Anna Kleemola

KIRJASTOT JA TYÖVÄESTÖ 1840–1920

KIRJASTOT JA TYÖVÄESTÖ 1840–1920

Anna Kleemola
Opinnäytetyö
Syksy 2015
Kirjasto- ja tietopalvelun tutkinto-
ohjelma
Oulun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun ammattikorkeakoulu
Kirjasto- ja tietopalvelun tutkinto-ohjelma

Tekijä: Anna Kleemola
Opinnäytetyön nimi: Kirjastot ja työväestö 1840–1920
Työn ohjaaja: Jorma Niemitalo
Työn valmistumislukukausi- ja vuosi: Syksy 2015 Sivumäärä: 74

Opinnäytetyössä tutkitaan työväestön kirjastojen käyttöä vuosina 1840–1920. Aloitusvuodeksi on valittu 1840 sillä perusteella, että 1840- ja 50- luvut olivat voimakasta kirjastojen perustamisen aikaa ja vuonna 1846 Juho Pynninen perusti Viipuriin ensimmäisen suomenkielistä kirjallisuutta rahvaalle tarjoavan lainakirjaston. Päätösvuodeksi on valittu 1920, jolloin ajanjaksoon mahtuu mukaan kansalaissota vuonna 1918. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää työväestön mahdollisuuksia itsenäiseen tiedonhankintaan kirjastoja hyödyntäen. Työväestön näkökulmasta tärkeänä osana kirjastohistoriaan kuuluvat myös työväenkirjastot, joiden voimakkainta kasvun aikaa olivat vuodet 1906–1910. Sosialistisen työväenpuolueen perustaminen 1899, kunnes se pian muutettiin 1903 Forssan kokouksessa Sosialidemokraattiseksi puolueeksi Suomessa, sysäsi liikkeelle kasvavan tarpeen työväenkirjastoille. Kansankirjastojen valikoima sisälsi yleensä vain uskonnollis-taloudellista ja käytännöllistä kirjallisuutta, jonka ainoastaan katsottiin olevan rahvaalle soveliasta.

Kansankirjastojen kehitykseen liittyy olennaisesti kielikysymys, jonka ratkaisu suomenkielen hyväksi edesauttoi koko kirjastoliikettä. Suomenkielen arvostus ja kohoaminen ruotsinkielen rinnalle tasavertaiseksi virkakieleksi oli tärkeä suomalaisen identiteetin muovaaja. Suomenkielinen kirjallisuus oli edellytys koko kansansivistykselle ja edellytys sen hyödyntämiselle lukutaito, jonka turvaamiseksi maahan perustettiin kansakoululaitos.

Tutkimus on kvalitatiivinen eli laadullinen historia-tutkimus. Se etsii selitystä tutkimusongelmiin kausaalisten eli syy- seuraussuhteiden muodossa. Aineistona on pääsääntöisesti käytetty yleistä historiaa, yleisten kirjastojen historiaa sekä työväenkirjastojen ja sivistysseurojen historiaa käsittelevää kirjallisuutta. Tutkimuksen toimeksiantaja on Oulun ammattikorkeakoulu.

Asiasanat: työväestö, työväenliike, työväenkirjastot, rahvaankirjastot, kansankirjastot, yleiset kirjastot, kirjastohistoria

ABSTRACT

University of Applied Sciences
Degree Programme in Library and Information Services

Author: Anna Kleemola
Libraries and working class 1840–1920
Supervisor: Jorma Niemitalo
Term and year when the thesis was submitted: Autumn 2015 Number of pages: 74

The purpose of this qualitative history thesis is to study how working class people used libraries in 1840–1920. Year 1840 is chosen on the basis that libraries were founded on large quantities in 1840s and 1850s. First library that offered literature in Finnish to working class was founded by Juho Pynninen in 1846. Year 1920 is chosen so that Finnish civil war could be included in the thesis. Research goal is to find what independent opportunities working class had, when they searched information with the help of libraries. Working class libraries were important to working class people and the quantity of working class libraries grew strongest between years 1906–1910. The foundings of Socialist workers party in 1899 and Socialist democracy party in Finland 1903 increased the demand of working class libraries even more. Common libraries had mainly literature about religion, household and other practical subjects which only was seen suitable to commoners.

The language question is essential to the history of common libraries and the decision to choose Finnish helped whole library movement. Finnish language rose to the equal status as Swedish, which molded Finnish identity strongly. Finnish literature was condition to the peoples sophistication. Second condition was the reading skill of common man, which lead to the founding of Finnish school system. Working class libraries were option to common libraries because they compete against censorship and were usually established by workers.

Reseach is based on literature containing history of Finland, history of Finnish common libraries and history of Finnish working class libraries.

Keywords: working class, libraries, common libraries, working class libraries, qualitative research, library history

SISÄLLYS

1 JOHDANTO 6
2 TUTKIMUSTEHTÄVÄ 8
2.1 Tutkimusprosessi 8
2.2 Tutkimusmenetelmät 8
3 SUOMALAINEN YHTEISKUNTA 1840–1920 10
3.1 Porvarista kauppiaaksi, mestarista yrittäjäksi 10
3.2 Kielipolitiikkaa ja aatteita 13
3.3 Kohti itsenäisyyttä ja kansalaissotaa 19
4 KANSANKIRJASTOT 1802–1920 26
4.1 Ensimmäiset kirjastot 26
4.2 Kansanvalistuskeskustelu voimistuu 30
4.3 Pohdintaa kansan lukuhalusta 32
4.4 Kansanvalistusseura perustetaan 34
4.5 Aatteet ohjaavat kirjastoa 37
4.6 Kansallista heräämistä venäläistämiskaudella 42
4.7 Public library movement 44
4.8 Itsenäisyyden alku 45
4.9 Näkemyseroja kansanvalistusseurassa 47
4.10 Kohti yleisiä kirjastoja 49
5 KAHDENLAISIA KIRJASTOJA VUOSISADAN VAIHTEESSA 52
5.1 Sivistysseurat 1800-luvulla 52
5.1.1 Oulun sivistysseura 57
5.2 Työväenyhdistysten kirjastot 1870–1920 59
5.2.1 Työväen kirjastot työväen tarpeisiin 61
6 JOHTOPÄÄTÖKSET 67
7 POHDINTA 69
LÄHTEET 71

1 JOHDANTO

Opinnäytetyöni aiheeksi valikoitui muutamien vaihtoehtojen joukosta yhteiskunnallinen aihe. Perusteluna valinnalle oli se, että olin kiinnostunut siitä, miten tavallista kansaa varten perustetut kirjastot ovat kehittyneet. Kansankirjastojen vajaan kahden sadan vuoden aikainen kehityskaari rahvaankirjastoista nykypäivään on johtanut yleisiksi kirjastoksi kutsuttuun nykyaikaiseen kulttuurilaitokseen. Tutkimuksen näkökulmaksi valitsin tavalliseen kansaan kuuluvan työväestön näkökulman suomalaisen 1800- ja 1900-lukujen työläisvaltaisen yhteiskuntarakenteen vuoksi. Käytän yleisenä käsitteenä sanaa 'työväki', jolla viittaan säädyttömiin eli väkeen joka ei kuulunut mihinkään neljästä säädystä; aatelistoon, papistoon, porvaristoon tai talonpoikiin. Säätyyhteiskunnan jälkeisellä ajalla viittaan 'työväestö'-sanalla työväenluokkaan, proletariaattiin eli tilattomaan väestöön ja luokkaan, joka saa toimeentulonsa myymällä työvoimaansa omistavalle luokalle.

Työväestöstä puhuttaessa kyseessä ei ole pieni ryhmä, sillä 1800-luvun lopulla vain neljäsosa kotitalouksista omisti maata. 1800- ja 1900-lukujen vaihteen jyrkentyneiden omaisuus- ja tuloerojen hyvänä mittarina pidetään sitä, että koko väestöstä yli 80 prosenttia oli niitä kotitalouksia, joiden tulot eivät yltäneet niin korkealle, että niistä olisi pitänyt maksaa veroja. Maaseudun varallisuuseroja kuvaa myös se, että 1900- luvun alussa metsän myynnillä vaurastuneen talollisen väen varallisuus Sisä-Suomessa oli noin 14 000 markkaa ja torpparin varallisuus noin tuhat markkaa. Se oli suurin piirtein vastaava kuin teollisuustyöläisen netto-omaisuus. (Apunen1988b, 49–50.) Rahvaan sivistyshalukkuuteen olennaisesti vaikuttivat ylempien säätyjen, ja myöhemmin omistavan luokan asenteet rahvasta kohtaan, kuten myös rahvaan omat asenteet itseään kohtaan. Rahvaassa esiintyi kielteisiä asenteita kirjallista sivistystä kohtaan sen vuoksi, että sen katsottiin vievän aikaa työltä ja johtavan vääriin tottumuksiin. Rahvasta suurempi usko lukemisen turmeleviin vaikutuksiin oli kuitenkin säätyläisillä, jotka pelkäsivät rahvaan hairahtuvan haitalliseen lukuvimmaan ja oppivan lukemastaan haitalliseksi katsottuja poliittisia viestejä. Suomenkieli oli rahvaan kieli, jonka sivistyksellisiin ansioihin ei vielä 1800-luvun alkupuolella uskottu. Sen koettiin olevan soveltumaton kieli sivistyksellisiin ponnisteluihin. Suomen kielen ja suomalaisen identiteetin tukipilariksi syntyi fennomania, joka pyrki suomalaisen kansallistunteen vahvistamiseen. Fennomaniaan sisältyi

kuitenkin muun muassa ajatus kansan pitämisestä poissa vaaralliseksi koettujen aatteiden parista. (Meinander 2010, 126–133; Mäkinen 2009, 73–158.)

Vuonna 1899 perustettu Sosialistinen työväenpuolue vahvisti työväenliikettä merkittävästi. 1903 pidetyssä Forssan kokouksessa puolueen nimeksi muutettiin Sosialidemokraattinen puolue Suomessa ja laadittiin uudistusohjelma. Puolueen pääkysymykseksi muotoutui se, että tuotantovälineiden omistamisesta oli tullut yksityisten ihmisten oikeus. (Mäkinen 2009, 208; Apunen 1988, 123–130.) Koska työväen aatteiden mukaista kirjallisuutta ei kansankirjastoihin yleensä hankittu, työväki ryhtyi itse perustamaan kirjastoja kirjallisia tarpeitaan palvelemaan. Työväenkirjasto sijaitsi yleensä työväentalolla, mutta mikäli taloa ei ollut, saatettiin kirjasto sijoittaa jonkun yhdistyksen jäsenen kotiin tai vuokratiloihin. Työväenyhdistyksen vuosikokouksessa yleensä valittiin kirjastotoimikunta ja kirjastonhoitaja, kun perustamispäätös oli tehty. Esimerkiksi Sörnäisten työväenkirjastonhoitajalta ja toimikunnan jäseniltä edellytettiin kirjallisuuden harrastamista ja palkaksi luvattiin vapaa iltamiin pääsy. Vuodet 1906–1910 olivat työväenyhdistysten kirjastojen voimakkaan kasvun aikaa. Vuonna 1907 ilman kirjastoa oli 57 % ja vuonna 1916 37 % työväenyhdistyksistä. (Kosonen 1985, 26–49.) 1800- ja 1900- lukujen vaihde oli monella tavalla suurten murrosten aikaa, niin poliittisesti, aatteellisesti kuin taiteellisestikin. Kyseisenä aikana vallinnutta yhteiskunnallista tilannetta sekä siihen liittyviä käännekohtia käsittelen erillisessä luvussa tutkimuksen alussa. Yleisiä kirjastoja, työväenyhdistysten kirjastoja sekä sivistysseuroja käsittelen omissa pääluvuissaan. Oulun sivistysseuraa käsittelen erikseen alaluvussa. Oulun sivistysseura toimii esimerkkinä sivistysseurasta ja motivaationani valita esimerkiksi juuri tämä seura, oli oma oululainen taustani.

Opinnäytetyöni on kvalitatiivinen eli laadullinen historia-tutkimus. Se etsii selitystä tutkimusongelmaan kausaalisten eli syy- seuraussuhteiden muodossa käyttämällä sisällönanalyysia tutkimusmetodina. (Hirsjärvi ym. 2009, 162; Jyväskylän yliopisto 2013, viitattu 12.6.2013; Tuomi & Sarajärvi 2003, 93.) Aineistona on käytetty pääsääntöisesti yleistä historiaa, yleisten kirjastojen historiaa sekä työväenkirjastojen historiaa käsittelevää kirjallisuutta. Työn toimeksiantaja on Oulun ammattikorkeakoulu. Olen asettanut tutkimusta varten seuraavia tutkimuskysymyksiä, jotka ovat johtaneet tutkimuksen kulkua: Miten kirjastot ovat vaikuttaneet työväestön mahdollisuuksiin hankkia tietoa ja sivistystä? Onko kirjastoilla ollut vaikutusta työväestön yhteiskunnallisen vaikuttamisen mahdollisuuksiin? Miten historiallista tietoa voidaan hyödyntää tulevaisuuden kirjastopalveluiden kehittämisessä?

2 TUTKIMUSTEHTÄVÄ

2.1 Tutkimusprosessi

Rajausten perusteina käytin tutkimuksessani seuraavia tekijöitä. Valitsin tutkimuksen aloitusvuodeksi vuoden 1840 sillä perusteella, että se oli maksuttomien, suomenkielisten kansankirjastojen yleistymisen aikaa. Tuona aikana myös lesewutin, lukukiihkon pelko, esiintyi kirjastojen voimakkaan yleistymisen vuosikymmeninä 1830–1850. Lesewutiin liittyi pelko rahvaan tietoisuuden lisääntymisestä ja poliittisesta osallistumisesta, taloudellisesta liberalisoitumisesta ja uskonnollisesta vapautumisesta. (Mäkinen 2009, 73–75; 117.) Snellmanin ajatus 1840- luvulla oli, että tavallinen kansa voisi olla sivistystyön subjekti, ei ainoastaan objekti. Snellman katsoi, että avain köyhäläisyyden voittamiseksi oli työväestön sivistystason kohottaminen. (Rehumäki 2008, 139–142.) Myös Juho Pynnisen merkittävät suomenkielen puolesta kantaa ottaneet kirjastoaiheiset artikkelit julkaistiin 1845 Kanava- lehdessä. (Mäkinen 2009, 105–110.)

Tutkimuksen päätösvuodeksi valitsin vuoden 1920. Tuohon vuoteen mennessä Suomi on itsenäistynyt ja kansalaissota on käyty. Public Library Movement-aate oli jo vaikuttanut kirjastoihin; Porvoon kaupungin kirjastossa otettiin avohyllyt käyttöön vuonna 1912. KVS:n sihteeri Niilo Liakka esitti vuonna 1916, että kaikissa kunnissa tulisi olla koulutettu päätoiminen kirjastonhoitaja. Mentiin kohti vuoden 1928 ensimmäistä Kansankirjastolakia. (Vatanen 2009, 247–275; Eskola 2009, 303–306.)

Rajausten määrittelemisen jälkeen etenin jakamalla aineiston teemoittain kolmeen teemaan, joille annoin pääotsikot. Tutkimuksen oli tarkoitus edetä pääsääntöisesti deduktiivisesti yleisestä yksittäiseen. (Tuomi & Sarajärvi 2003, 94–97.)

2.2 Tutkimusmenetelmät

Opinnäytetyöni on laadullinen eli kvalitatiivinen historia-tutkimus, joka on kirjoitettu käyttämällä sisällönanalyysia tutkimusmetodina. Lähdekirjallisuus toimii sisältöjen analyysin väljänä teoreettisena kehyksenä. Tavoitteena on analysoida dokumentteja systemaattisesti ja objektiivisesti. Pyrin saamaan kuvauksen tutkittavasta ilmiöstä tiivistetyssä ja yleisessä muodossa.

Menetelmällä saadaan kuitenkin vain järjestettyä kerätty aineisto johtopäätösten tekoa varten, joka on tutkimuksen syvällisyys huomioon ottaen riittävää. Oleellista on pyrkimys ymmärtää näkymätöntä ja kuvata dokumenttien sisältöä sanallisesti. Laadullisen tutkimuksen lähtökohtana on kuvata todellista elämää ja tutkimuskohdetta pyritään tutkimaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. Lähteitä valittaessa tulisi kiinnittää huomiota seuraaviin seikkoihin: kirjoittajan tunnettuus ja arvostettuus, lähteen ikä ja lähdetiedon alkuperä, lähteen uskottavuus ja julkaisijan (kustantajan) arvovalta ja vastuu sekä totuudellisuus ja puolueettomuus. (Hirsjärvi ym. 2009, 113–114; 161–162; Tuomi & Sarajärvi 2003, 93–107.) Hietala (2001, 21–22) toteaa, että menneisyyttä ei voi koskaan rekonstruoida, joten historiantutkija voi vain lähestyä tiettyä tapahtumaa, ja väittää tietyllä todennäköisyydellä, miten asiat ovat voineet olla. Historialliset lähteet ovat todistusvoimaltaan eritasoisia. Tutkijan olisi sisäistettävä, että menneisyys koostuu arkitiedosta sekä tieteellisesti todistetusta tiedosta. Niin tieteessä kuin opinnäytetyössäkin vaaditaan tietojen luotettavuutta, verifioitavuutta ja edustuksellisuutta. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkijan on oltava rehellinen lähteiden käytössä. Lähtökohtana historiantutkimuksessa on kaiken relevantin aineiston kerääminen. Aineisto ei saisi koostua pelkästään helpoimmin ja satunnaisesti saatavista, tai tietynkielisistä lähteistä.

Opinnäytetyöni ei täytä historiantutkimuksen tai historiikin vaatimuksia jo pelkästään siitä syystä, että kaikki lähteet ovat kirjallisuuslähteitä. Historiantutkimuksesta poikkeavaa on myös tieteellisyyden ja lähteistön kattavuuden puute. Alkuperäislähteiden puuttumisen vuoksi työni ei ole myöskään historiikki. (Hirsjärvi ym. 2009, 258–260; Katajala 1990, 19.)

3 SUOMALAINEN YHTEISKUNTA 1840–1920

3.1 Porvarista kauppiaaksi, mestarista yrittäjäksi

Suomi oli suuriruhtinaskuntana osa Venäjän valtakuntaa vuodesta 1809 alkaen. Suomalainen elinkeinorakenne oli maatalousvaltainen: lähes 90 prosenttia kansasta sai toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta 1860-luvulle saakka. (Meinander 2006, 124.) Kaupunkeja Suomessa oli vuonna 1860 vain 35 (Rehumäki 2008, 19). Kansan vaativista ja niukoista elinolosuhteista huolimatta väestönkasvu maaseudullakin oli lähtenyt nousuun. Vanha sääty-yhteiskunta ei tarjonnut enää 1800-luvun lopulla riittävää elantoa maaseudun tilattomille ja kasvavan teollisuuden työväestölle. Maatalouden ongelmat, heräävä työväenkysymys, uudet aatteelliset teoriat, kuten sosialistiset opit pakottivat yhteiskunnalliset uudistukset liikkeelle. (Junnila 1987a, 153.) 1800-luvun alkupuolella vallankumouksellista toimintaa vastaan olivat työskennelleet niin papit kuin maallinen esivaltakin. Kirkkoherra johti pitäjänkokousta tuomiokapitulin ja lääninhallituksen ohjeiden mukaan. Niissä päätettiin teiden ja siltojen kunnossapidosta, viljamakasiineista, terveydenhoidosta, köyhäinhoidosta ja muista paikallisista asioista. Papit pitivät väestökirjanpitoa ja valvoivat yhdessä viranomaisten kanssa muun muassa rokottamista, irtolaisuutta ja kansanopetusta. Vaikka kansalla oli mahdollisuus saada äänensä kuuluville pitäjänkokouksissa, yritti kirkkoherra ohjailla päätöksiä mieleisekseen ja sai säätyläistöltä tukea talonpoikia vastaan. Lohduttomin osa oli tilattomalla väestöllä, joka oli täysin säätyjärjestelmän ulkopuolella. Tilattoman väestön määrän lisääntyminen kasvatti luonnollisesti kunnan köyhäinhoidon kustannuksia. (Junnila 1987a, 111.)

1800-luvun puolivälissä ammatissa toimivista miehistä puolet oli tilallisia, puolet tilattomia. Tilattoman väestön 'yläluokkaa' olivat torpparit (Halila 1987a, 203–205). Torppari vuokrasi maata tilalliselta maanviljelytarkoitukseen ja suoritti lisäksi vuokranmaksun rahana, tuotteina tai taksvärkki- eli päivätöinä. Lampuoti erosi torpparista siten, että hän vuokrasi viljeltäväkseen koko maatilan. Mäkitupalainen taas vuokrasi pienen maatilkun lähinnä asumista varten. (Apunen 1988b, 62.) Irtaimen työväen määrä kolminkertaistui vuosina 1825–1875. Arktisten ilmavirtausten vuoksi 1860-luvulla koettiin nälänhätä; kylmyys palellutti viljan, touot myöhästyivät, halla vei satoja ja karjan rehu loppui. Sekä kruunun- että pitäjänmakasiinien viljat olivat lopussa. Viljan loputtua tehtiin männyn nilasta pettua. Marjojen ja sienien lisäksi syötiin olkia, jäkälää, sammalta, vehkaa, kuusenkerkkiä, apilaa sekä herneen ja perunanvarsia. Monet isännät sanoivat irti palvelusväkeään

ja koska myös työstä oli pulaa, kiertävät kerjäläislaumat alkoivat kasvaa. Hätäaputöitä tehtiin valtiolle, mutta palkat olivat huonot. Nälän ja elintason laskun seurauksena tulivat kulkutaudit, kuten lavantauti, punatauti ja hinkuyskä. Nälkäavustusta saatiin Venäjältä, jonka nälkäänäkeviä suomalaiset puolestaan auttoivat muutamia vuosia myöhemmin. Ihmiset yrittivät auttaa vähistä varoistaan nälkiintyneitä kerjäläisiä. Kuitenkin nälänhätää pidettiin toisaalta Jumalan oikeudenmukaisena rangaistuksena. Nälkävuodet niittivät sen väkiluvun kasvun, joka oli rokotusten ja perunoiden avulla saatu. (Halila 1987a, 203–205.)

Hitaan nälänhädästä toipumisen jälkeen Suomen maataloudessa tapahtui selkeä muutos viljanviljelystä kotieläintenhoitoon. Itä-Suomessa muutos oli alkanut jo aikaisemmin ja kotieläintalous painottuikin Itä-Suomeen. Hyvien rautatieyhteyksien ansiosta voitiin tehdä venäläisten ja ukrainalaisten kanssa maataloustuotteiden vaihtokauppaa. Rehukasvien viljely tuli yhä suurempaan rooliin ja vuonna 1900 oli jo olemassa tiheä koneistettujen meijerien verkosto, jonka suurelta osin omistivat talonpoikien osuuskunnat. (Junnila 1987a, 150; Reitala 1988b, 27.) Osuuskunta-aate muodostui tärkeäksi väyläksi talonpoikien hankinnoille, sillä koneellistumisen myötä kyliin hankittiin yhteiseksi monia koneita, kuten traktori, puimakone ja myöhemmin leikkuupuimuri. Edelleenkin tunnettuja osuuskuntia ovat esimerkiksi 1902 perustettu Osuuspankkien Keskuspankki, 1903 perustettu Meijerien keskusosuusliike Valio sekä maatalouden konekauppaa ja peltoviljelytuotteiden välittämistä varten 1905 perustettu Keskusosuusliike Hankkija. Suomen maa- ja metsätalous sopeutuivat tehokkaasti kapitalistisiin markkinoihin. (Reitala 1988b, 31.)

Pohjolan suurin teollisuuslaitos, Finlayson & Co., perustettiin Tampereelle vuonna 1835 venäläisten pääomasijoittajien toimesta (Meinander 2006, 124). Teollistumisen lisäksi muutoksia seurasi kauppapuoteja koskevaan sääntelyyn. Vuonna 1859 säädettiin asetus, joka salli vähittäiskaupan maaseudulla. Kuvernööri pystyi nyt myöntämään kaupan pito-oikeuden luku-, kirjoitus- ja kirjanpitotaitoiselle henkilölle. (Apunen 1988b, 93.) Metsätalouden merkitys kasvoi huomattavasti vuosien 1870–1914 aikana. Talonpojat saivat runsaan osuuden metsäteollisuuden vientituloista ja yhdessä uusien viljelymenetelmien ja parantuneiden liikenneyhteyksien kanssa ne johtivat pientilojen huomattavaan kasvuun. Vientivoitot ohjautuivat puutavarakaupan kautta talonpojille, jotka kykenivät sitten investoimaan keinolannoitteisiin, väkirehuun ja maatalouskoneisiin. (Meinander 2010, 150–190.) Sahateollisuuden alkuaikoina metsänomistajalle maksettiin vain puun kaatamiseen tarvittavasta työstä ja kuljetuskustannuksista. Pian kuitenkin siirryttiin

pystykauppoihin, jolloin metsänomistajalle maksettiin itse raaka-aineesta ja ostaja huolehti puun kaatamisesta ja kuljetuksesta. Pystykaupat toivat uusia työtilaisuuksia tilattomalle väelle. Tällöin he olivat työsuhteessa puukaupan välittäjiin ja puutavarayhtiöihin. Talolliset hyötyivät eniten pystykaupoista: metsää myymällä sai rahaa tarvitsematta itse tehdä yhtään mitään. Puutavarayhtiöt pyrkivät myös ostamaan metsää itselleen. Puun hinnan nousu vaikutti myös torppareiden asemaan, sillä tilalliset ryhtyivät rajoittamaan metsien omavaraiskäyttöä. Aikaisemmin torpparit olivat saaneet hyödyntää tilan metsiä täyttääkseen puuntarpeensa. Puun arvon nousu merkitsi myös sitä, että torpille rakennuksineen tuli rahallista arvoa. Tämä korosti tilallisten ja tilattomien välistä eroa. Torpparit eivät myöskään voineet tilallisten tavoin rahoittaa metsätuloilla maataloutensa uudistuksia, kuten karjan, koneiden ja rakennusten hankintoja. Metsän lisäksi myös maan hinta kohosi 1800-luvun puolivälistä 1910-luvulle tultaessa nelinkertaiseksi. Tämä tarkoitti sitä, että tilan ostamiseksi tai torpan lunastamiseksi tarvittava pääoma kasvoi. (Apunen 1988b, 57–58.)

Käsi kädessä metsätalouden kasvun myötä kasvoi myös nautintoaineiden kulutus. Vuosina 1860–1913 kolminkertaistui kahvin kulutus ja sokerin kulutus yhdeksänkertaistui. Aamukahvi oli tavanomainen 1890-luvulla myös maaseudun kotien aamiaispöydässä (Meinander 2010, 154). Maitotaloustuotteiden kulutus lisääntyi, ruisleivän osuus väheni ja vehnäleivän lisääntyi. Maaseudun yleinen ravitsemustaso koheni. Suomi teollistui aimo harppauksin 1890-luvun aikana. Maaseudun vähenevät työtilaisuudet ajoivat ihmisiä kaupunkeihin ja työhön teollisuuden pariin. Teollisuustyöläisen elämä sisälsi kuitenkin monia määrällisiä ja laadullisia ongelmia, kuten yksitoikkoisen, ositetun ja tuloksistaan eristetyn työn, pitkät työajat, työpaikan epävarmuuden, sosiaalisen turvattomuuden ja huonot elinolosuhteet. Näistä tekijöistä kumpusi työväenliike. Pienissä teollisuusyhteisöissä vallitsi vielä sääty-yhteiskunnalle ominaiset arvot. Tehtaan patruunan ja työläisten välinen suhde oli usein patriarkaalisen suojaava. Tyypillistä oli, että työväen ja patruunan välillä oli henkilökohtainen suhde, jonka vuoksi sosialistiset aatteet saivat sijaa pienillä paikkakunnilla hitaammin kuin suurilla. Työntekijät oli vapautettu työnantajan holhouksesta merkantilismin ajoilta. Työvoiman liikkuvuus ja saatavuus muotoutuivat kapitalismin kasvun ehdoksi. (Apunen 1988b, 58–83.)

3.2 Kielipolitiikkaa ja aatteita

Vaikka kansasta yli 85 prosenttia puhui 1800-luvun alussa suomenkielen eri murteita, säilyi siitä huolimatta ruotsinkieli 1880-luvulle saakka hallinnon ja akateemisen eliitin kielenä (Meinander 2010, 126–127). Kielikysymykset herättivät 1800-luvulla paljon keskustelua ja sitä käytiin muun muassa sanomalehtien palstoilla. Aura-nimisessä julkaisussa vuonna 1817 esiintyneessä kirjoituksessa pohdittiin, että suomenkieli ilmaisee kansan katsantotapaa perusteellisesti ja harmiteltiin, että suomalainen runouskin oli päästetty hallitsijoiden toimesta kuihtumaan ja lopulta häviämään. Kirjoituksessa peräänkuulutettiin suomenkielen teorian harjoittamista; sana- ja kielioppikirjan kokoamista. Käytännön tasolla kirjoittaja ilmaisi huolensa, esimerkiksi rahvaan asemasta tuomarin edessä, joka ei yleensä suomenkieltä taitanut. Sama puutos päti muidenkin virkamiesten kanssa asioidessa. Asiaan otettiin kantaa Mnemosyne-julkaisussa 1820 ja Åbo Morgonblad-julkaisussa 1821 (Tengström 1817, 4–7; Arvidsson 1821, 53.):

> Ja koska nyt kaikki asiakirjat tehdään ruotsiksi, ei kirjoituksentaitavakaan talonpoika ymmärrä mitä ne sisältävät. – – Tästä näkyy, että nämä seikat melkoisesti lisäävät oikeudenkäyntejä maassamme, sekä jättävät talonpoikaisen kansan voitonhimoisten ja epärehellisten asianajajien saastaisiin käsiin. Toivomme että tämä asia pian kävisi kaikille selväksi ja että käsitettäisiin mihinkä vaikeaan asemaan vieraan kielen sortovalta on saattanut talonpoikaisen rahvaamme! Kun äidinkielellämme saamme rukouksilla ja kiitosuhreilla lähestyä Kaikkivaltiasta, miksi on sitten Hänen ijankaikkinen oikeutensa verhottava muukalaisten lauseparsien hämärään! (Arvidsson 1821, 58.)

> Kun ruotsalaiset kahdennellatoista vuosisadalla valloittivat tämän maan, perustivat he siellä täällä rannikoilla siirtokuntia, jotka sitä helpommin säilyttivät emämaansa kielen, mielen ja tavat, kun ne kaupan ja purjehduksen kautta yhä edelleen pitivät likeistä yhteyttä sen kanssa. Näistä siirtolaisista, taikka heidän maanmiehistänsä, jotka sivistyksessä ja tiedoissa olivat maan alkuperäisiä asukkaita paljoa etevämmät, täytyi valita ne sotapäälliköt, virkamiehet ja voudit, jotka Ruotsin kruunun oli täällä asettaminen. Siten ruotsinkieli tuli vallitsemaan kaikissa julkisissa asiakirjoissa sekä siinä sivistyneessä säädyssä, joka vähitellen syntyi; sen ohessa suomenkieli ja kansalliset omituisuudet kumminkin säilyivät itse kansassa. Sivistyneet ja sivistymättömät säädyt vieraantuivat sen vuoksi toisistaan; edellisiltä puuttui se voima ja ryhti, joka tavataan niin sanoaksemme yhdestä kappaleesta valetulla kansalla; mutta jälkimäisetkin olivat kokoonpannut erilaisista aineksista ja se hidastutti ja vaikeutti heidän sivistystään. (Tengström 1817, 4–5.)

> Kaikki, mikä on isänmaallista , herättää yleisempää harrastusta. Äidinkieli on se, mikä on yhteiskunnalle pyhintä; kadottamalla kielensä on jokainen kansa auttamattomasti luopunut oikeudestaan esiintyä erityisenä kansana. Kotimaista kieltä koskevat tutkimukset herättävät siis välttämättä mieltymystä jokaisessa, joka tuntee sydämensä lämpenevän kuullessaan kansaa ja isänmaata mainittavan. (Hultin [toim.] 1820, 23.)

Lehtikirjoituksissa pohdittiin surulla kansallisuuden katoamista ja sen rippeiden sekoittumista vierailla aineksilla. Se, että kieltä oli sorrettu ja kansallisuutta heikonnettu nähtiin vieraan kielen toimina hajottaa kansanluokat kahteen osaan. Ja koska sivistynyt luokka oli tämän toimen takana, vaadittiin siltä myös kansansivistystä uhkaavan epäkansallisen suunnan muuttamista. (Arvidsson 1821, 62; 72–73).

> Maahan muuttaneet ruotsalaiset vaativat, että suomalaiset, voidaksensa seurustella heidän kanssaan, oppisivat ruotsia sen sijaan, että edellisten olisi pitänyt oppia suomea; suomalaiset itse pitivät tätä vaatimusta oikeutettuna ja koettivat sitä täyttää. Tärkein kaikista oli kumminkin se, että ruotsinkieli tehtiin suomalaisten sivistyskieleksi. (Arvidsson 1821, 62–63.)
>
> Pitäiskö koko kylä opeitteleman Ruohtia, jos sitä puhutaan yhessä talossa? Eiköhän osa pitäis sovitettaman kokonaisuutensa mukaan, voan ei kokonaisuus osansa mukaan. – – Ja että ne valtakunnat ovat kaikkiin vahvimmat, kussa ne erinnäiset osat soavat kukiin piteä omat luontonsa, ja kussa heitä nioitaan yhteen, voan ei sevoitetak tahi sulatak. (Hultin [toim.] 1831, 99.)

Fennomaaneilla oli pyrkimys saattaa suomenkieli hallitsevaan asemaan Suomessa ja fennomania olikin 1800-luvun lopun elinvoimaisin kansalaisliike Suomessa. Fennomaanisen toiminnan tuloksena syntyi vuonna 1874 Kansanvalistusseura, jonka perustamisen myötä alkoivat ympäri maata järjestetyt valistuskampanjat, esitelmäillat ja kansanjuhlat. 1880-luvulla sijaa sai lukuisa yhdistysten, seurojen ja aatteiden kirjo, kuten naisasia-, raittius-, kotiseutu-, urheilu-, työväen- ja nuorisotoiminta. (Meinander 2010, 158–159.) Sosiaalisen aseman parantamisessa väliin pudonneet käsityöläiset olivat juuri heitä, jotka pyrkivät parantamaan asemaansa sivistyksen avulla. (Rehumäki 2008, 23.) Yhdistystoiminnassa mullistavinta oli se, että se mahdollisti tasa-arvoisen keskustelun sellaisten kansanryhmien välille, jotka eivät muutoin olleet tekemisissä keskenään. Koululaitoksen samanaikaisesti laajentuessa Suomen kansa kohtasi uudenlaisen tunteen yhteisestä yhteiskunnasta. Suomen kansallista herätystä ajaneet kulttuuripiirit eivät välttämättä itse käyttäneet suomenkieltä aktiivisesti, vaan ihailivat kieltä ja siihen sisältyvää kansansielua. Suomesta puuttui suomenkielinen korkeakirjallisuus, jonka ympärille kansallinen korkeakulttuuri olisi voinut rakentua. Snellmanin kumouksellinen tunnuslause Saima-lehdessä ”Yksi kansakunta, yksi kieli” oli niin huomiota herättävä, että se herätti keskustelua myös Helsingin lehdissä. Aloittaessaan Saiman julkaisemisen Snellman toimi koulun rehtorina Kuopiossa. Saima lakkautettiin viranomaisten toimesta syystalvella 1846. Syynä oli sen yllyttävä vaikutus

opiskelijanuorisoon. Runebergin sotaeepos, Vänrikki Stoolin tarinat julkaistiin jouluksi 1848. Teos nosti esiin Suomen kansan stoalaisen sankaruuden ja oli vastaus Snellmanin haasteeseen kansallisemmasta ja syvemmin kansasta lähtöisin olevasta kirjallisuudesta. 1840-luvulta lähtien Keski-Euroopan poliittisen tilanteen vuoksi senaatti ja kenraalikuvernööri valvoivat opiskelijoita entistä tiukemmin, koska tiedettiin opiskelijoiden olevan hyvin perillä ulkomaiden ideologisista virtauksista ja poliittisesta keskustelusta. Sensuurista huolimatta laittomasti julkaistuja kirjoituksia levisi myös Suomeen. Tunnetuin toisinajattelijoiden virittämistä keskusteluista Suomessa koski Suomen valtio-oikeudellista asemaa Venäjän valtakunnassa. (Meinander 2010, 127–159.) Snellman kirjoitti heinäkuussa vuonna 1848 Saima-lehden tilalle perustetussa Litteraturbladetissa (no 8) artikkelissa ”Proletariaatin historia”, että ”uhkaavimmassa muodossa proletariaatti on tullut esiin niissä maissa, joissa on pitkälle kehitettyjä manufaktuureja ja niiden synnyttämiä suurkaupunkeja. Kaikki näyttää kuitenkin osoittavan, että tämä on vain esinäytöstä niille yhteiskuntaoloille, joita proletaarin määrän lisääntyminen ennemmin tai myöhemmin pakostakin aiheuttaa maata viljelevän väestön keskuudessa”. Snellman oli huolissaan pääomien kasautumisesta ja työväestön oikeuksien polkemisesta. Snellman kehotti työväestöä tiedostamaan omat oikeutensa ja suuntautumaan poliittista vaikuttamista kohti lainkuuliaisin keinoin. Snellmanin mukaan avain pauperismin eli köyhäläisyyden voittamiseen oli työväestön sivistystason kohottaminen. Hän oli myös elinkeinovapauden kannattaja. Snellman suhtautui suopeasti sosialistisiin ja kommunistisiin aatteisiin. (Rehumäki 2008, 139–140.) Snellman kirjoitti jälleen Saiman liitteessä Kallavedessä 19.9.1846 artikkelissa ”Ulkomaista kirjallisuutta”:

> Mutta näin on kuilu tämän väestönosan [sivistyneen keskiluokan] ja suurten joukkojen välillä aina vain kasvanut. Omasta puolestamme olemme sitä mieltä, että näiden kahden suuri sivistyksellinen ero on todellinen syy yleiseen tyytymättömyyteen ja siihen uhkaavaan asenteeseen, jonka joukot ovat monin paikoin omaksuneet. (Rehumäki 2008, 141.)

Snellman ajoi takaa nimenomaan kansan keskuudesta nousevaa sivistystyötä, olkoonkin se sitten vaikka työläislähtöistä kirjallisuutta. Snellmanin edistyksellisenä ajatuksena oli jo 1840-luvulla, että tavallinen kansa voisi olla sivistyksen ja sivistystyön subjekti, ei ainoastaan kohde. Topelius ei ollut kovin syvällinen aatevirtausten analysoinnissa ja hänelle myös sosialismi ja kommunismi merkitsivät väkivaltaista vallankumousta. Topelius pohti vähäosaisten oloja 1846 lehdessään. Topelius oli huolissaan siitä, että köyhyys maassa näytti lisääntyvän vuosi vuodelta, eikä lasten lähettäminen kerjuulle, varsinkin talvisaikaan, ollut mitenkään tavatonta. Tarvetta omaisuuden tasaisempaan jakoon ei voitu kiistää ja sen puolesta Topeliuskin puhui muun muassa työväestön ja työntekijöiden välisistä suhteista. Siinä missä palvelusväki eli joka tavalla ahtaissa oloissa, rikas

yläluokka eli ylellisyydessä. Palvelusväen määrä oli tuon ajan yhteiskunnassa sosiaalisen arvoaseman määrittäjä. Topeliuksen mukaan palvelusväkeä ei enää pidetty perheenjäseninä talouksissa joissa he palvelivat, kuten ennen oli tehty. Palvelusväki oli nyt turvattomina vailla isäntäperheiden suomaa sosiaalista kiinnittymistä ja isäntien mielivallalle oli jätetty liikaa sijaa. (Rehumäki 2008, 141–146.) Topelius kirjoitti ”egoismin” ilmentymisestä yhteiskunnassa Helsingfors Tidningarissa 20.9.1845 artikkelissa ”Om egoismen i samhället:

> Eivät ainoastaan yksityiset ihmiset tai kansalaiset kärsi sairauksista ja paheista: ne tarttuvat kokonaisiin yhteiskuntiin ja kansoihin, raastavat ja repivät niitä niin, että ne tuhoutuvat kuin oman käden kautta – On sellaista moraalista pahuutta, joka varmemmin kuin mikään muu turmelee kansojen autuuden, hienoa, tuhoavaa myrkkyä, joka on sitäkin vaarallisempaa, kun sillä on muita useammin taipumus kätkeytyä vallan ja vitivalkoisen viattomuuden kaapuun. Kaunistelevassa arkipuheessa tätä myrkkyä kutsutaan huolenpidoksi omasta menestyksestä, mutta totuuden ankarassa valossa se on pelkkää itsekkyyttä, eikä mikään rutto- tai koleraepidemia ole tuottanut ihmiskunnalle niin paljon uhreja ja kyyneleitä kuin tuo ylistetty ”omasta hyvästä huolehtiminen”. (Rehumäki 2008, 145–146.)

Topelius kiinnitti huomiota vuosina 1845–1846 siihen, että pelkästään pääkaupungissa ei ollut työväestölle tarjolla minkäänlaisia virkistysmahdollisuuksia. Topeliuksen mukaan kansanhuvien tarve oli ilmeinen. Topelius arvosteli sydämettömiä säätyläisiä Helsingfors Tidningarissa 29.11.1848 artikkelissa ”Kapten Leopold i Bender”, että ” nämä herrat ja naiset muhkeissa turkeissaan, lämpimissä ja ilmavissa asunnoissaan ravitsevan ruuan ääressä, ajattelevatko he lainkaan, mitä työtätekevä luokka saa kärsiä kylmyydessä, kosteudessa, nälässä, kovassa työssä, kaikenlaisissa kieltäymyksissä? Jos heidät laitettaisiin päiväksikin alemman luokan asemaan, niin totisesti, he puhuisivat lempeämmin tästä ”huonommasta väestä”, jonka huolia sairaus useinkin lisää äärimmilleen”. Niin ikään Topelius kirjoitti Helsingfors Tidningarissa 25.6.1845 artikkelissa ”Om folknöjen”:

> – – Eräs aikamme suurimpia, tai itse asiassa suurin epäkohta on epäilemättä se, ettei tunneta ilon merkitystä elämälle, siveellisyydelle, kansan viihtymiselle sen seurauksena yhteiskuntien olemassaololle. – – Siksi ilo on työtätekevien luokkien todellinen tarve, jota viisaan lainsäädännön tulee suosia ja tyydyttää, ei hillitä ja estää. Sillä jotain virkistystä tarvitsee uutterinkin, ja ellei hän löydä sitä viattomista nautinnoista, hän yhdeksässä tapauksessa kymmenestä etsii sitä muualta, esimerkiksi tuopin ääreltä. Menneinä aikoina, kun sallittiin pilailu- ja ilveilyjuhlat, meneteltiin paljon inhimillisemmin ja viisaammin kuin meidän aikamme, jolloin maaseudulla kielletään kansanjuhlat ja tanssit ja kaupungeissa ohjataan työläiset kapakoihin. (Rehumäki 2008, 147.)

Topelius ihmetteli, ettei edes olutpulloa tai piipullista tupakkaa saanut muualta kuin kapakasta. Topelius siis oivalsi, että ”kansanhuveihin” sisältö oli ammennettava kansan omasta elämänpiiristä. (Rehumäki 2008, 144–148.)

Varhaisten Ruotsiin ja Norjaan levinneiden sosialististen aatteiden pelottamina yhdistystoimintaa ja painovapautta rajoitettiin Suomessa. Kaikki poliittinen toiminta, kuten puheet ja esitelmät, kiellettiin.1850 kieliasetuksella kiellettiin julkaisemasta suomenkielellä muuta kuin uskonnollista ja taloudellista kirjallisuutta. (Rehumäki 2008, 23–24). Esimerkiksi vuosina 1886–1902 julkaistiin suomenkielisiä, uskontoa käsitteleviä kansankirjasia 22 ja vastaavia ruotsinkielisiä 10. Yhteiskunnallisia ja siveellisiä kysymyksiä sekä kaunokirjallisia kansankirjasia julkaistiin suomenkielellä 10 ja ruotsinkielellä 4. Taloudellisia aiheita käsitteleviä kansankirjasia julkaistiin suomenkielellä 2 ja ruotsinkielellä 1. (Suomen tilastollinen vuosikirja 1903, 392.) Työväestön yhdistyselämään osallistumista rajoitti viranomaistoimien ohella kirjoitus- ja lukutaidon puute sekä vähäinen vapaa-aika. Esimerkiksi Oulun Åströmin tehtailla 1860-luvulla työpäivä oli 14–15 tunnin mittainen. Myös lauantai oli työpäivä. Työaikoihin tuli kuitenkin pian lyhennyksiä ja esimerkiksi Oulun Pikisaaren Konepajalla työpäivä oli 1870-luvulla 11 tunnin mittainen. Pitkät työajat estivät ruumiillista työtä tekevien osallistumista sivistyksellisiin harrastuksiin. Raittiusseurojen jäsenmäärä ylitti huomattavasti wrightiläisten työväenseurojen jäsenmäärän ja raittiusseurat olivatkin varsinaisten työväenseurojen edeltäjiä. (Rehumäki 2008, 25–32.) Raittiusasiaa oli viljelty aikaisemminkin, mutta toistaiseksi tuloksetta. Viinan polttoa oli yritetty lailla kieltää useaan kertaan 1700- luvun aikana. Kiellot olivat tuloksettomia. Koska viinaa valmistettiin paljon, Kustaa III yritti luoda kruunun valmistusmonopolin vuonna 1772. Se tarkoitti sitä, että salaviinanpoltosta rangaistiin ankarasti ja viinan tuonti maahan kiellettiin. Papiston avustuksella kansaa kehotettiin perustamaan seuroja, joiden jäsenet vannoisivat juovansa vain valtion ”hyvää ja terveellistä” viinaa. Edelleen 1800-luvulla viinan runsas käyttö kuului kansan perinteisiin varsinkin juhlissa, olipa kyseessä sitten häät tai hautajaiset. 1820-luvulla Suomen Evankelinen Seura jakoi raittiuskirjasia lukukinkereillä. Lönnrot perusti Kajaaniin kohtuuden linjaa kannattavan seuran, johon jäseniä saatiin vain ryyppyjä lupaamalla. Eipä Lönnrot tosin aina itsekään noudattanut seuransa linjaa. (Junnila 1987a, 120.)

”Marxilaisen näkemyksen mukaan varsinainen työväenliike edellytti työväen tietoisuutta omasta asemastaan ja tietoista toimintaa aseman parantamiseksi”. Ennen luokkatietoisuuden havaitsemista työväenjärjestöjä pidetään yhteenliittyminä, joiden tavoitteena oli kasvattaa tehdasteollisuuden edellyttämiä moderneja työläisiä. Huomattavaan helsinkiläiseen

kulttuurisukuun kuulunut Robert Castren omasi liberaalin maailmankatsomuksen ja opintomatkoillaan havainnoi myös työväenseuroja. Hän ymmärsi, että työväen järjestäytyminen oli tärkeää myös Suomessa. Castrenin havaintojen mukaan pohjoismaisten työväenseurojen tavoitteena oli kaikin mahdollisin tavoin edistää työväen henkistä kasvua. Toimintamuotoina olivat säännölliset kokoukset, kirjastojen ja lukusalien perustaminen, esitelmät, keskustelut, sivistävät kulttuuripyrkimykset kuten musisointi ja huvittelu hyvien tapojen puitteissa. Ensimmäinen työväensivistysseura perustettiin Castrenin mukaan Helsingissä jo 1850-luvulla. Erään maalarityöpajan kisällit ja oppipojat harjoittelivat vähinä vapaa-hetkinään pienimuotoisia näytelmiä, joita he esittivät pientä maksua vastaan. Näin perustettiin Hantverks-sångförening, joka Castrenin mukaan perusti myös pienen kirjaston. Kirjastoja ylläpitivät myös muut vastaavat yhdistykset ja seurat. (Rehumäki 2008, 33–52.)

Vuoden 1850 asetuksen mukaan suomenkielellä ei saanut julkaista muuta kuin uskonnollista- tai talouskirjallisuutta. Asetustekstin mukaan valtiollisten uutisten, tietoja ulkomailla tehdyistä rikoksista sekä alkuperäisiä ja käännösromaaneja ei saanut julkaista. Kaikissa painotarkastusasioissa ylin valta annettiin vuonna 1857 kenraalikuvernöörille ja samalla lehdiltä evättiin oikeus julkaista tietoja onnettomuuksista, tapaturmista tai luonnonmullistuksista. Kadon aiheuttamaa hätää ja toimia sen lieventämiseksi ei myöskään saanut käsitellä. Lukijoille ei saanut ilmetä, mitä artikkeleita oli sensuroitu. Tekstiä saatettiin täydentää vaikkapa Mooseksen kirjoista otetuilla katkelmilla. Historiaa käsittelevistä artikkeleista kiellettiin esimerkiksi termit valtiopäivät ja perustuslait. Naurettavuuksiin menneellä sensuurilla herkuteltiin Ruotsissa; Suomi kun näytti olevan kieltojen ja ohjeiden luvattu maa. Myös kirjeitä urkittiin. Niitä tarkastamalla kerättiin tietoja syyte-, valvonta- ja vastatoimia varten. Sivistyneistön näkemys suomenkielisestä enemmistöstä ei ollut erityisen mairitteleva 1800-luvun puolivälissä. Suomenkielistä rahvasta pidettiin jurona, saamattomana ja kehityskelvottomana. Sivistyneistön piirissä yleisesti ajateltiin aineellisen ja henkisen vaurauden kytkeytyvän Ruotsiin ja ruotsalaisuuteen. Ruotsalaisuus tulkittiin menestyksen takeeksi, suomalaisuus taas taantumuksen tuntomerkiksi. Vanha Kalevala (1835–1836) antoi toivoa suomenkieliselle rahvaalle, sillä Kalevalan myötä kiinnostus suomen kieltä kohtaan heräsi ja huomattiin, että se ei olekaan aivan kelvoton runokielenä. Suomalaisuus oli sivistyneistölle kuitenkin mieluisampi vaihtoehto kuin venäläisyys (Junnila 1987a, 106–160). Venäläiset panslavistit tekivät kyllä kaikkensa Suomen autonomisen aseman horjuttamiseksi propagandan avulla (Apunen 1988b, 147).

1850-luvulla Helsingfors Morgonbladin toimittaja August Schauman väitti, että kaikki ajattelevat ihmiset olivat Suomessa fennomaaneja. Myöhemmin tähän saattoi vielä lisätä, että he olivat myös liberaaleja. Aftonbladetin toimittaja August Sohlman kirjoitti kirjasen Det unga Finland (Nuori Suomi), jossa julisti suomalais-ugrilaisen rodun sivistyskelvottomuutta. Väitteensä hän perusti ranskalaisen J. A. Gobineaun ihmisrotujen eriarvoisuutta koskevaan teoriaan. Sohlmanin mukaan Suomen elinehto oli aina ollut ja tulisi olemaan ruotsalaisen kulttuurin säilyminen. Snellman hyökkäsi tällaisia ajatuksia vastaan. Hän kirjoitti Topeliukselle: ”Minun ajatukseni on: Voittaako venäjän vai suomen kieli, sen tietää vain Jumala. En uskalla mitään toivoa. Mutta että ruotsin kieli kukistuu- sen tiedän varmasti”. (Rommi 1987a, 176–182.)

3.3 Kohti itsenäisyyttä ja kansalaissotaa

1900-luvulle tultaessa elettiin poikkeuksellisen dynaamista muutosten aikaa. Uuden vuosisadan aatteellinen henki oli liberalismin opeissa. Jokaisesta tuli oman onnensa seppä. 1895 alkaen valtiovalta oli sallinut tilojen jakamisen itsenäisiksi pienemmiksi tiloiksi. Aikaisemmin tämä oli estetty tai tehty vaikeaksi siinä pelossa, että tilojen maksukyky heikkenisi ja näin ollen valtiolta jäisi tuloja saamatta. 1800-luvun lopulla vain noin neljännes kotitalouksista omisti maata. Koska tiloja oli vaikea osittaa, väkiluvun lähdettyä kasvuun parantuneen elintason myötä tilallistenkin lapsia vajosi jatkuvasti tilattomien suureen joukkoon, jossa samalla tilattomien oma väkiluku lisääntyi. Toisaalta tilojen osittaminen johti siihen, että moni torppari joutui väistymään tilallisen jälkeläisten tieltä. Oikeastaan kaikki vaurastumisen keinot; metsän myynti, maan arvon kohoaminen, maatalouden myyntituotot, olivat yhteydessä omistusoikeuteen. Jyrkentyneiden omaisuus- ja tuloerojen hyvänä mittarina voidaan pitää sitä, että koko väestöstä yli 80 prosenttia oli niitä kotitalouksia, joiden tulot eivät yltäneet niin korkealle, että niistä ylipäänsä olisi pitänyt maksaa veroja. Maaseudun varallisuuseroja kuvaa myös se, että 1900-luvun alussa metsän myynnillä vaurastuneen talollisen varallisuus Sisä-Suomessa oli noin 14 000 markkaa ja torpparin varallisuus noin tuhat markkaa. Se oli suurin piirtein vastaava kuin teollisuustyöläisen netto-omaisuus. Torppareiden joukossa oli suuresti vaihtelevuutta varallisuuden ja asumisen epävarmuuden suhteen, johon vaikutti esimerkiksi se, oliko torpparin isäntä talonpoika vai kartanonherra. (Apunen 1988b, 49–50.) Kaupunkeihin muuttaneista yli puolet oli maaseudulta muuttaneita itsellisiä ja irtolaisia. Monille kaupunkiin muutto merkitsi sosiaalista vajoamista. Levoton elämä perhepiiristä ja maaseudun tavoista erillään ohjasi irtolaisuuteen. Runsas työvoiman tarjonta olikin yksi tekijä teknisten keksintöjen ohessa, jonka avulla teollinen suurtuotanto kävi mahdolliseksi Suomessa. Kaupunkien

työläisjoukkojen eriytyminen muista erottuvaksi yhteiskuntaryhmäksi kiteytyi vuosisadan vaihteessa aatteelliseksi ja poliittiseksi luokkatietoisuudeksi. 1910-luvulle tultaessa Suomi oli kehittynyt sääty-yhteiskunnasta luokkayhteiskunnaksi, jossa yksilön asemaa arvioitiin sen perusteella, mikä oli hänen asemansa tuotantoprosessissa. Taloudelliset muutokset johtivat poliittisen tietoisuuden ja toimeliaisuuden lisääntymiseen. Yhteiskunnallinen asema ei enää ollut luonnostaan lankeava osa, vaan se oli kapitalismin tuottama. Säätyläiset tosin yrittivät tarjota edelleen selitystä luonnostaan myönnetyistä säätyoikeuksista. Työläiset alkoivat mieltää nämä erot epäkohtina, joiden seuraus oli eriarvoisuus. Pahimmillaan köyhyys, sairaudet ja sosiaalinen levottomuus koettelivat työläisyhteisöjä 1870- ja 1880-luvuilla, jolloin väestö kasvoi voimakkaasti ja kaupunkeihin muutettiin massoittain. Kiristynyt kilpailu ja teollisuuden tuottovaatimusten kasvu tuntuivat työläisten työtahdin lisäksi työpäivien pituudessa. Ompelijat tekivät yleisesti 12–14 tunnin työpäiviä, leipurit jopa 16–18 tunnin päiviä. Työn rasittavuutta lisäsi vielä yötyö, jonka määrää ei rajoitettu. Samoissa oloissa toimivat miehet, naiset, nuoret ja lapset. Samaan aikaan, kun osa työläisistä raatoi pitkiä työpäiviä maaseudulla ja kaupungeissa, osa kärsi työn puutteesta. Työn saatavuus ja puute muuttui kapitalismin myötä epäsäännölliseksi suhdanneilmiöksi. Se ei johtunut enää maatalouden rytmiin sidotusta elämänmuodosta, vaan monimutkaisista kansainvälisen talouden ja kotimarkkinoiden mekanismeista. Kausivaihtelu näkyi erityisesti talvella, jolloin kysynnän vaihtelun lisäksi myös sääolot supistivat toimintaa. Selkeimmin tämä näkyi sahateollisuudessa. Työttömyyteen alettiin suhtautua tiukemmin liberaalin ajattelutavan pohjalta. Työttömän katsottiin olevan itse vastuussa työttömyydestään ja olevan velvoitettu kantamaan itse myös sen seuraukset. Vanha köyhäinhoitoasetus, jossa seurakunta oli vastuussa köyhän toimeentulosta, oli kumottu ja köyhäinavustusta pystyivät saamaan vain sairaat, vammaiset, vanhukset ja alaikäiset. Sosiaalinen eriarvoisuus alkoi näkyä jo 1800-luvun lopulla. Tulitikkuteollisuus oli huonoiten palkattu teollisuuden ala. Samoin matalapalkkaisia aloja olivat tekstiiliteollisuus sekä tupakkateollisuus. Näillä aloilla työskenteli eniten naisia ja lapsia. Työväenkortteleissa tautiepidemiat levisivät herkästi. Tuhkarokko, tulirokko ja lavantautiepidemiat koettelivat säännöllisesti. Lapset tapasivat usein kohtalonsa vatsa- ja suoli-infektiosta ja aikuiset tuberkuloosista eli keuhkotaudista. (Apunen 1988b, 77–111.)

Vuonna 1898 Suomen uudeksi kenraalikuvernööriksi nimitettiin Nikolai Ivanovits Bobrikov. Suomalaisten kannalta maan kehitys ei mennyt tämän jälkeen suotuisaan suuntaan; Bobrikovin myötä Suomea ryhdyttiin venäläistämään. Suomessa koettiin isovenäläisten etujen ajaminen siten, että Suomen kansallinen olemassaolo ja sen edustamat läntiset vapausarvot olivat uhattuna.

Keisari antoi vuonna 1899 helmikuun manifestin, jolla oli tarkoitus jarruttaa suomalaisten kansallisia pyrkimyksiä. Bobrikovin laatimassa poliittisessa ohjelmassa haluttiin Suomeen sotalaitosuudistus. Lisäksi haluttiin muun muassa ottaa venäjänkieli virallisesti käyttöön kaikissa Suomen hallintoelimissä, tarkistaa ja sensuroida kirjallisuutta, raha- ja tullilaitoksen yhdistäminen Venäjän vastaavien kanssa ja rikoslain uusiminen Venäjän etujen mukaiseksi. Tilattomalle väestölle Bobrikovin suunnitelma lupasi hyvää, sillä sen asemaa haluttiin parantaa. Bobrikovin toiminta Suomessa johti niin työläis- kuin porvarilliseen aktivismiin, josta osa oli aseellista. Helmikuun manifesti jakoi suomalaiset aluksi perustuslaillisen vastarinnan ja myöntyväisyyspolitiikan kannattajiin. Molemmat asettuivat sortovaltaa vastaan, mutta eri lähtökohdista. Bobrikovin toiminta Suomessa loppui 16.6.1904, kun Eugen Shauman murhasi hänet ampumalla senaatin linnan toisen kerroksen porrastasanteella. Murhaaja kuoli ennen uhriaan, sillä Shauman ampui itsensä heti ammuttuaan Bobrikovia. Entisestä koululaitoksen ylihallituksen apukamreerista tuli kansallissankari.

Lain pyhyyttä korostaneesta perustuslaillisesta järjestyksestä ja maan etuun vetoavasta vanhasuomalaisuudesta siirryttiin ajatukseen kansan tahdon noudattamisesta. Se ilmeni suorana toimintana suurlakon aikana 1905 ja se hyväksyi myös yksittäiset väkivallanteot. Suurlakko levisi Venäjältä Suomeen 1905. Ihmiset kerääntyivät kaduille lakkoilemaan tsaarinvaltaa vastaan. Vaadittiin Suomen autonomian palauttamista Bobrikovia edeltäneelle ajalle. Vaikka koko kansa oli lakossa, lakon kestäessä myös työläisten ja porvariston välit kiristyivät. Suurlakon poikkeuksellisissa oloissa punakaartit pitivät yllä järjestyksenvalvontaa suurimmilla paikkakunnilla. Alun perin punakaartien tehtävänä oli ollut ylläpitää järjestystä työväen mielenosoituksissa ja joukkokokouksissa. Vuoden 1906 aikana suojeluskunnat alkoivat kilpailla punakaartien kanssa järjestyksenpidon hoitamisesta. Myöhemmin kuitenkin suojeluskunnat saivat senaatin tuen. (Apunen 1988b, 135–198.)

Äänioikeus- ja eduskuntauudistuksen toteutuminen antoi kansalle tunteen joukkovoiman mahdista. Taustalla olivat ratkaisevassa asemassa Venäjän poliittiset mullistukset. Nikolai II allekirjoitti äänioikeus- ja eduskuntareformia koskevat asiakirjat kesällä 1906. Uudistusten ja muutosten tuulet näkyivät myös taiteissa. 1900-luvun alku oli merkittävää arvojen uudelleen arvioinnin aikaa. Noina alkuvuosikymmeninä luotiin lähtökohdat 1900-luvun tärkeimmille taidesuuntauksille. Vaikuttajana oli maailman ajautuminen sotiin ja vallankumouksiin. Elokuvan tulo perinteisten taidemuotojen rinnalle tuntui monella alueella. (Apunen 1988b, 204; Reitala 1988b, 33.)

Ensimmäisen maailmansodan syttyessä 1914 Suomen armeijan sotilaat välttivät liikekannallepanon. Venäjän armeija kävi sotaa ja yli 500 ilmoittautui vapaaehtoisina Venäjän armeijaan. Vastapainona saksanmieliset akateemiset helsinkiläiset värväsivät salaa noin 2 000 miestä Saksan armeijaan. Tämä joukko tunnettiin jääkäriliikkeenä. Sodassa koetut vastoinkäymiset heikensivät Venäjän armeijan kuria ja lisäksi maa kärsi elintarvike- ja polttoainepulasta. Seurasi vallankumous vuonna 1917. Keisari Nikolai II pakotettiin luopumaan kruunusta ja tilalle tuli väliaikainen hallitus. Manifestissa peruutettiin kaikki 1899 lähtien Suomelle määrätyt yhtenäistämistoimet Venäjän kanssa. Venäläiset bolsevikit yllyttivät imperiumin vähemmistökansallisuuksia tottelemattomuuteen ja lupasivat kansallisen vapautumisen, mikäli bolsevikit pääsisivät valtaan. Suomi julistautui itsenäiseksi Venäjästä 6.12.1917. Lenin allekirjoitti uudenvuodenaattona 19171–1918 bolsevikkihallituksen antaman Suomen valtiollisen itsenäisyyden tunnustamisasiakirjan, jonka tarkoituksena oli jouduttaa vallankumousta Suomessa. Suomen valtiopäivien säätämät lait raivasivat tietä kansalaisyhteiskunnalle ja laajentuvalle kapitalismille. Senaatin mielipidejohtajina toimivat vuoroin fennomaanit, vuoroin liberaalit. Fennomaanit olivat lähtöisin lähinnä talonpoikais- ja pappissäädyistä, liberaalit puolestaan aatelistosta ja porvaristosta. Fennomaaneja johti Snellman. Hän toi selkeästi esille uskollisuutensa keisaria kohtaan ja sai vastapainoksi Venäjän viranomaiset tukemaan suomalaisuusohjelmaansa. Tausta-ajatuksena venäläisillä oli, että ruotsinkielen vahva asema julkisessa elämässä teki Suomen vastaanottavaiseksi Ruotsista tuleville poliittisille vaikutteille. Venäjän varsinaisena tavoitteena olikin saada venäjän kieli Suomen viralliseksi kieleksi ruotsin sijaan. (Meinander 2010, 144–175.)

Yrjö Koskinen laati muistion kansanopetusta varten. 13-kohtainen ohjelma esitettiin 1856 Pietarsaaren kontrahtikokouksessa. Koskisen ohjelman keinot, joilla voitaisiin erityisesti edistää kansanopetusta olivat seuraavat: koulut, mahdollisuus kotilukemiseen sekä mahdollisuus käytännössä harjoittaa hankittuja tietoja sekä taitoja erityisesti kunnalliselämässä. Koskisen ajatus oli, että lukuhalu voi viritä ilman kouluakin, kun taas Snellmanin ajatus oli, että koulutus on ensisijaista ja itseopiskelu vasta toissijaista ja yhteydessä kouluun. Snellmanin kansakouluohjelmaan lisättiin kansankirjastot ilmeisesti juuri Koskisen toimesta. (Mäkinen 2009, 161–162.) Koskinen korosti ruohonjuuritason toimintaa, erityisesti kyläkirjastoja ja pyhäkouluja: ”Se on vakaa uskomme, että semmoiset kylän-kirjastot ja kylänkokoukset ovat sivistyksen väkevimpiä vehkeitä.” Koskinen kiinnitti huomiota, että kirjallisuuden harrastus oli varsin heikkoa myös

ylemmissä säädyissä. Eräs syy alhaisen sivistystason ohella oli ”yleisten kirjastojen” puute. 1800-luvulla yleisellä kirjastolla tarkoitettiin säätyläismiehille tarkoitettua tietokirjallisuutta tarjoavaa kirjastoa. Koskinen suositteli julkisten kirjastojen perustamista (erotuksena kansankirjastoista). Yrjö Koskinen alkoi Kirjallisen Kuukauslehden kautta välittää kirjoja pitäjänkirjastoille. Pyyntö kirjavälityksen aloittamiseksi tuli maaseudulta, mikä oli Yrjö Koskisen mielestä ”ilahuttava ajanmerkki, joka monen muun seikan ohessa todistaa kansassamme syttynyttä vakavaa halua tietoon ja valistukseen”. Kansankirjallisuuden Koskinen määritteli siten, että se oli oikeastaan ”kansantajuista kirjallisuutta” sisältäen ”kaiken sivistyttävän lukemiston, jonka ymmärtämiseen ei tarvita tieteellistä alustusta”. (Mäkinen 2009, 165–169.) Vielä 1860-luvulle saakka koululaisille opetuksen oli järjestänyt kirkko, mutta 1869 perustettiin koulutoimen ylihallitus kehittämään kansallista koululaitosta. Maaseudun lasten kannalta tärkeä oli 1866 säädetty kansakouluasetus. Uno Cygnaeus ajoi tarmokkaasti kansakouluopetuksen järjestämistä sekä pojille että tytöille. Vuosisadan vaihteen tienoilla kansakouluoppia sai miltei puolet maaseudun lapsista ja vuonna 1921 astui voimaan yleinen oppivelvollisuus. (Meinander 2010, 156–157.)

Wrightiläisen työväenliikkeen edustajien mielestä luokkataisteluoppi oli huolestuttava ilmiö, koska se korosti työn ja pääoman sovittamatonta ristiriitaa. Pelkona oli, että luokkavalta toteutuisi säätyläisille epäedullisena enemmistö-parlamentarismina. Työväenliikkeen perusta muotoutui teollisuuden rakennemuutoksen myötä ja Suomen kytkeytymisestä maailmantaloudelliseen työnjakoon. Sosiaalisesti, taloudellisesti ja poliittisesti alistetussa asemassa oleva työväki ja maaseutuköyhälistö yhdistyivät. Työväenliikkeen aatteellinen sisältö muotoutui Forssan puoluekokouksessa 1903, jossa puolueen nimeksi otettiin Sosialidemokraattinen puolue Suomessa. Puolueen ohjelma oli selkeästi, tosin ei erityisen jyrkästi sosialistinen. Ohjelman avulla kansa vapautettaisiin taloudellisen riippuvaisuuden, valtiollisen vaikuttamattomuuden ja henkisen holhouksen kahleista. Pääongelma puolueen mukaan oli se, että tuotantovälineiden omistaminen oli tullut yksityisten ihmisten oikeudeksi. Puolueen ajattelutavassa oli siis perustavanlaatuinen ero liberalistiseen ajattelutapaan verrattuna. Sosialidemokraattien uudistusohjelman vaatimuksiin kuuluivat muun muassa yleinen ja yhtäläinen äänioikeus kaikille 21 vuotta täyttäneille sukupuoleen katsomatta kaikissa vaaleissa, lainsäädäntö- ja verotusoikeus oli annettava kansan valitsemalle eduskunnalle, kahdeksan tunnin työaika ja lakisääteinen vähimmäispalkka tuli toteuttaa sekä täydellinen yhdistymis-, kokoontumis-, lausunto- ja painovapaus. Progressiivinen verotus tulojen suuruuden mukaan, yleinen koulupakko ja väkijuomain kieltolaki kuuluivat myös ohjelmaan. Valtion työsuojelutoimintaa tuli tehostaa ja sukupuolten välistä tasa-arvoa tuli kaikin tavoin edistää.

Työväen sosiaaliturvan järjestämiseksi vaadittiin yleistä työväenvakuutusta sekä maksuttomia oikeudenkäyntejä ja lääkäripalveluja. Sotilaskuluja vaadittiin vähennettäväksi ja tilalle valtion määrätietoista rauhan ja autonomian edistämistä. Myös tilattoman väestön ja pientilallisten tilanteeseen otettiin kantaa ohjelmassa. Vaikeinta vastarintaa sosialidemokraatit saivat kokea ruotsinkielisen sivistyneistön suunnalta. Ruotsinkieliset perustuslailliset katsoivat, että työväenliike pyrki rikkomaan autonomian puolustamiseksi välttämättömän kansallisen yhtenäisyyden ajamalla omia etujaan. Sosialidemokratia eteni selvästi hitaammin ruotsinkielisellä maaseudulla ja rannikkopaikkakunnilla suomenkielisiin seutuihin verrattuna. Asenteiden lisäksi esteinä olivat vielä kielelliset ja kulttuuriset tekijät. (Apunen 1988b, 123–130.)

27.1.1918 tulehtunut poliittinen tilanne oli edennyt siihen pisteeseen, että vasemmistosiiven punakaartilaiset ottivat vallan haltuunsa Etelä-Suomessa, perustivat kansankomissariaatin uudeksi hallitukseksi ja määräsivät vangittavaksi porvarillisen senaatin. Tilanne eteni nopeasti aseelliseksi selkkaukseksi punaisten ja porvarillisten valkoisten välillä, johon osallistui myös venäläisiä ja saksalaisia joukkoja. Sekä porvari- että sosialistiryhmittymät olivat aloittaneet omien kaartien keräämisen sisäisen- ja ulkoisen turvallisuuden varmistamiseksi kesällä 1917. Lakot ja mielenosoitukset johtivat syksyllä 1917 ryöstöihin ja murhiin, jonka vuoksi molemmat leirit ryhtyivät varustautumaan kilpaa ja syyttivät toisiaan maan ajamisesta sisällissotaan. 1918 valtiopäivien päätöksellä suojeluskunnat valittiin järjestysvallan käyttäjiksi. Tämä ei luonnollisesti miellyttänyt sosialisteja, jotka näkivät päätöksen haluttomuutena suostua yhteiskunnallisiin uudistuksiin. Punaiset eivät nähneet muuta mahdollisuutta kuin ryhtyä vallankumoukseen. Suomi joutui samalla pelinappulaksi bolsevikkihallituksen ja Saksan välisiin rauhanneuvotteluihin.

Punakaartilaisia vaivasi alusta pitäen osaavan päällystön ja toimivan sotilasorganisaation puute. Valkoiset kärsivät materiaalipulasta, mutta heillä oli ammattilaispäällystö. Ylipäälliköksi nostettiin kenraali Gustaf Mannerheim (1867–1951). Punaiset korostivat sodan luokkataisteluluonnetta, valkoiset taas Venäjää vastaan käytävää vapaussotaa. Molemmat osapuolet harjoittivat terroria. Sodan loppuratkaisussa oleellisena tekijänä oli saksalaisten salamahyökkäys valkoisten tukena punakaartilaisia vastaan. Punakaartilaisia pidettiin vankeina leireillä, joihin iski vielä espanjantauti joka niitti ihmishenkiä. Miltei kaikki sosialidemokraattien kansanedustajat menettivät eduskuntapaikkansa ja yli 60 000:lla ei ollut enää äänioikeutta. Kesti pitkälle 1930-luvulle, ennen kuin valkoisia ”lahtareita” kohtaan tunnettu viha alkoi hellittää. (Meinander 2010, 176–180.) Kansalaissodan kaatuneiden määrä oli noin 7 000, joista puolet punaisia, puolet valkoisia.

Punaisen terrorin uhreina kuoli 1 649 henkeä ja valkoisen terrorin 8 380 henkeä. Punavangeista leireillä henkensä menetti nälän ja tautien seurauksena ainakin 11 800 ihmistä. Suuren uhrimäärän ja kärsimyksen jälkeen torppariongelma lopulta ratkesi. Vuokramies sai laillisen oikeuden lunastaa itselle tilansa omistajan tahdosta riippumatta. Laki laajeni vuodesta 1918 alkaen ja koski lopulta kaikkia vuokramiehiä; torppareita, lampuoteja ja tietyin ehdoin mäkitupalaisia. Maaseudulle jäi kuitenkin runsas joukko satunnaisista maa- ja metsätaloustöistä elantonsa saavia ihmisiä. Keskustapolitiikan seurauksena myös heidän asemansa parani ja heille tarjoutui mahdollisuus ryhtyä itsenäisiksi pienviljelijöiksi valtion tuella. Toiminnan toteuttamiseksi käytettiin valtion maita ja myös mahdollisuus pakkolunastamiseen säädettiin. Näiden asioiden säätämistä varten vuoden 1922 valtiopäivillä asetettu laki ristitiin sitä tarmokkaasti ajaneen Kyösti Kallion mukaan Lex Kallioksi. Muutosten tuloksena oli itsenäinen ja sosiaalisesti suhteellisen yhtenäinen suomalainen pienviljelijäväestö. (Apunen 1988b, 354–394.) Omavaraistaloudessa maatalous oli ihmisen elämänmuoto. Työ sitoi ihmisen läheisesti luontoon ja luonnon kiertokulkuun. Koneistuminen lisäsi ihmisen valtaa suhteessa luontoon. Kädentaitojen korvaajaksi tuli enenevässä määrin koulutusta vaativan konetekniikan hallinta. Maatalous alkoi muuttua elämänmuodosta elinkeinonharjoittamiseksi; talonpojasta tuli maatalousyrittäjä. (Anttila & Räsänen 1987c, 31.)

4 KANSANKIRJASTOT 1802–1920

4.1 Ensimmäiset rahvaankirjastot

Säännöllinen ja runsas lukeminen oli 1700-luvun loppuun mennessä tullut yleiseksi säätyläisten keskuudessa.

> – – Ennen 1820-lukua tuskin oli tehty jatkokysymystä: onko rahvaassa lukuhalua ja jos on, pitääkö sitä tyydyttää, miten se tyydytetään ja onko sitä tarpeen ohjata? Näitä kysymyksiä säätyläisten tuli ensin pohtia omassa keskuudessaan monien polvien ajan, ennen kuin ajatus oppimattoman rahvaan lukuhalusta saattoi tulla yleisesti hyväksytyksi ja johtaa konkreettisiin toimenpiteisiin, kuten kirjastojen perustamiseen. Rahvaan vakuuttaminen lukuhalun piilemisestä heissä itsessään oli oma urakkansa (Mäkinen 2009, 73).

Lukemisen katsottiin olevan sopivaa vain säätyläisille, joka yhtenä tekijänä erotti rahvaan säätyläisistä. Käytännössä kouluja käymättömän rahvaan lukuhalun herääminen oli ulkoapäin tulevan vaikutuksen varassa; tiedolliset, asenteelliset ja taloudelliset edellytykset puuttuivat. Rahvaankirjastojen perustamista viivyteltiin osittain siksi, että pelättiin Lesewutin eli lukukiihkon valtaavan rahvaan mielen. Varsinainen kansanvalistuskeskustelu alkoi Suomessa ja Ruotsissa vasta 1800-luvun alussa ja katsottiin, että kansalaisen moraalinen velvollisuus oli hankkia tietoja. Kansaa pyrittiin sivistämään, mutta kontrolloidusti, pitäen ohjakset säätyläisten käsissä. Kansan koulujen ylläpito olisi kuulunut seurakunnille, mutta panostus oli niin pientä, ettei sillä ollut mainittavampaa merkitystä. Saksassa oli kehitelty 1700-luvun puolivälistä lähtien pitäjänlukuseuroja kansan valistamiseksi. Pitäjänlukuseura oli kansansivistyksen patriarkaalinen muoto. Suomen talousseuran kilpakirjoituksessa 1804 kruununvouti Reinhold Holmberg esitti pitäjän lukuseurojen- ja kirjastojen perustamista. Mäkinen viittaa Holmbergin kirjoitukseen (1804), jossa hän kirjoitti, että ”niin kutsutun kansanvalistuksen” edistämiseksi voisi seurakunnan pappi tai joku muu kykenevä ja taitava säätyläinen aina kokoonnuttaessa pitäjänlukuseuroihin pitää luentoja, välittää opetusta tai virittää keskustelua jostain asiasta. Aiheita voisivat olla muun muassa kansalaisten oikeudet ja velvollisuudet lain ja asetusten mukaan, ennakkoluulot ja huonot tavat. Rahvaan ajateltiin tarvitsevan vain maataloudellisia- ja uskonnollisia tietoja. Puhekulttuuri oli talonpoikien tapa siirtää tietoja, esimerkkinä arkkiveisut. Sen sijaan yleistä, opillista tietoa ei heille pitänyt ryhtyä jakamaan, vaan oppi kuului säätyläistölle tai sen osalle, oppisäädylle. Tämän takia

oli uutta ja rohkeaa alkaa tarjota yleistä tietoa rahvaalle. Se puolestaan edellytti rahvaalta halukkuutta omatoimiseen lukemiseen ja tiedonhankintaan. Ääneen- ja ulkoluku olivat talonpojan tärkeimmät kosketuskohdat kirjalliseen kulttuuriin. Muutoin talonpoika sai tietonsa papilta ja muutamilta harvoilta säätyläisiltä, kartanonherralta tai nimismieheltä. Lukutaito oli tekninen ulkoa oppimisen väline. Rahvaan asenne lukemista kohtaan ei suinkaan ollut pelkästään utelias ja avoin. Asenne lukemista kohtaan saattoi olla vähättelevä. Lukemisen makuun päässeessä rahvaassa esiintyi myös lukuvimmaa, joka saattoi puhjeta kuin luonnostaan, ennen mitään koulunkäyntiä. Muutamia kansanomaisia lukuvimman valtaamia olivat Elias Lönnrot, Emmanuel Kanajärvi ja Antti Manninen. Rahvaan tulevaan lukemiskulttuuriin vaikuttivat muun muassa kylärääätälinpoika Lönnrotin lukuhalu, Krimin sota, valtiopäivät, kansakoulu, Suomen kielen tasa-arvo ja metsien muuttuminen rahanarvoisiksi. Edes Ruotsissa ei uskottu talonpojilla olevan lukuhalua. Pitäjänlukuseuraehdotuksissa pistää silmään se, että niissä talonpojilla ei oletettu olevan suurta oma-aloitteisuutta. Aloitteen piti tulla säätyläisiltä. Ajattelun suuri muutos oli, kun oivallettiin, että talonpojille suunnattu valistus oli tarpeellista ja mahdollista (myös heidän vastaanottokykynsä kannalta) ja siksi sen järjestämisestä tuli velvollisuus niille, jotka siihen kykenivät. Snellmanin vuosikymmeninä, eli vuodesta 1840 alkaen, kansanvalistuksen ratkaisukeinoiksi oli pohdittuna kansakoulu ja kirjastot, mutta toteutus vaati vielä ajatusten kypsyttelyä. (Mäkinen 2009, 73–79.)

Suomen ensimmäinen rahvaankirjasto oli vuonna 1802 perustettu Anjalan Reginakoulun kirjasto, jonka perusti paroni Rabbe Gottlieb Wrede. Toiminta aloitettiin 1803. Nimi koululle tuli Wreden äidin mukaan. Reginakoulun kirjasto muistuttaa niitä ruotsalaisia koulukirjastoja, joiden kirjat oli tarkoitettu muillekin kuin koululapsille. ”Reginakoulun tarkoitus oli opettaa lapsille sisä- ja ulkolukua sekä kristinopin alkeita”. Reginakoulun kirjasto oli siis ensimmäinen rahvaankirjasto Suomessa, josta lainattiin kirjoja pientä maksua vastaan. Vuoteen 1828 mennessä koulun kirjaston kirjoista 31 oli suomenkielisiä ja kaikki hengellistä kirjallisuutta (Mäkinen 2009, 78–85). 1862 porvoolainen kirjakauppias Söderström toimitti Reginakoulun kirjastoon 54 uutta kirjaa. Mäkinen (2009) viittaa Kaarle Werkon (1879, 38) keräämiin tietoihin ”Reginan kiertävän koulun lainakirjastosta”. Reginakoulun kirjaston ohjeet olivat:

> Kirjoja saapi lainata ja pitää maksutta vuoden ajan. Kirjastossa on enimmäkseen uskon-opillisia ja eräitä historiallisia, luonnontieteellisiä kirjoja ja vähän romaneja. Sääntöjä ei ole. Kirjaston raha-arvo arviolta on 350 m:kaa. Kirjastonhoitaja: kiertokouluttaja O. Rosvall, palkkiotta (Mäkinen 2009, 88).

Suomen talousseuran sihteerin C.C. Böckerin mukaan kansalle soveltuvin sivistämisen muoto on luennointi. Hän siis uskoi suulliseen tiedonvälitykseen enemmän kuin tiedonhankintaan lukemalla. Böckerin mukaan Englannin tärkeimmissä kaupungeissa on perustettu seuroja, jotka järjestävät tieteellisiä luentoja. Böcker teki maininnan myös kirjastoista 1828 ilmestyneessä kirjassaan. Hän oli aikansa vaikutusvaltainen mielipidejohtaja ja keskustelun herättäjä. Böckerin kansanvalistus- ja kirjastoajatukset saivat innostusta Suomessa. Suomen talousseuralle lähetettiin 1831 Vöyrissä allekirjoitettu muistio, jossa ilmeisesti Böckerin innoittamana muun muassa ehdotettiin kirjastojen perustamista rahvasta varten. Muistio oli nykytiedon mukaan pohjalaisen papin, Matias Achrenin kirjoittama. Sitä ei julkaistu. Mäkinen (2009) viittaa Achrenin tekstin, jossa hän pohdiskeltuaan monipuolisesti kansan ajankäyttöä ja paheita, oli tullut selvään johtopäätökseen: ”kieltämättä jäisi tuhansia paheita ja rikoksia tekemättä, jos maassa olisi kirjastoja edes kymmenesosa siitä määrästä mitä on krouveja ja kapakoita. Koulut ovat tietenkin hyväksi nuorisolle, mutta naineet miehet ja luultavasti jotkut vaimotkin hyötyisivät, jos heillä olisi saatavilla viihdyttävää ja hyödyttävää lukemista. Rahvaan kirjastosta jokaisessa pitäjässä olisi kirjoittajan mielestä enemmän hyötyä kuin luullaankaan, ja ne otettaisiin iloiten vastaan”. Tukholmassa 1834 perustettiin Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande-seura, jonka päätehtävänä oli julkaista Läsning för Folket- aikakauslehteä. (Mäkinen 2009, 90–94.)

> Läsning för Folket oli otollista aineistoa pitäjänkirjastoihin harkitun poliittisen ja ideologisen vaarattomuutensa vuoksi. Vaarattomuus johti sisällön harmauteen, minkä takia Snellman (Saima 7.3.1844) neuvoi suomalaisia kansanlukemistojen tekijöitä olemaan ottamatta Läsning för Folketia tekstiensä lähteeksi. Neuvo kaikui kuuroille korville. (Mäkinen 2009, 94.)

Tampereelle perustettiin lainakirjastoseura 1836. Mäkinen (2009) viittaa Henrikssoniin (1948), että ratkaisevana erona lukuseuroihin oli kirjastoihin hankittu suomenkielinen kirjallisuus ja vähävaraisten suosiminen lainausmaksuissa. Valittu kirjallisuus oli asiapitoista. Romaaneja ei Tampereella ruotsinkieliseen kokoelmaan kuulunut, suomeksi niitä ei vielä ollut olemassakaan. Kirjasto oli myös maalaisten käytettävissä, mutta käyttö jäi vähäiseksi. Kirjaston vähäisen käytön syy lienee ollut juuri valikoitu, ”rahvaalle sopivaksi katsottu”, asiapitoinen kirjallisuus. (Mäkinen 2009, 96.) Mäkinen (2009) viittaa Gardbergiin (1937) sanomalehtiekspeditööri Mathias Weckströmin (1803–1873) kaupallisen lainakirjaston perustamisesta:

> – – [Weckström] jätti helmikuun 1837 alussa Sensuuriylihallitukselle anomuksen lainakirjaston perustamiseksi Pohjan pitäjän Nygårdin tilalle sekä maalaisrahvaan että

läheisen Tammisaaren kaupungin säätyläisten tarpeisiin. – – Lähes ainutlaatuista 1800-luvun kirjastokehityksessä oli Weckströmin pyrkimys palvella kaikkia säätyjä samassa yhteydessä. Hänen suhteensa rahvaaseen ei ollut samalla tavalla holhoava kuin esimerkiksi Tampereen lainakirjaston perustajilla. (Mäkinen 2009, 97).

Koska Weckströmin kirjasto ei perustunut patriarkaaliseen hyväntekeväisyyteen, piti vuoden 1842 kirjastokeskustelussa Helsingfors Morgonblad tätä liberaalisuutta epäilyttävänä ja vaikeana toteuttaa. Vakavan lukemisen ohella Weckström tarjosi asiakkailleen myös romaaneja. Ei ole säilynyt tietoja siitä, tarjottiinko kirjaston koko kokoelmaa lainattavaksi myös rahvaalle, mutta mikäli näin oli, Weckström oli todellakin aikaansa edellä. Täysin toisen tyyppisellä motivaatiolla koottu kirjasto syntyi Hammarlandin ja Eckerön pitäjänkirjastoksi. Kaunokirjallisuus puuttui lähes kokonaan; uskonto, moraali ja hyöty vallitsivat. Hammarlandin kirjasto oli ensimmäinen kunnallinen kirjasto, sillä Sensuuriylihallitus myönsi luvan ja privilegion Hammarlandin ja Eckerön seurakuntien jäsenille. Hammarlandin kirjaston hankintaperiaatteena oli ”pitäjänkirjaston tarkoituksena on hankkia pitäjäläisille tietoa niistä asioista, joista vähäisinkään kansalainen ei voi olla tietämätön, jos hänen on tarkoitus toteuttaa tarkoituksensa yhteiskunnassa”. Arkkipiispa Bergenheim kävi tarkastusmatkalla Hammarlandissa 1851 ja kiinnitti myönteistä huomiota pitäjänkirjastoon. Bergenheim tähdensi voimakkaasti kirjavalinnan vastuullisuutta ja jopa varoitti ruotsalaisista ”kommunistisista kansankirjoista”. Hammarlandin kirjaston perustamisessa oleellisesti vaikuttanut rovasti Sadelin, oli oikea mies noudattamaan arkkipiispan neuvoa; olihan kansan valistaminen moraalinen velvollisuus, eikä Sadelin ollut niitä kirkkoherroja, jotka vain nauttivat etuuksistaan. ”Toisaalta hänellä oli vahva vakaumus sääty-yhteiskunnan erinomaisuudesta, mihin liittyi romanttinen käsitys säätyjen erilaisista luonteista ja niille soveliaasta käyttäytymisestä ja tiedosta”. Tästä johtui se, että hän romaaniharrastuksestaan huolimatta tarjosi talonpojille äärimmäisen asiallista ja hyvää tarkoittavaa kirjallisuutta, koska pelkäsi kevyemmän kirjallisuuden pahentavan talonpojat säädystään, Mäkinen (2009, 98–103) toteaa. Yhtenä Suomen yleisten kirjastojen lähtölaukaisuna pidetään Johan Pynnisen kirjastoaiheisia artikkeleita Kanava-lehdessä vuonna 1845. Hänet nostettiinkin suomenkielisen kansankirjastoliikkeen tärkeäksi symboliksi 1890-luvulla K.J. Werkon ja Agathon Meurmanin toimesta. Pynninen oli lähtöisin äärimmäisen vaatimattomista oloista ja hän kuuluu kansanomaisten, omaehtoisesti lukuhaluisten joukkoon. Pynnisen kirjoituksissa merkittävin ero aikaisempiin kirjastokirjoituksiin oli kielen ja kansallisuuden merkityksen korostaminen. Pynninen perusti Viipuriin suomenkieliselle rahvaalle tarkoitetun kirjaston, joka avattiin yleisölle vuonna 1846. Viipurin kirjastolla oli myös ensimmäinen suomenkielellä painettu kirjastoluettelo ”Luetus Suomalaisesta Laina-Kirjastosta Viipurissa”.

Pynnisen kirjastoinnostuksesta huolimatta säilyi kirjastojen perustamisen aloitteellisuus vielä vuosikymmeniä säätyläisillä. Vasta 1800-luvun loppupuolella tuli ajankohtaiseksi kirjastojen perustamisen ja ylläpidon siirtäminen säätyläisten hyväntekeväisyyden varasta muun muassa kunnille ja rahvaan omien yhdistysten tehtäväksi. (Mäkinen 2009, 105–110.)

4.2 Kansanvalistuskeskustelu voimistuu

Vain ruotsinkielellä oli mahdollista päästä säätyläisten tietoisuuteen, vaikka halua kirjoittaa suomeksi olisi ollut. Kirjastoja perustivat 1840- ja 1850-luvuilla ennen muuta ruotsinkieliset suomalaiset. Ruotsinkielisyys hallitsi myös lehdistöä; jos halusi saada asiansa kuuluviin laajalevikkisessä lehdessä, oli kirjoitettava ruotsiksi. Pappi August Cygnaeus suositteli kirjastojen perustamista, kunhan pyhäkoulut ensin on saatu toimiviksi. Cygnaeus toimi pappina Nurmijärvellä, jossa ensimmäisenä laajemmin ryhdyttiin opettamaan rahvaan lapsille lukutaitoa ja katekismusta pyhäkoulujen avulla. Cygnaeus ajatteli ennen kaikkea syrjäkylien asukkaita kirjaston käyttäjinä, samoin kuin pyhäkouluja syrjäkylien kansakoulujen korvikkeina. Kirjastojen merkitys oli Cygnaeuksen mukaan siinä, että ihmisillä olisi vaihtoehto huonommille ajanviettotavoille. Nuorison sunnuntai-iltapäivien kiertely kylillä ja heidän aiheuttamansa järjestyshäiriöt mainittiin 1800-luvun lehtikirjoittelussa usein. Syynä pidettyä toimettomuutta pyrittiin poistamaan muun muassa kirjastoilla ja pyhäkouluilla. Ongelma koettiin osassa maata niin huomattavana, että kyseessä ei ilmeisesti ollut pelkkä aikalaisten näköharha. ”Lopulliseksi tavoitteeksi Cygnaeus esitti, että jokaiseen kylään saataisiin oma kirjasto, jolloin pitäjän kirjasto olisi tarpeeton”. Cygnaeuksen ajatuksista Morgonbladet ja Helsingfors Tidningar julkaisivat referaatin ja hyväksyviä kommentteja. Morgonbladet liitti julkaisun yhteyteen maininnan Tukholmassa perustetusta ”työtätekevän luokan” sivistyspiiristä, johon oleellisena osana liittyi myös kirjasto.

”Sivistyspiirejä toimi Suomessakin muun muassa Turussa vuodesta 1861. Yhteistä niille oli pyrkimys ylittää säätyrajat”. Maakunnista kirjastomyönteisin vuosisadan alkupuoliskolla oli Karjala. Ratkaisevin tekijä rahvaalle suunnattujen lainakirjastojen vähyydessä oli epäsuotuisa mielipideilmasto kansanvalistusta kohtaan. Papeilla ja muilla säätyläisillä oli avaimet asian edistämiseen, mutta käytännössä liikkeelle lähtivät vain ylioppilaat. Heidän toimintaansa kuitenkin haittasi kiristyvä poliittinen ilmapiiri. Voimakkaita asenteellisia esteitä oli niin sivistyneistössä kuin rahvaassakin: lukemiseen suhtauduttiin epäilevästi, vaikka asiallisen lukemisen hyödyt ymmärrettiinkin. Suurin syy kuitenkin kirjastojen hitaaseen kehitykseen oli yleisen

kansanopetuksen jälkeenjääneisyys. Kansakoulu tuli Suomeen parikymmentä vuotta Ruotsia jäljessä. Vuoden 1850 sensuuriasetus haittasi myös osaltaan kirjastojen perustamista. Kirjastojen synnyn kannalta ratkaisevilla vuosikymmenillä, 1830–1850-luvuilla, vallitsi pelko epäsuotavien lukemisten joutumisesta rahvaan käsiin ja riistäytyminen vieläpä lukuvimmaksi. Muita lukemisen yleistymiseen liittyviä muutoksia olivat poliittisen osallistumisen ja tietoisuuden lisääntyminen, taloudellinen liberalisointi ja uskonnollinen vapautuminen. Konservatiivinen taktiikka oli tukahduttaa alkuunsa epätoivottu kehitys.

Reformaattorit eivät puhuneet lukemisen vaaroista vaan pikemminkin sen hyödyistä. He mieluummin muistuttivat niistä vaaroista ja paheista, joita vastaan lukemista voisi käyttää, erityisesti juoppoudesta ja väärästä ajankäytöstä. Lukemattomuus oli heidän silmissään pahempi rike kuin liika lukeminen. Heidänkin mielestään puhdas ajanvietelukeminen oli, erityisesti talonpoikien keskuudessa, väärin ja ajanhukkaa. Esimerkiksi arkkikirjallisuutta ei pidetty oikeanlaisena kirjallisuutena. Lukemisesta käydyssä keskustelussa on havaittavissa kolme aspektia, mitä vaaroja lukemisella pelättiin olevan. Ranskan vallankumous ja Napoleonin sodat jättivät pysyvän poliittisen villiintymisen pelon. Säätyläisten mielissä elivät varoitukset lukuvimman vaikutuksista erityisesti Ruotsin ja Saksan poliittisissa levottomuuksissa. Luonnontieteen uudet teoriat ja filosofien uudet, vapaamieliset aatteet saivat säätyläiset pelkäämään, että näiden uutuuksien leviäminen kouluja käymättömän rahvaan pariin, johtaisi maailmankatsomukselliseen raiteilta suistumiseen. Romaanikirjallisuus herätti vakavia epäilyksiä ja aktiivista vastustustakin, erityisesti arvelutti romaanikirjallisuuden leviäminen kansan pariin yleisesti. Kansanvalistuskeskustelu, kirjastoineen ja kouluineen, uhkasi tyrehtyä niiden käytännön toteutuksen pulmiin: maa on liian köyhä, harvaanasuttu, laaja, vaikeakulkuinen ja lapsia tarvittiin töissä, eikä rahvaalla lopulta ollut haluakaan lukea. Rahvas oli tietoinen siitä, että ei lukeminen sinänsä tehnyt ketään hyvinvoivemmaksi ja varakkaammaksi. Ajatustapojen muutos tapahtui juuri pahimpina sensuurivuosina 1849,-50 ja- 51. (Mäkinen 2009, 100–120.) Mäkinen (2009) viittaa August Cygnaeuksen kannanottoon pyhäkoulu- ja kirjastoasiaan 21.4.1849 Helsingfors Tidningarissa artikkelissa ”Om minskningen af brottslingar i landet. (Ur en fångprests papper.)”:

> Väitteen, että pyhäkouluja ei tarvittaisi joissakin seurakunnissa, voisimme murskaavin tosiasiain kumota, vaikka meidän ei onnistuisikaan todistaa, että sopiva kirjakokoelma esim. jokaisessa kirkonkylässä kirjojen jakamiseksi kaikille lukuhaluisille myös muissa kylissä, olisi tarpeen vaatima, vaikka sellainen kirjakokoelma siellä täällä jo on vaikuttanut siten, että viinan kirous on vähentynyt ja siveellisyys ja kaikki hyvä lyhyessä ajassa on edistynyt huomattavasti. (Mäkinen 2009, 123.)

Koulu- ja kirjastoaiheinen debatti virkistyi kevättalvella 1850. J.G. Chydenius kirjoitti Åbo Underrättelserissä pienten lasten koulunkäynnistä. Pienillä lapsilla tarkoitettiin alle kymmenvuotiaita. Chydenius paheksui lasten riistämistä kodin piiristä koulun penkille ja uskoi sen johtavan lapset samalle tielle kuin eteläisemmissä maissa, vaiheinaan pauperismi, roskaväki, rangaistuslaitokset, demagogiset vehkeilyt ja sosialismi. Sama näkemys hänellä oli pitäjänkouluista. Aivan toisenlaista näkemystä osoitti H.A. Reinholm kirjoituksessaan Helsingfors Tidningarissa, jossa hän totesi, että vaikka suoraa vastustusta kansanopetusta vastaan ei esitettykään, oli silti välinpitämättömyys selvä osoitus suhtautumistavasta. Käytännön toteutusta vastaan esitettiin perusteluja, kuten että papeilla oli liikaa muita kirkollisia ja hallinnollisia tehtäviä tai että ”pitäjänkoulut ovat mahdottomia toteuttaa” tai jopa että ”rahvaalla ei ole kiinnostusta ja halua sellaiseen”. Pitäjänkoulun hyväksi uurastamisen tuli olla pastorille kuin rakkain virkavelvollisuus, sillä hän ei ilman koulua voi saada mitään aikaan. (Mäkinen 2009, 125–127.) Mäkinen (2009) viittaa 9.2.1850 Helsingfors Tidningarissa julkaistun, Kangasniemeltä rovasti von Pfalerilta tulleeseen kirjeeseen, joka toimii todistuksena rahvaan lukuhalusta. Helsinginfors Tidningarin eräs kirjoittaja, H. A. Reinholm (1819–1883) nosti esiin Kangasniemeltä tulleen kirjeen (kirjasto perustettu Kangasniemelle rovasti von Pfalerin toimesta 1849):

> Kangasniemi 15.1. Huolimatta siitä pimeydestä, joka meidät täällä ympäröi, on kuitenkin ilahduttavaa, että rahvaassa ilmenee palava lukuhalu. Todistuksena tästä haluan mainita, että pitäjänkirjastomme kokoelma tyhjeni menneiden joulunpyhien ajaksi niin kokonaan, että n. 80 kirjasta ei yksikään, ei edes ketunmetsästyksestä kertova, jäänyt lainaamatta, ja että moni lainaamaan halukas ei lopulta saanut kirjaa. Että näitä kirjoja ei pelkästään lainata, vaan myös luetaan ja käytetään, siitä todistavat sivut ja kannet, jotka ovat jo kuluneet sen vajaan vuoden aikana, jona lainaus on ollut käynnissä. (Mäkinen 2009, 127.)

Lukemisen ja kirjastojen perustamisen suhteen oli oleellista, että rahvaassa todettiin olevan potentiaalista luku- ja opinhalua. Vuosista 1850–1851 lähtien kirjastoista ja lukemisesta kertovissa uutisissa ja maaseutukirjeissä raportoidaan läslustin eli lukuhalun lisääntymisestä tai vähenemisestä. Siitä tulikin mittari, jolla eri seutujen edistyneisyyttä mitattiin. (Mäkinen 2009, 128.)

4.3 Pohdintaa kansan lukuhalusta

Kirjastoa käsitteleviä uutisia alkoi näkyä 1800-luvun puolivälin jälkeen sekä ruotsin- että suomenkielisissä lehdissä. Merkittävä uutinen oli krenatööritarkkampujien kirjaston perustaminen

1851 Turkuun. Mäkinen (2009, 129–130) toteaa, että sana lukuhalu oli mitä ilmeisemmin peräisin Wolmari Schildt-Kilpiseltä.

> Viipurilainen Kanava-lehti julkaisi 1845 (n:o 27) Kilpisen uutislastun otsikolla ”Lukuhalu”. Siinä kerrottiin, kuinka viitasaarelainen ”köyhä loisimies eli itseolevainen” niin hartaasti halusi saada luettavakseen Kanavan, että pyysi kirkkoherran jakamaan tilausmaksun kanssaan” (Mäkinen 2009, 130–131.)

Läslust-termin kääntyminen suomenkielelle teki rahvaan tietoiseksi siitä, että heillä oli tällainen herättämistä odottava ominaisuus. Kirjaston perustaminen pitäjään oli lähinnä säätyläisten sivistystahdon osoitus, mutta lukuhalu oli rahvaan sivistystason mitta, jota mitattiin kirjaston menestyksellä. Siitä huolimatta, että lukuhalun olemassaolo rahvaallakin oli todettu, esiintyi yhä skeptisyyttä. Mäkinen (2009) viittaa Suomettaressa 3.2.1852 julkaistuun talonpoika Antti Mannisen kirjoitukseen. Lukuhalun alennustilaa kuvattiin Suomettaressa seuraavasti Antti Mannisen omatoimisesti perustamasta kirjastosta käsin:

> Mutta lainaajoita on ollut sangen vähän, jonka lukia arvaa jo siitäkin, kuin kuulee, että kirjasto on sitte päivin tuonut 25 kopeekka hopeassa lainarahaa. Tämä todistaa, millä kannalla lukuhalu on, koska kopeekka ei jouda, mielestämme, niin hyödyttävään asiaan. Jolla onkin olevinaan kipenen luvun halua, valittaa ei milloinkaan olevan aikaa, koko viikon lukea kirjaa; muuten menee muka kopeekka hukkaan! – – (Mäkinen 2009, 134.)

Lukuhalun huono tila ja kirjastojen puute olivat läheisesti toisiinsa kytköksissä. Näin esimerkiksi Pieksämäeltä valiteltiin 24.2.1852 Suomettaressa:

> Mutta vaikka kansa on karttumassa, niin luvun halu on sen rinnalla vähenemässä vuosi vuodelta, sillä nykyään ei osteta kirjoja keltään muilta kuin niin kutsutuilta heränneiltä, joiden mielestä Norborgi’n, Björkqvistin ja Lutheruksen Postillat ovat halullisimmasti luettavat. Lainakirjaston hankintoa ei ole täällä vielä ajateltukaan ja sunnuntaikoulut ovat menneet laimiin. (Mäkinen 2009, 134.)

Krimin sodan aikana sanomalehtien tilausmäärät kasvoivat. Se oli yksi lukuhalun suurista läpimurroista, jonka myös aikalaiset havaitsivat. Krimin sodan loppuvaiheissa Aleksanteri II:n tullessa keisariksi 1855 yhteiskunnallisen aktiivisuuden pahimmat esteet poistuivat. Yhteiskunnan auktoriteeteillä oli mahdollisuus avoimesti tukea edistyksellisiä asioita. Arkkipiispa Edvard Bergenheimin aloittaman kirjastokampanjan oleellisena osana oli rahallisen tuen kerääminen kansalta. Keräystoimintaa hoitivat apupapit, sijaiskirkkoherrat ja kappalaiset. Varakkaat ja

säätyläiset keräsivät varoja keskuudestaan, heillähän oli rahaa ja tietoisuus valistuksen merkityksestä. Keskeisimpänä keräysmuotona olivat kinkerikeräykset. Ennen 1830-lukua, kirjastot olivat säätyläisten varoilla säätyläisille perustettuja kaupallisia kirjastoja. Lukuseurat olivat kaupunki-ilmiö ja suunnattu säätyläisille. Rahvas eli pääasiassa luontaistaloudessa, eikä käteistä rahaa ollut paljon käytettävissä. Pitäjissä muutamien harvojen, usein kirkkoherran ja kartanonomistajan auktoriteetti, varallisuus ja kulttuurinen pääoma olivat moninkertaisia muihin nähden. 1870-luvulla maata ja metsiä omistavat talonpojat vaurastuivat ja alkoivat astua näiden johtomiesten rinnalle, mutta vielä 1840-luvulla edes talollisilla ei ollut paljonkaan rahaa käytettävissään. (Mäkinen 2009, 131–138.) Mäkinen (2009) kirjoittaa, että kansankirjastojen pioneerivaiheessa aktiivisimpia kirjastojen perustajia olivat kirkkoherrat ja ylioppilaat ja viittaa Kujalaan (1935), jonka mukaan ennen vuotta 1860 perustetuista kirjastoista 40 % oli pappien perustamia. Pappien kirjastoaktiivisuus vähenee nykyaikaa kohti tultaessa. Todennäköisesti säätyyhteiskunnassa oli edullista suosiollisen huomion ja hyväksynnän vuoksi pitää esillä arvossapidettyä nimeä, vaikka muiden, virallisesta dokumentoinnista piiloon jääneiden henkilöiden panos on voinut olla aivan yhtä merkittävä, Mäkinen (2009, 139–140) toteaa. Muita kirjastoaktiiveja olivat muut säätyläiset, ylioppilaat ja myöhemmin kansakoulunopettajat. Silloinen sivistyskäsitys korosti rahvasta sivistämisen kohteena. Osa sivistyneistöstä piti rahvaan sivistämistä työstä ja säädyllisistä elämäntavoista vieroittavana. (Kosonen 1985, 17–18.) Mäkinen (2009) viittaa Häkliin (1981), että ”ennen vuoden 1865 kunnallishallinnon reformia hengellinen seurakunta ja maallinen kunta olivat erottamattomia. Kirkkoherra oli lain mukaan kunnallishallinnon johtomies”. Koska kirkkoherra oli useimmissa pitäjissä paikkakunnan sivistynein mies, hän myös useimmiten oli kirjaston perustaja. (Mäkinen 2009, 140.) Kansansivistystyö oli ylhäältä alaspäin ohjautuvaa ja sen tuli olla poliittisesti hallittua, kuten Mäkinen (2009, 158) kirjoittaa: ”Kansan oli kyllä sivistyttävä, mutta poliittisesti sen tuli olla fennomanian iskujoukon holhouksessa”. Mäkinen viittaa Rommiin (1964) ja Rommiin & Pohlsiin (1989): ”Sen vuoksi koskislaiset fennomaanit keinoja kaihtamatta loivat ja pitivät hallinnassaan Kansanvalistusseuran”.

4.4 Kansanvalistusseura perustetaan

Kansanvalistusseuran tavoiteohjelman alussa kuvattiin uuden ajan ilmiöiden, kuten rautatien ja metsänmyynnin, aiheuttamaa uhkaa perinteiselle elämälle: ”Runsas ja helppo rahansaanti, jota ei vanha, totuttu taloudellinen katsantotapa vastaa ja kannata, on synnyttänyt luonnottoman häiriön

yhteisen kansan mielissä ja tarjoo epäsiveydelle ja turhamielisyydelle yltäkylläisiä sytykkeitä." Vaihtoehtona esitettiin kansan mielen johtaminen

> Pois hetken tuomista, satunnaisista, turhista ja useimmiten turmiollisista huveista, sekä sen sijaan synnyttää rakkautta ja halua totisempiin, puhtaampiin ja vakavampiin henkisiin toimiin. Tarpeellista on nuorison nousevaan mieleen istuttaa pysyväistä tarvetta täyttämään henkeänsä muilla alueilla kuin niillä, jotka tyhjinä haihtuvat, eivätkä jätä jälkeensä muuta kuin ikävyyttä ja mitättömyyttä; tarpeellista on tässä nuorisossa herättää se selvä tunto, että jumalanpelko, isänmaan-rakkaus ja tiedot ovat ainoat, jotka vastaavat kuolemattoman henkemme vaatimuksia, ja että jokaisen on velvollisuus näillä välikappaleilla toteuttaa tarkoitusperänsä maailmassa. (Mäkinen 2009, 172.)

"Ohjelma oli ilmaisultaan fennomaaninen, mutta ei puoluekantainen". Kansakoulun päätarkoitusta tähdennettiin: " – – antaa järjellisen lukemisen taitoa ja ymmärrystä, sekä synnyttää intoa ja halua lukemiseen." Todettiin myös, että "yhtä tarpeellista on tarjota yhteiselle kansalle tilaisuuksia lukemiseen ja yhteisiin sivistyspyrintöihin, kuin antaa sille tilaisuutta koulunkäyntiin". Mäkinen (2009) kirjoittaa, että varoja kirjastoille tuli papiston ja muun säätyläistön hankkimina, mutta ennen pitkää varojen keruuseen osallistui tavallinen kansakin. Kansalta kerättiin varoja kinkereillä. 1850–1870 varoja alettiin kerätä huvitilaisuuksissa; teatteriesityksissä, myyjäisissä ja arpajaisissa. Tämä vaati kuitenkin hieman sopeutumista maallisen luonteensa vuoksi. Se mahdollistui, kun kirjastotoiminta liukui vähitellen seurakunnalta maalliselle kunnalle. (Mäkinen 2009, 172–173.) Mäkinen (2009) viittaa Lehtoseen (1994, 1997), joka on tutkinut kirjastojen perustamiseen ja ylläpitämiseen osallistuneiden ryhmien koostumusta ja todennut, että olennaisessa osassa niissä olivat naiset. He hoitivat käytännön järjestelyjä ja tekivät lupa-anomuksia. 1870-luvulla mukaan varainkeräystilaisuuksiin tulivat säätyläisten lisäksi talonpojat; niin miehet kuin naisetkin, ja pikku hiljaa säätyläisten osuus toiminnassa alkoi vähentyä. 1890-luvun alusta alkaen valtiopäivät hallitsivat suurliikemies Längmanin rahastoa. Kansanvalistusseuralle annettiin rahastosta tukea, jota alettiin yhä runsaammin käyttää kirjastojen hyväksi. Kansanvalistusseura kustansi kirjoja ja alkuvaiheessa kirjastoille suunnatut rahat menivätkin enimmäkseen kirjojen hankkimiskustannuksiin. 1882 lähtien kirjastoille alettiin myöntää 50 prosentin alennus seuran kustantamista kirjoista. Kansanvalistusseuran perustaminen antoi kehityssysäyksen lukuyhtiöille, -saleille, -yhdistyksille ja -tuville. Lukuyhtiöiden ja- yhdistysten toiminta oli usein laajempaa kuin pelkkää lukemista. Jäsenet kokoontuivat keskustelemaan ja kuuntelemaan luentoja ja luentaa. Tavoitteena oli myös siveellisen parannuksen aikaansaaminen seudun nuorisossa. Romaanien

lukemista ei pidetty aina suotavana. Jumaluusopin tohtori Sylvanus Stall kirjoitti romaanien turmelevasta voimasta teoksessaan Mitä nuoren miehen tulee tietää (1908):

> Lukemattomat ihmiset luulottelevat kylliksi ja perinpohjin tuntevansa ihmisluonteen, vaikka heidän koko ihmistuntemisensa perustuu romaaneista saatuihin nurinkurisiin käsitteisiin. Romaaneissa kuvatut luonteet ovat, olivatpa ne sitten siveellisiä tahi siveettömiä, yleviä ja halpamaisia, pelkkiä mielikuvituksen tuotteita, joilla ei ole todellisuuden perustaa. Vain eläviä ihmisiä tutkimalla voi saavuttaa ihmistuntemusta. (Stall 1908, 144.)

Mäkinen (2009) viittaa Nummiseen (1961), jonka mukaan tästä ei enää ollut pitkä matka sivistysseuroihin, joita syntyi 1870-luvun loppupuolella useita. 1891 kirjastojen hoidon oppaaksi julkaistiin Valfrid Vaseniuksen kirjoittama Neuvoja kansankirjastojen hoidossa ynnä luettelo kansankirjastoihin sopivasta kirjallisuudesta. Seuraava alaa käsittelevä teos oli Granfeltin Opas kansankirjastojen hoidosta. Kansanvalistusseura välitti kirjojen lisäksi kirjastotarvikkeita. Ruotsinkieliset perustivat KVS:a vastaavan järjestön, Svenska Folkskolans Vänner. Mäkinen (2009) viittaa Karjalaiseen (1977), joka on tutkinut kirjastojen avustushakemuksia. ”Vuodesta 1896 lähtien KVS alkoi lahjoittaa 50 markan arvoisia kirjakokoelmia maalaiskirjastoille, jos kirjasto itse osti kirjoja samalla summalla.” (Mäkinen 2009, 173–179.) Sihteeri Granfelt kirjoitti seuran vuosikirjaan:

> On oikein liikuttavaa se into, millä vaikeuksista ja köyhyydestä huolimatta on saatu toimeen kansankirjastoja monessakin paikoin; on ilahduttavaa samassa nähdä, että toivo saada ilmaiseksi pienikin kirjalahja – – hyvin monessa paikassa äkkiä on saanut aikaan uusien kirjastojen perustamisen, paikoissa missä asiaa sitä ennen tuskin pidettiin mahdollisena, ja varmasti uskallamme toivoa, että kirjastot, näin yhteisen kansan omien ponnistusten hedelminä syntyneinä, eivät jää kitumaan, vaan lukuhalua levittäessään itsekin varttumistaan varttuvat. (Mäkinen 2009, 179–180.)

Lisätukea kirjastoille saatiin KVS:n rahastoista. 1895 perustettiin kansankirjastorahasto Pynnisen rahaston nimellä. Eri yhtiöt tukivat kansankirjastoja, kuten esimerkiksi Gummeruksen omistaja, yhtiön perustajan leski Gustava Gummerus. Valtiollista tukea alettiin saada senaatilta 1902. Valtion talousarvioon kirjastomääräraha hyväksyttiin vuonna 1917; 75 000 markkaa (81 000 euroa). KVS:n toiminnassa tärkeällä sijalla olivat kirjavalintaa helpottamaan tarkoitetut suositusluettelot. Kirjastovaliokunta alkoi julkaista vuonna 1902 Arvostelevaa luetteloa. (Mäkinen 2009, 179–184.)

4.5 Aatteet ohjaavat kirjastoja

1870-luvulla suomalainen romaanikirjallisuus tuli julkisuuteen ennen kokemattomalla tavalla. Aleksis Kivien Seitsemän veljestä ja K.J. Gummeruksen Ylhäiset ja alhaiset julkaistiin. KVS:n perustamisen ohella suomenkielinen sanomalehdistö nousi lopullisesti jaloilleen. Muutamien fennomaanivaikuttajien aloitteesta, yhtenä Yrjö Koskinen, Waldemar Churberg alkoi toimittaa 1874 ”Uutta Romani- jaksoa”, joka sai myöhemmin nimen ”W. Churbergin Romani-kirjasto”. Churberg lahjoitti romaanisarjaansa useisiin kansankirjastoihin. Romaanien oli tarkoitus houkutella säätyläisetkin suomenkielisen kirjallisuuden pariin. Kansakoulunopettaja K.J. Wickström kirjoitti Uudessa Suomettaressa:

> Yleisesti nähdään nykyään miten meidän isänmaassamme vallitsee suuri halu saada kansamme eteenpäin sekä henkisessä että aineellisessa katsannossa. Äsken on kansanvalistus-seura Helsingissä ruvennut innokkaasti levittämään sivistyksen siemeniä kautta Suomen maan. Sitä ennen ovat monet muutkin seurat sekä kansakoulut edistäneet mainittua tarkoitusta. Tämähän on jo varma ja vakuuttava todistus, että Suomen kansa on kerran pääsevä sivistyneiden kansain lukuun, että se kerran on itselleen ammentava ne tiedot ja taidot, jotka välttämättömästi ovat tarpeen kansallisen sivistyksen saavuttamiseksi. (Mäkinen 2009, 187.)

Uudessa Suomettaressa 1874 K.J. Wickström vei kirjastot tilastojen aikaan, kun hän lupasi lähettää jokaiseen pitäjään, kaupunkiin ja tehtaaseen kiertokirjeen tietojen toimittamista varten. Tilastotiede oli yksi 1800-luvun lopun muotitieteistä. Wickström eli Werkko vuodesta 1878 alkaen, julkaisi vuonna 1879 teoksen ”Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lasten-kirjastoista ynnä luku-yhdistyksistä ja luennoista vuoteen 1875”. Tavoitteena Werkolla oli tehdä historiallinen ja tilastollinen esitys Suomen kansankirjastoista. Yhteenvetona Werkko tuli keräämiensä tietojen pohjalta siihen tulokseen, että kirjastojen tila oli maassamme melko kehno:

> Jos kohtakin kiitollisuudella täytyy mainita monen jalomielisen miehen ja naisen edistäneen kirjastojen levittämistä ja varttumista, täytyy toiselta puolen mieli-karvaudella tunnustaa, että on sangen vähä tehty tässä asiassa, sillä kirjastojen edistäjäin lukumäärä on pieni. Pappi, opettaja tahi joku muu kansanvalistusta harrastava henkilö on etevimpäin talollisten kanssa koettanut levittää ja herättää halua kirjastoon, jotta seurakuntalaiset ovat ajaksi kirjastoa käyttäneet hyödykseen, mutta sittemmin on se riutunut. (Mäkinen 2009, 188–189.)

Suurimman syyn kirjastojen rappiotilaan Werkko katsoi olevan ”seurakuntalaisten taitamattomuuden sisälu’ussa ja luetun selvässä käsittämisessä”. ”Tämä syy syntyy täysi-ikäisissä

sentähden, että kansa vielä pitää lukemisen jonakin raskaana taakkana; mieluummin se tahtoo kuulla.” (Mäkinen 2009, 189.). Kansa eli vielä suullisen tiedonvälityksen maailmassa:

> Ne harvat, jotka vähän lukemista rakastavat, lukevat sentähden saadakseen jotakin lystiä nauttia ja kuluttaakseen aikansa, vaan ei suinkaan oppiaksensa eikä tietoja ammentaakseen. He usein tiedustelevat hauskoja kirjoja ja kun eivät saa mielensä mukaisia, niin jättävät kaiken lukemisen. (Mäkinen 2009, 189.)

Mäkinen (2009) viittaa Werkon ”Tietoja ja mietteitä” (1879)-teokseen, jossa pohditaan, että eräs pieni ryhmä lukee kirjojen sijasta puoluelehtiä, jotka ”polemiseeraavat ja ilmoittavat uutisia”, eikä tällaisia lehtiä useinkaan osata lukea ”ajatuksella ja erottamisky’yllä”. Tämä ryhmä on ”ikäänkuin valtiollisesti herännyt ja lukee siis mieluisesti sanomalehtiä”. Niinpä ”täytyy suuresti surkutella, että todellista lukuhalua – ja siis luku-taitoa – on vielä vähän olemassa. Varsinkin ilmestyy lukuhalun puutetta ijäkkäämmissä henkilöissä, joiden harvoin nähdään kirjoja lainaavan”. (Mäkinen 2009, 189.) Mäkinen (2009) viittaa Leo Schadevitzin (myöh. Harmaja) koostamaan tilastokatsaukseen 1900-luvun alun kirjastoista, jossa ”Suomen kansankirjastot” (1903)-teoksessa ei vielä juuri ollut tietoja työväenkirjastoista, koska ne olivat niin uusi asia. Schadevitz pohti, mitkä kirjastot oli laskettava kansankirjastoiksi. ”Kansankirjastolla tietenkin tarkoitetaan sellaista kirjastoa, josta lainataan kirjoja kansalle, s. o. joko kaikille paikkakuntalaisille tai vieläkin laajemmalle lukijakunnalle, ja se tarkoittaa etupäässä kansan alempien kerrosten, s. o. varsinaisen kansan valistamista.” Mukana tilastossa olivat myös tehtaiden kirjastot, koska niistä saivat lainata myös työmiesten perheiden jäsenet. Schadevitzin mainitsemassa luettelossa maan suurimmista kansankirjastoista, on mukana esimerkiksi Valkeakosken työväenkirjasto sekä lisäksi tehtaiden kirjastoja, joita tehdas ylläpiti työväkeään varten. (Mäkinen 2009, 191–194.) Mäkinen (2009) viittaa Pihlajan tutkimukseen ”Tehtaankirjastoista” (2008), jossa viitataan Schadevitzin (1903) tutkimuksiin: ”Tehtaiden ympärillä on usein sangen tiheä asutus, ja sellaisilla paikkakunnilla ovat kirjastot muodostuneet samantapaisiksi kuin kaupungeissa, etenkin niissä tapauksissa, kun tehtaan isännistö on antanut tälle kansanvalistuslaitokselle runsaasti kannatusta.”

Maalaiskirjastojen koko ja käyttö olivat Shadevitzin kokoamien tilastojen valossa heikot:

> Tämän ikävän tosiasian aiheuttanevat etupäässä harva asutus, joten kirjaston käyttäjille on pitkä matka haittana, ja kirjastojen huono hoito. Kun kirjavarastoja uusitaan kovin harvoin, ei lainaajoita kauan riitä, sillä kirjastoja käyttävät etupäässä samat henkilöt, ja he pian kyllästyvät, jollei uutta luettavaa ilmesty. Hauskaa olisi kertoa numerotietoja tästä, mutta niiden hankkiminen kävisi vaikeaksi, ja useimmista kirjastoista se olisi vaillinaisen kirjanpidon takia aivan mahdotonta. Kirjastojen hoito on huonoa taas siksi, että se on usein

> jätetty henkilöille, joilla on varsin vähän halua tehtävänsä tunnolliseen hoitamiseen, eikä asiata pidetä kovin tärkeänä, kun toimi on tavallisesta aivan palkatonta sivutyötä. (Mäkinen 2009, 198.)

Kirjastojen alhainen lainausmäärä asukasta kohti, johtui paljolti siitä, että niiden rahoitus oli retuperällä. Vain 23,7 %:lla kansankirjastoista oli säännöllisiä ”kannatustuloja” joko kunnalta tai muualta ja ”enemmän kuin puolet oli niitä ilman”. Kuntien tuki kirjastoilleen oli yleensä pieni, ”useimmiten alle 50 markkaa” (200 euroa). (Mäkinen 2009, 194–199.)

Loppupäätelmänä Schadevitz toteaa:

> Mutta kaikkein tärkein toivomus – eikä ainoastaan toivomus, vaan suoranainen velvotus – sanottakoon viimeiseksi. Ja se velvotus on se, että jokainen, kenelle kansanvalistusasia on rakas, katsoo nykyisten aikojen vaativan entistä enemmän työtä sen levittämiseksi. Työala on laaja ja voimia vähän. Suomen kansan suuri enemmistö on vielä henkisesti nukuksissa. Eihän sillä ole suurtakaan merkitystä, että kansamme on Gezeliusten päivistä saakka lukutaitoon totutettu. Lukutaito ei riitä, vaan lukuhalu, yleinen valistuksen harrastus koko kansassamme. Sitten vasta, kun se on saatu aikaan, kun se perintö, jonka me olemme kansalliskirjallisuudessamme ja muiden kansojen kirjallisissa tuotteissa saaneet menneiltä polvilta, on tullut jokaisen omaksi, kansan syvienkin rivien omistamaksi, silloin se on oikein käytetty, ja sitten vasta voi Suomen kansa olla varma siitä, että se pystyy säilyttämään paikkansa muiden sivistyskansojen joukossa.
> Tätä käsitystä levitettäköön! Levitettäköön koko kansaamme valistuksen harrastusta, sillä se on niitä ainoita aseita, joilla voidaan taistella kansamme kukistamista vastaan, niitä harvoja keinoja, joilla nykyään voidaan kansallistuntoa ja isänmaan rakkautta herättää. Sillä ne hengentuotteet, jotka kansankirjastoistamme leviävät salomaan mökkeihinkin, ja jatkavat vuosisatojen ja vuosituhanten takaa opetustaan yhä uusille polville, valaisten heidän elämänsä taivalta. (Mäkinen 2009, 200–202.)

1800-luvun fennomaaninen, liberaalinen ja demokraattinen sivistystraditio olivat pohjana alkavalle kirjastoliikkeelle maassamme. Fennomaaninen sivistystyö pikemminkin heikensi kuin paransi rahvaan osallistumismahdollisuuksia yhteiskunnalliseen toimintaan. Vuoteen 1850 mennessä oli Suomeen perustettu 19 pitäjänkirjastoa. Erilaisilla yhdistyksillä oli tyypillisesti kirjastotoimintaa, kuten raittiusseuroilla ja nuorisoseuroilla. Wrightiläinen työväenliike oli luonteeltaan patriarkaalinen ja liike pohjautui sosiaaliliberalismin ja ihmisystävällisyyden aatteisiin. Sivistystyö tapahtui kuitenkin porvariston ehdoilla; sosialististen aatteiden leviäminen haluttiin estää. (Kosonen 1985, 17–18.) Katsotaan, että 1800-luvun kansankirjastot olivat pääasiassa sivistyneistön lahja rahvaalle, eikä tavallisella kansalla ollut useimmissa tapauksissa paljon sanottavaa kirjastojen synnyssä ja toiminnassa. Vuoden 1865 kunnallisasetus muutti tätä tilannetta. Vaikka kunnallinen demokratia oli vielä puutteellista, päätöksentekoon osallistumisen ollessa sidottuna varallisuuteen, suunta

kansanvaltaistumiseen oli selvä. Kirjastot alkoivat yhä enemmän olla kunnallisia laitoksia. Niitä koskevia asioita käsiteltiin kuntakokouksissa ja muissa kunnallisissa elimissä, vaikka kunnat eivät niitä säännöllisesti aina rahoittaneetkaan. Kirjastojen omistussuhteet tosin olivat pitkään epäselviä, eikä esimerkiksi Schadevitz kyennyt erottelemaan, mikä kirjasto oli kunnan, mikä kyläkunnan tai koulupiirin omistuksessa. Kirjastojen lukumäärän suuri nousu 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ei mitenkään olisi ollut mahdollista kuntien toimesta, vaan merkittävä osa uusista, yleisesti käytettävinä olleista kirjastoista, oli yhdistysten ja seurojen perustamia ja ylläpitämiä. Nämä paikalliset toimijat liittyivät kansallisesti merkittäviin yhteiskunnallisiin liikkeisiin, joita kutsutaan kansanliikkeiksi.

Mäkisen (2009) mukaan 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kansalaisyhteiskunnan rakentamiseen osallistui vahvoja kansanliikkeitä. Ne edustivat aikakauden aatehistorian valtatekijöitä, suomalaishenkistä fennomaniaa ja kaupunkilais-ruotsalaista liberalismia sekä aivan vuosisadan lopulla läpimurron tehnyttä sosialistista ideologiaa. Fennomaaninen liike jakautui vuosisadan lopulla vielä kahteen päähaaraan, vanhasuomalaisiin ja nuorsuomalaisiin, joista jälkimmäiset lähenivät tietyiltä osiltaan liberaalisia aatteita. Kaikilla näillä aatevirtauksilla oli oma sivistyksellinen toimintakenttänsä. Pitäjänkirjastot syntyivät suomenkielisellä maaseudulla fennomaanisen sivistyspyrkimyksen tuloksena erityisesti papiston ja varakkaimman talonpoikaiston yhteistyönä. Nuorsuomalaista vaikutusta tuli maaseudun kirjastomaailmaan nuorisoseuraliikkeen kautta, vaikka liike sinänsä pyrki valtiolliseen puolueettomuuteen. Vastaavasti kaupungeissa vapaapalokunnat ilmensivät pyrkimystä ylittää säätyjen ja kielienkin väliset rajat liberalistisen näkemyksen pohjalta. Fennomaaniset vanhasuomalaiset pyrkivät pitämään kansanvalistuksen, kirjastot siihen mukaan luettuina, sekä raittiusliikkeen hallinnassaan. Erityisesti KVS:n sihteeri ja kirjastoaktiivi A.A. Granfelt oli vahva vaikuttaja sekä kansankirjastojen että raittiusliikkeen suhteen. Sosialistisen työväenliikkeen sivistystoiminta pyrki tietoisesti lähtemään eri pohjalta kuin porvarillinen sivistystoiminta, vaikka muodoiltaan toiminta oli suuresti samankaltaista kuin muukin sivistys- ja kirjastotoiminta paikallistasolla. Työväenyhdistyksien yksittäisiä kirjastoja oli perustettu jo 1870-luvulta lähtien, mutta vasta työväenliikkeen läpimurto sai maassa työväenkirjastojen määrän kasvamaan räjähdysmäisesti. Vuoden 1906 uusi demokraattinen vaalijärjestelmä innosti perustamaan työväenyhdistyksiä ja niille kirjastoja. Kosonen (1985) viittaa K.H. Wiikin 1913 Työväenkalenterissa siteeraamaan Juho (Juha) Pynnisen tekstiin (1846):

> – – ruvetkaat perustamaan ja eesauttamaan teillenne kirjallisuutta ja valistusta ja kirjastoja
> – – käyttäkäämme sitä viisauden hedelmää valistaaksemme mieltämme, joka sivistää

> tapojamme, harjoittaaksemme kieltämme, että se perustais meille onnellisempaa aikaa ja elämää tuleville ajoille – ei niin kuin tähän asti meitä on pietty ja vielä pietään orjina ja orpolapsina – – – (Kosonen 1985, 27; Mäkinen 2009, 212.)

Pynninen kävi airueksi myös työväenkirjastoille. Sosialidemokraattinen työväenliike perusti sivistystyönsä tueksi Työväen Sivistysliiton. ”Sosialistisen työväenpuolueen perustaminen 1899 johti työväenliikkeen valtavaan kasvuun ja henkiseen pesäeroon porvarilliseksi katsotusta kirjastoliikkeestä.” Sivistystyö kuului jo wrightiläisen työväenliikkeen keskeisiin tavoitteisiin. Wrightiläiset ajattelivat, että työväkeä tuli sivistää, jotta se kypsyisi ottamaan yhteiskunnallista vastuuta, mutta sosialismin ei ollut tarkoitus saada jalansijaa sen keskuudessa. Kansanvalistusseurassa suhtauduttiin varauksella työväenyhdistysten kirjastotoimintaan. Taloudellista tukea työväenkirjastoilta ei, varsinkaan uuden vaalijärjestelmän tulon jälkeen voitu evätä. Kirjastoilta voitiin kuitenkin vaatia avustuksen vastineeksi rajoituksettomia palveluja kaikille. Tällöin osa työväenkirjastoista ei päässyt osallisiksi avustuksista ja osa ei edes halunnut päästä. (Mäkinen 2009, 202–208). Tuire Kososen (1985, 49) mukaan vuodet 1906–1910 olivat työväenyhdistysten kirjastojen voimakkaan kasvun aikaa ja vuonna 1907 ilman kirjastoa oli 57 %, vuonna 1916 37 % työväenyhdistyksistä.

Vuoden 1918 tapahtumat olivat kohtalokkaita työväenkirjastoille. Kirjastot kärsivät vahinkoja taisteluissa ja tulipaloissa. Levottomissa oloissa kirjoja hävisi ja kokoelmat menivät sekaisin, mutta varsinaista kirjastojen vandalisointia ei tapahtunut kovin paljon. Kansalaissodan jälkeen työväenliikkeen voima hiipui. Työväenyhdistysten omaisuus, kirjastot mukaan lukien, olivat takavarikossa pitkään sodan jälkeen. ”Kirjastopolitiikka tuli entistä epäedullisemmaksi yhdistyskirjastoja kohtaan.” Yhtenä syynä oli epäilys sosialistisia järjestöjä kohtaan. Kunnallisen äänioikeuden laajentaminen varallisuudesta riippumattomaksi modernisoi niin kunnallishallintoa kuin kirjastojen hallintoakin. Kirjastot demokratisoituivat ja samalla poistui osa niistä syistä, joiden vuoksi työväenyhdistykset olivat alun perin kirjastonsa perustaneet. (Mäkinen 2009, 208–211.) Yhdistyskirjastot olivat mukana valtionapujärjestelmässä vuoden 1928 laissa, mutta käytännössä ne jäivät kokonaan syrjään. Työväenyhdistysten kirjastotyö jäikin lopulta pääsääntöisesti palvelemaan opintotyötä. Muista erityisryhmää varten perustetuista kirjastoista esimerkiksi krenatööritark’ ampujien kirjaston sotilaskirjasto-perinnettä jatkoivat lukuisat muut sotilaille ja asevelvollisille perustetut kirjastot. Kirjastoja varten järjestettiin keräyksiä asevelvollisten kotikunnissa. Myös miehet itse osallistuivat kirjastojen ylläpitoon. Asevelvolliset saivat korvausta

omien saappaidensa käytöstä. Joissakin reservikomppanioissa miehet lahjoittivat nämä saappaiden kulumiskorvaukset kirjaston hyväksi. Koiraveron ohella tämä on kiintoisimpia kirjastojen rahoitusmuotoja. (Mäkinen 2009, 213.)

4.6 **Kansallista heräämistä venäläistämiskaudella**

Venäläistämiskaudella tarkoitetaan Suomen suuriruhtinaskunnan liittämistä välittömämpään yhteyteen keisarikunnan kanssa 1890-luvulta alkaen. Toimenpiteet, kuten postin ja muiden instituutioiden uudelleenjärjestelyt koettiin suomalaista identiteettiä ja erikoislaatua uhkaaviksi. ”Sääty-yhteiskunnan oloissa alemmat yhteiskuntaryhmät, kuten erityisesti maaseudun vähäväkiset, maattomat, olivat jääneet jälkeen sekä aineellisesta että henkisestä kehityksestä. Ei näin köyhä ja tietämätön kansakunta kyennyt vastustamaan venäläistämistä.” (Mäkinen 2009, 214). Mäkinen (2009) toteaa, että uhkaavaksi koettiin kansallisesta ideologiasta poikkeavan sosialismin tulo Suomeen 1800-luvun viimeisinä vuosina. Vuoden 1890 postimanifesti pakotti suomalaiset taistelemaan ponnekkaammin kansallisen tietoisuuden levittämiseksi yhä laajempiin kansankerroksiin. 1880-luvulla sai alkunsa myös kansanopistoaate, joka oli omaksuttu muista Pohjoismaista. ”Hajanaista luentotyötä paremmin voitiin kansanopistojen kautta jakaa uuden maailmankatsomuksen perustana olevaa tietoa ja tieteellistä ajattelua.”

1880-luku oli monien uusien aatteiden läpimurtoaikaa Suomessa. Kansanvalistus palasi ylioppilaiden toimintaohjelmaan ja näin kansankirjastot tulivat myös uudelleen huomioiduiksi. ”Kansan yhdistäminen yli kielirajojen ja sen henkisen vastustuskyvyn lujittaminen tulivat ajankohtaisiksi. Kansanopistoja perustettiin 1891 Espooseen ja Kruunupyyhyn (ruotsinkielisiä), seuraavina vuosina Liminkaan, Ilmajoelle, Joroisiin ja Huittisiin.” Muita ylioppilaiden piirissä olevia kansanvalistustyön haaroja olivat siis kansankirjastot ja nuorisoseurat. 1800-luvun lopun kirjastojen määrän kasvupiikin selittää suurimmalta osin yleispoliittiset seikat. Helmikuun manifesti 1899 oli suuri shokki Suomen sivistyneistölle. Uusi tilanne motivoi monenlaiseen toimintaan, joita olivat muun muassa osuustoiminta, Marttaliitto ja kirjeopiskelu. (Mäkinen 2009, 214–217.) Mäkinen (2009) viittaa kasvatustieteilijä Mikael Johnssonin (myöh. Soininen) kirjoittamaan tekstiin Helmikuun manifestista 1899 ilmestyneessä kirjasessaan ”Kansanvalistustyön järjestämisestä”:

> Salaman tavoin iski Suomen kansaan manifesti 13 p:ltä viime helmikuuta. Sen ensimmäinen vaikutus oli hämmästyttävä ja hämmentävä. Vaikkei mitään epäilystä ole ollutkaan sen valtiollisesta merkityksestä, näytti todellakin hetkisen aikaa epätietoiselta,

> minkälaisiksi kävisivät tämän iskun seuraukset meidän sisällisiin ja keskinäisiin oloihin nähden.
> Tämä epätietoisuus on kuitenkin alkanut poistua tavalla, joka on omiansa ilahduttamaan kaikkia isänmaan ystäviä. Niin kuin tärisyttävän ankarat iskut ainakin ovat viimeisen ajan tapaukset tosin kyllä osoittaneet, että yhteiskuntarakennuksessamme on heikkoja kohtia. Mutta juuri nämä kokemukset ovat onnettomuuden säälimättömällä vakavuudella opettaneet meitä käsittämään asemaamme ja sen vaatimuksia paremmin kuin ennen. Sen vuoksi iskut eivät ole eroittaneet toisistaan kansan parhaita aineksia, vaan päinvastoin ajaneet ne lujemmin yhteen. Ja kaukana siitä, että ne ajan pitkään olisivat vaikuttaneet lamautumista ja toivottomuutta edistyspyrinnöissämme, ovat ne antaneet niille herätyksen, jonka vertaista täällä ei ole ennen nähty. (Mäkinen 2009, 217.)

Johnson jakoi kansanvalistuksen työalan kolmeen piiriin: ”Varsinaiseen opetukseen, kirjallisuuden levittämiseen ja mieskohtaiseen vaikutukseen kodeissa”. Konkreettisia toimia voitiin toteuttaa aikuiskoulutuksen saralla, kuten myös kansakoulujen- ja kiertokoulujen sekä osuustoiminnan piirissä. Merkitystä katsottiin olevan myös ”sivistyneistön persoonallisella vaikutuksella köyhien majoissa”. Kirjastot olivat tärkeitä välineitä kirjallisuuden toimittamiseksi ja levittämiseksi. (Mäkinen 2009, 218.) Mäkinen (2009) viittaa Jonssoniin (1899):

> Missä kerran on opetuksen kautta valmistettu kirjallisuuden viljelemiselle maanalaa, on sen hankkimisen laiminlyöminen verrattava kylvämisen laiminlyöntiin, kun pelto on valmiiksi perattu ja muokattu. Kansakoulun ja kansankirjaston tulisi sen vuoksi olla mitä likimmässä yhteydessä keskenään ja saada osakseen sama harrastus kaikkien valistuksen ystäväin puolelta. Niin paljon kuin tätä asiaa onkin yksityisillä tahoilla – esim. Kansanvalistusseuran toimesta – ajettu, ei voi sanoa sen vielä käyneen siksi kansalliseksi harrastukseksi, joksi sen nyt täytyy tulla. Ne ohjelmat, jotka Kansanvalistusseura on kansankirjastojen edistämiseksi laatinut, ja ne apuneuvot, jotka se on sitä varten hankkinut, ovat välittömästi käytettävissä, niin että työhön saatetaan viipymättä ryhtyä. Siinäkin työala, jolla kansalaisten varat tulevat erinomaiseen käyttöön.
> Katsoen siihen, että kirjaston hoito vaatii tottumusta ja tarkkuutta kirjanpidossa ja niinmuodoin edellyttää suurempaa koulusivistystä, ja siihenkin nähden voisi asianmukaisia neuvoja sopivasta lukemisesta antaa, tuntuisi sopivalta sijoittaa kirjastot etupäässä kansakouluihin; taikka paremmin, useimmissa kouluissa jo olevat kirjastot olisivat kehitettävät siihen suuntaan, että ne voisivat tyydyttää piirinsä lukemistarvetta arvokkaalla tavalla. Se tekisi myöskin lainaamisen mukavaksi, lapset kuin voisivat koulumatkoillaan hankkia koteihin halutut kirjat. Yhteistyö siis tässäkin olisi kaikin puolin suotava. Ainoastaan missä kouluja ei ole kylliksi, tai missä kirjasto on pantu alkuun yksityisestä asianharrastuksesta, siellä olisi syytä kirjastojen pitämiseen toisissa paikoissa. (Mäkinen 2009, 218–219.)

Kansallisesta herätyksestä erityisen innoissaan ei ollut työväestö eikä maaseudun tilaton väestö, koska heillä ei ollut odotettavissa siitä mitään aineellista hyötyä tai mahdollisuutta päästä itse

poliittisesti vaikuttamaan. Yksi keino päästä tekemisiin maaseudun väestön kanssa oli yhteistyö nuorisoseuraliikkeen kanssa. (Mäkinen 2009, 219.)

4.7 Public Library Movement

Mäkinen (2009) viittaa ylioppilas Juho Arvi Kemiläisen kirjoittamaan suomalaisten osakuntien kansanvalistustyön suunnitelmaan lukuvuodelle 1910–1911: ”Etevimpien sivistysmaiden, erittäinkin Pohjois-Amerikan Yhdysvaltojen esimerkki osoittaa, että hyvä yleinen kirjasto on epäilemättä tärkein sivistyslaitos, mikäli on kysymys kaikkien kansalaisten valistamisesta ja kasvattamisesta”. Ennakkosensuuri huolehti siitä, ettei vaarallisiksi katsottuja kirjoja julkaistu suomeksi. Valvonta oli kaupungeissa tiukempaa kuin maaseudulla. Ensimmäisen maailmansodan aikana valvonta tiukentui. Esimerkiksi Vaasasta löytyi kirja, jossa oli pilakuva tsaarista. Kirjastonhoitaja Matilda Nordstöm joutui kuulusteltavaksi ja hänet haastettiin oikeuteen majesteettirikoksesta. Kirjastonhoitaja kiisti lukeneensa kirjaa, joka oli tullut kirjastoon edellisen kirjastonhoitajan aikana. Syyte hylättiin hovioikeudessa ja muiden kirjastonhoitajien syytteet raukesivat maaliskuun vallankumouksen tullessa. (Mäkinen 2009, 219–222.)

Fennomaanien vuonna 1874 perustama Kansanvalistusseura alkoi 1800-luvun lopulla määrätietoisesti edistää kunnallisten kirjastoverkkojen syntymistä. Aatteellisena pohjana kunnalliselle kirjastoverkolle oli amerikkalainen Public Library Movement. Kyseinen aate oli yksi osa 1890-luvun ponnisteluja kohti liberaalimpia ja demokraattisempia näkemyksiä. Liikkeen perusperiaatteita olivat julkinen omistus ja maksuton käyttöoikeus kaikille. Tasa-arvoisuuden tuli näkyä myös kirjavalinnassa. Public Library Movement oli urbaani ilmiö, joka sai jalansijaa Suomessakin ensimmäisenä juuri kaupungeissa, koska niissä katsottiin olevan varoja enemmän kuin myös kirjastoa tarvitsevaa väestöä. Yksi Public Library Movementin tuomia käytännön merkkejä olivat kirjastojen osana toimivat lukusalit. Uudistuksista huolimatta varsinainen kirjastoliike ei Suomessa kuitenkaan alkanut kaupungeista. Agraari-Suomessa kansa oli maalla ja tähän maalaisväestöön kohdistuivat myös Kansanvalistusseuran sivistyspyrkimykset. ”Muusta valistusväestä kirjastomiehiä erotti lähinnä käsitys kirjastojen asemasta valistuksen kentässä.” Muita amerikkalaisvaikutteisia, kansanvalistuksen piiriin luettavia aatteita olivat, raittius- kansanopetus- ja naisasialiike (Vatanen 2009, 223–228). 1906 perustettiin Kansankirjastokomitea. William Sippola, joka oli Kansankirjastokomitean jäsen, teki pohjoismaisen opintomatkan pääkohteenaan Norja. Komitea oli työskentelyssään todennut, että kansakoulujen yhteydessä

sijaitsevilla kirjastoilla oli ilmennyt hallinnollisia jännitteitä koulujen kanssa. Ulkomaisten esikuvien vaikutuksesta kirjastoliikkeessä ei enää pidetty itsestään selvänä, että kirjastot hoituivat organisatorisesti parhaiten kansakoulujen yhteydessä. Aloite komitean perustamiseksi tuli koulutoimen ylihallitukselta, jossa oli kirjastoasiain harrastajia. Nimitetyiksi jäseniksi tulivat Kansanvalistusseuran ehdokkaat tri Theodor Schwindt puheenjohtajaksi sekä Helsingin kansankirjaston hoitaja lehtori Hugo Bergroth, maanviljelijä Kyösti Kallio sekä Sippola ja Granfelt. Komitea toimi amerikkalaisen linjauksen mukaan. Tavoitteena oli, että ohjattaisiin kuntia sijoittamaan rahaa kirjastoihinsa. Kirjoina annettu apu edellytti kunnilta myös omaa panosta. ”Kantakirjastoille avustukseen oikeuttaviksi kuluiksi esitettiin kirjanhankintakulujen ohella muun muassa kirjastonhoitajan palkkaa.” Komitean mukaan kaikissa kunnissa ja kaupungeissa tuli olla kantakirjasto, joka voi tukea kouluilla olevia kirjastoja siirtokokoelmilla. Koulukirjasto tärkeänä opetusvälineenä oli vähintä, mitä kunnilta vaadittiin. Laajennettua koulukirjastoa tai koulupiirin alueella toimivaa yleistä kirjastoa komitea nimitti piirikirjastoksi. Komitean mielestä kunnan avustuksen tuli tapahtua tavallisista verovaroista ja valtion avun oli määrä tukea kantakirjastojen syntymistä. (Vatanen 2009, 227–232.)

4.8 **Itsenäisyyden ajan alku**

Vatanen (2009) viittaa Schadevitziin (1903), että 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa Suomessa oli noin 2 000 kansankirjastoa. Kirjavalinta oli tärkeää, kun kirjastoista puhuttiin lukutaidon edistäjinä. Vatanen viittaa Vaseniukseen (1891), että oikeaksi nähtiin valita sivistyneistön taholta kansalle soveltuvat kirjat: kansalla ei ajateltu olevan taitoa tai oikeutta valita itse. Tästä ajatuksesta saivat alkunsa luettelot kansankirjastoihin sopivasta kirjallisuudesta, jota hoitamaan ryhtyi Kansanvalistusseuran 1893 perustama kirjastovaliokunta. Vatanen (2009) viittaa Eskolaan (1991) ja Bergholmiin (1917), että kansankirjastokomitean mietinnön mukaan yleiseksi kirjastoksi ei kelvannut sellainen laitos, jonka kokoelmista oli suljettu pois ”arvokkaita puolueen taikka lahkon käsityskannasta poikkeavia esityksiä”. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että kaikki saatavissa oleva kirjallisuus piti hankkia. Kirjastoja koskevan keskustelun vakioaiheita olivat kaunokirjallisuuden ja taloudellis-ammatillisen kirjallisuuden suhde. 1900-luvun puolella erityisesti suurlakko ja eduskuntauudistus vaikuttivat siten, että myös yhteiskunnallinen valveutuneisuus ja sen vaatima kirjallisuus alettiin kokea tärkeiksi. Vatanen (2009) viittaa tekstiin (KM 1906:6.), että kirjaston ”tila, varat eikä tarkoitus salli sinne kerättävän ala- arvoista lukemista”. KVS:n kiertokirjeessä 1905 perusteltiin kirjastojen kehittämisen tarpeellisuutta seuraavasti:

> Nyt on hetki, jona kirjastojamme on tarmokkaasti kehitettävä. – – Kansalaisvapaus on suotu Suomen kansalle. Kansamme saa itse hallita itseään. Kansa itse säätää lait noudatettavakseen ja kansan tahdosta riippuu, kenenkä käsiin sen hallitus uskotaan. Hallitus joutuu eduskuntalaitoksen valvonnan alaiseksi. Mutta kun mies ja ääni -oikeus meille suodaan, silloin tulee äänestäjien suurissa joukoissa jokaisen kyetä punnitsemaan kansan ratkaistavaksi asetetut tehtävät. Suuriäänisiä johtajia ilmestyy joka haaralla, toinen kutsuu sinne toinen tänne. Onko Suomen kansa kypsynyt tärkeimmissäkään asioissa ratkaisemaan, miten kussakin kohdassa on meneteltävä? – – Henkinen kehitys on erinomaisen tärkeää jokaiselle, joka valtiolliseen työhön tahtoo ottaa osaa. Se on ylen tärkeää jo taloudelliseen toimeentuloonkin nähden, mutta vielä äärettömän paljon tärkeämpi sille, jonka tehtävänä on kansansa kohtalon ohjaaminen ja tässä työssä äänivaltainen vapaa kansalainen on puolestansa osallisena. – – Mistä yhteinen kansa saa käytettäväkseen sen kirjallisuuden, mitä se kulloinkin asioihin perehtyäkseen tarvitsee? Olkoon kunnia-asia tänä kansalaisvapautemme syntymävuonna tavallista paljo runsaammin lisätä kansankirjastojemme kirjavaroja. (Vatanen 2009, 237.)

”Fennomaanit ja sosialistit olivat toisiaan aatteellisesti lähellä suhtautumisessaan suomenkielisen kansan emansipoitumiseen.” Konservatiivisemmin ajattelevat alkoivat kuitenkin suhtautua varoen työväenliikkeen kirjallisuuteen. Työväenasiaa ja sosialismia koskevaa kirjallisuutta jätettiin hankkimatta kansankirjastoihin. Valintakriteerien mukaan se ei kokoelmiin kuulunutkaan ja sitä pidettiin propagandana. Tämä ajattelutapa kansankirjastoissa rajasi työväestöä pois käyttäjäkunnasta. Kansankirjastot kehittyivät Kansanvalistusseuran huomassa edustaen KVS:n aatteita. Työväestössä esiintyi tyytymättömyyttä kansankirjastojen tarjontaan, mikä edisti erillisten työväenkirjastojen syntyä. ”Työväenkirjastot ovatkin tiettävästi ainoa kirjastomuoto, jonka leviämistä on perusteltu nimenomaan tyytymättömyydellä yleisten kirjastojen hankintapolitiikkaan yleisesti.” (Vatanen 2009, 235–237). Vatanen (2009) kirjoittaa, että Werkon (1879) mukaan kirjastonhoitajat eivät useinkaan olleet ”sivistyksen nestettä nauttineet” ja olivat siksi ”sopimattomia edistämään toisten lukuhalua ja arvioimaan kirjallisuutta”. Pientä edistystä kirjaston hoidon ammatillistumisessa tapahtui, kun Kansanvalistusseura kirjastonhoitajien kokouksessa Turussa vuonna 1892 laittoi kirjastoavustusten ehdoksi palkkion maksamisen kirjastonhoitajalle. Kansakouluverkko oli 1800-luvun loppuun mennessä levittäytynyt jo lähes kaikkiin kuntiin, mutta kansakouluasetuksen mukaisia kirjastoja koulujen yhteydessä harvoin oli. Kirjastoliikkeessä alettiin esittää näkemyksiä, että yleisiin kirjastoihin tulisi perustaa erillinen lastenosasto varsinkin siinä tapauksessa, kun koulukirjastoa ei ollut. Tämä oli tärkeää, jotta oli mahdollista saada lapsista tulevia kirjaston käyttäjiä myös aikuisena. Erillisiä oppilas- ja lastenkirjastoja erotettuna yleisistä kirjastoista puollettiin, koska lasten lukemisia haluttiin valvoa. Saatettiin myös epäillä, oliko ylimääräinen lukeminen paikallaan muulloin kuin loma-aikoina. (Vatanen 2009, 237–242.)

4.9 Näkemyseroja Kansanvalistusseurassa

Kansanvalistusseura, joka oli fennomaanisena seurana ollut poliittisesti varsin yhtenäinen, epäyhtenäistyi 1900-luvun puolella yhä enemmän myös kirjastoasiassa. Venäjän Suomea kohtaan harjoittamat sortotoimet hajottivat fennomaanien rivejä, ja puolueiden kirjo näkyi seuran jäsenistössä. Granfeltin jälkeen kirjastolle tärkeitä vaikuttajia olivat sihteeri Väinö Voionmaa, joka oli sosialisti sekä hänen seuraajansa, maalaisliittolainen Niilo Liakka. Vaihe, jossa Kansanvalistusseuran puoliammattilaiset Werkko, Granfelt ja Sippola saivat rinnalleen varsinaiset ammattilaiset ja painopiste alkoi siirtyä alan omaan seuraan, merkitsi lopun alkua Kansanvalistusseuralle Suomen kirjastolaitoksessa. Kansanvalistusseurassa ja sen suojissa perustetussa Kirjastoseurassa vallitsivat eriävät näkemykset. Nämä erot eivät tulleet vielä esille Voionmaan kaudella, vaikkakin Voionmaalla oli päinvastainen käsitys kirjastoliikkeen kanssa siitä, että kirjasto olisi itsenäinen sivistyslaitos. Kirjastonhoidossa ja kirjastotekniikassa Voionmaalla kyllä oli amerikkalaiset esikuvat. Näkemyserot seurojen välillä kärjistyivät, kun Kansanvalistusseuran sihteeriksi valittiin Liakka, jolla oli saksalaisväritteiset sivistysideaalit ja kansanopistotausta. Kansanopistot oli tarkoitettu maalaisnuorison yleissivistäviksi opinahjoiksi. Liakka piti kirjastoa kasvatusinstituutiona. Kirjaston yleissivistävä funktio oli hänelle merkityksellisintä. Vatanen viittaa Liakkaan (1916) että kirjastonhoitajien merkityksen korostaminen oli Public Library Movementin keskeisimpiä ideoita. Liakka ehdotti vuonna 1916, että kaikissa kunnissa tuli olla koulutettu päätoiminen kirjastonhoitaja. Liakan mielestä persoonallisuudeltaan sopivista ja riittävän pohjasivistyksen omaavista henkilöistä oli mahdollista kouluttaa vaatimukset täyttäviä kirjastonhoitajia. Liakka piti Suomen kirjastolaitoksen puutteena erityisesti kaunokirjallisuuden huonoa laatua. Kirjastoseurassa Liakan ajatuksia pidettiin holhoavina ja hänen kirjastonhoitajille asettamiaan vaatimuksia pidettiin epärealistisina. (Vatanen 2009, 245–248.)

> Kirjastoseurassa ei kielletty kirjastojen ja muun valistustyön läheisiä suhteita ja riippuvuutta, mutta vastustettiin pontevasti oman alan alistamista ”hyväätarkoittavien, mutta epäpätevien neuvostojen mahdollisesti toimintaa vaikeuttavaan määräysvaltaan”, kuten Kirjastolehdessä todettiin. (Vatanen 2009, 249.)

Sosialistien ja fennomaanien konfliktit, ja lopulta kansalaissota vaikutti siten, että yleiset kirjastot saivat jopa vastustusta ja ennen muuta nimenomaan saksalaiset sivistyskäsitykset saivat jalansijaa. Käsityksiin kirjastoista vaikutti myös aikaisempaa kriittisempi suhtautuminen

Amerikkaan. 1920-luvun alussa, kun valtiollinen kirjastotoimi järjestettiin ja organisaatiokiista seurojen välillä tuli tavallaan ratkaistuksi, ne tekivät muodollisen rauhan. Ensimmäisen erän sekä voitti että hävisi Kansanvalistusseura ja Liakka, sillä toteutettu malli noudatti enemmän näiden kuin kirjastoseuralaisten käsityksiä. Kuitenkin kirjastolaitoksen kehitys tapahtui tulevina vuosikymmeninä kaupungeissa, joissa omaksuttiin kirjastoseuralaisten periaatteet. (Vatanen 2009, 249–250.) Vaikka Kansanvalistusseura kantoikin erityishuolta maalaiskirjastoista, kaupunginkirjastojen tärkeys kirjastoliikkeelle ymmärrettiin siellä yhtä hyvin kuin Kirjastoseurassa. Avohyllyt otettiin ensimmäisenä käyttöön Porvoon kaupunginkirjastossa vuonna 1912. Avohyllyjä kauhisteltiin ja pelättiin muun muassa varkauksia. Aluksi kirjat menivät niissä epäjärjestykseen, mutta yleisön opittua käyttämään niitä, hyllyt pysyivät varsin hyvässä järjestyksessä, eikä kirjoja kadonnut sen enempää kuin muissakaan kirjastoissa. Ongelmia tuotti vain sanomalehtilukusali, jossa talvella oleskeli työttömiä ja kodittomia. Sieltä poistettiin tuolit ja pöydät, joten kävijöiden piti seisoa sanomalehtiä lukiessaan. Avohyllyillä oli oleellinen vaikutus siihen, että juuri niillä saatiin vanhan kansankirjaston luokkaleima poistetuksi. 1912 Turkuun perustettiin Public Library Movementin mukainen kirjasto. Sitä luotsasi ruotsinkielisessä kirjastoliikkeessä vaikuttanut, ansioitunut valistusmies Einar Holmberg. Turun kirjastossa otettiin toisena Suomessa käyttöön avohyllyt. Kirjasto avattiin yleisölle uudelleen remontin jälkeen alkuvuodesta 1914. ”Kirjastoväen mielestä jo sanalla kansankirjasto oli alentava kaiku päinvastoin kuin valistajien mielestä, jotka ajoivat sen kirjastolakiinkin.” Kirjastoliikkeen valistuksellisten tavoitteiden katsottiin toteutuvan iltamien, juhlien, hyvin hoidetun kirjaston ja opintokerhojen avulla. Kansanvalistus- ja kirjastoväki piti vuoden 1918 kansalaissodan syynä kansalaiskasvatuksen puutetta. Kansalaissodan jälkeen Helle Cannelin (myöh. Kannila) kirjoitti Kirjastolehdessä kirjastoväen toivovan, että valtio ja kunnat ymmärtäisivät vastedes paremmin ”kuinka kalliiksi sivistymättömyys käy”. Poliittisten olojen rauhoituttua ei keskuskirjastopäätös kuitenkaan tullut voimaan, joka oli pettymys kirjastoväelle. Tähän vaikutti eduskunnan hajottaminen ja kansalaissota. Keskuskirjasto nähtiin sosialistisena hankkeena päätöksen tehneen eduskunnan kokoonpanon perusteella. Kirjasto- ja valistusväen eroavaisuuksia voisikin kuvata seuraavasti; kirjastoseuralaiset halusivat kaikille ainakin jonkinlaisen mahdollisuuden kunnollisiin kirjastopalveluihin ja Kansanvalistusseura haluasi kaikille ainakin jonkinlaisen kirjaston. (Vatanen 2009, 251–287.)

Juho Arvi Kemiläinen (1884–1941) työskenteli monipuolisesti kirjastoasioiden hyväksi toimien ensin Kansanvalistusseurassa ja sittemmin Suomen kirjastoseurassa. Kemiläinen muun muassa sommitteli KVS:n toimesta Deweyn kymmenluokituksen suomalaisen sovelluksen 1913.

Amerikkaan suuntautuneen opintomatkansa pohjalta Kemiläinen uskoi, että tavoite saada aikaan tasokkaita ja ilmaisia, yleisiä kirjastoja kansan sivistystason kohottamiseksi saavutettiin parhaiten, jos usko kirjastojen tuottamaan hyötyyn oli suuri niin kuin Amerikassa. Kun hyvin järjestettyjä kirjastoja oli kokeiltu ja koettu ne toimiviksi, oli Amerikassa oltu valmiita edistämään niitä jatkuvasti. Amerikkalaisen kirjastoaatteen keskeisiä arvoja olivat demokratia ja tasa-arvoiset mahdollisuudet kaikille. Kemiläinen oli keskeinen henkilö Kirjastoseuran pesäerossa Kansanvalistusseuran yleisvalistajiin, jotka erityisesti henkilöityivät seuran uuteen sihteeriin, Niilo Liakkaan. Kemiläinen näki kirjaston ja muun valistuksen suhteen kirjoitetun ja puhutun sanan suhteena. ”Jälkimmäisen Kemiläinen näki suuntautuvan ylhäältä alas eikä hyväksynyt sitä, vaan puolsi kirjallisuutta, jota voitiin levittää kaikkialle.” Usko kansanvalistuksen mahdollisuuksiin heikkeni kansalaissodan myötä. ”Kirjaston mieltäminen tietohuolto-organisaatioksi teki tietokirjallisuuden lainausprosentista jonkinlaisen kirjaston ja lukijoiden tason mitan.” (Vatanen 2009, 264–273.) Myös kirjaston kutsumanimen herättämistä mielleyhtymistä keskusteltiin. ”Maaseudulla kunnan pääkirjastoa kutsuttiin kantakirjastoksi, ja kylien kirjastoja piirikirjastoiksi. Kaupungeissa kirjastoa kutsuttiin yksinkertaisesti kaupunginkirjastoksi.” Kirjastoväen pettymykseksi vuoden 1928 kirjastolain nimeksi otettiin Kansankirjastolaki, jota pidettiin vanhoillisena. (Eskola 2009, 291–294.)

4.10 Kohti yleisiä kirjastoja

Vuoden 1928 tilastoinnissa todettiin Suomessa olevan 1 650 kirjastoa maaseudulla ja 55 kaupungeissa. Kuntien omistuksessa oli 62 prosenttia kirjastoista. Muita omistajia olivat nuorisoseurat, työväenyhdistykset ja muut järjestöt. Valtion avun piiriin kirjastoista kuului noin puolet. Eräissä Itä-Suomen kunnissa edellytettiin piirikirjastojen perustamista, jotta kantakirjastolle voitiin antaa tukea. Piirikirjastoverkoston purkaminen ja korvaaminen kirjastoautolla aloitettiin vasta 1960-luvulla. Kirjojen hävittämistä pidettiin vastenmielisenä. ”Niinpä esimerkiksi Iin kunnan Olhavan piirikirjastossa kirjat olivat hyllyllä kolmessa ryhmässä: kaunokirjallisuus, tietokirjallisuus ja loppuun kuluneet.” Kunnan- ja valtionavustusta saattoivat saada myös muut kuin kunnan omistuksessa olevat kirjastot. Kansankirjastolain käsittelyn yhteydessä porvarillinen oppositio oli vastustanut valtion avun jakamista yhdistyskirjastoille siitä syystä, että hakijoiden joukossa oli myös työväenyhdistysten kirjastoja. Kirjastonhoitajan palkkausavustusta saattoivat saada vain maalaiskuntien kantakirjastot. Eskola (2009) kirjoittaa, että ”Kirjastonhoito oli pääsääntöisesti sivutoimi. Vuonna 1928 ei maaseudun kirjastoissa ollut ainuttakaan päätoimista kirjastonhoitajaa.” Kirjastonhoito miellettiin enemmänkin harrastukseksi kuin ammatiksi. Jos kirjastonhoidon

maaseudulla voidaan katsoa lainkaan ammatillistuneen, voidaan sen katsoa henkilöityneen nimenomaan kirjaston johtokunnan puheenjohtajaan. Osa puheenjohtajista hoiti kirjaston kirjeenvaihdon, talousarvion valmistelun, luokituksen ja luetteloinnin. Vuoden 1928 kansankirjastoasetuksen pätevyysvaatimukset kirjastohenkilöstölle osoittautuivat aivan liian vaativiksi. Vaatimuksia lievennettiin vuonna 1931 muuttamalla asetusta. Kirjastotoimikunta joutui toteamaan, että huomattava osa kirjastonhoitajista ei täyttänyt lievennettyjäkään vaatimuksia. (Eskola 2009, 291–297.) ”Kirjastonhoitajien valmistuskurssien osanottajaluetteloista päätellen ala oli viimeistään 1930-luvulla siirtymässä naisten hoitoon. Suurimpien kaupunginkirjastojen (Helsinki, Tampere, Turku ja Viipuri) johtajat olivat kuitenkin miehiä.” Palkkatasoa kirjastoissa pidettiin yleisesti huonona. Erityisesti piirikirjastonhoitajien joukossa oli edelleen täysin palkatta työskenteleviä. Uudenmaan läänissä sijaitsevan Pyhäjärven kantakirjaston talon sanottiin 1920-luvulla oleva ainoa varsinainen kirjastotalo maaseudulla. Maaseudun kirjastoista 45 prosenttia sijaitsi kansakouluilla, 27 prosenttia yksityisten henkilöiden omistamissa tiloissa, 15 prosenttia seurataloilla ja 11 prosenttia kunnantaloilla. Oulun läänissä, jossa opettajat osallistuivat kirjastojen hoitoon huomattavasti vähemmän kuin muualla maassa, sijaitsivat kirjastot yleisimmin yksityisen henkilön omistamassa talossa. (Eskola 2009, 295–299.)

> Perinteinen maaseudun kirjastojen aukiolopäivä on ollut sunnuntai. Aukioloaikaa koskevia määräyksiä annettiin ensimmäisen kerran kansankirjastolaissa. Valtionapua saavan kirjaston tuli olla avoinna kaupungissa vähintään neljä kertaa viikossa ja maaseudulla vähintään kaksi kertaa viikossa. (Eskola 2009, 300.)

Kirjastot eivät olleet aina avoinna silloin, kun niiden oli ilmoitettu olevan, mikäli kirjastonhoitajalla oli muuta menoa. Eskola (2009) toteaa, että aikalais-kirjastontarkastajien mukaan ”Maalaisoloissa ei olla täsmällisiä”. Oman toimitilan saamista pidettiin välttämättömyytenä avohyllyjärjestelmään siirtymiselle. Asiakkaiden vapaan kirjojen selailun katsottiin, viimeistään 1920-luvulla, olevan ehtona modernin kansalaiskirjaston syntymiselle. Vanhaa hankintajärjestykseen perustuvaa hyllyjärjestystä käytettiin edelleen, vaikka avohyllyjärjestelmän käyttöönotto olisi mahdollistanut järjestämisen sisällön mukaan. Valtion kirjastotoimikunta päätti valita yleisille kirjastoille suositeltavaksi luokitusjärjestelmäksi Deweyn kymmenluokituksen, jonka ensimmäinen suomalainen sovitelma oli ilmestynyt vuonna 1913 J. A. Kemiläisen laatimana. Monessa kirjastossa ei kuitenkaan osattu luokittaa ja toisissa taas sitä ei nähty tarpeelliseksi. Usein näytti todella riittävän, että kirjat oli luokiteltu tieto-, kauno-, ja loppuunkuluneisiin kirjoihin. Kirjaston aktiivisen käytön kannalta oleellinen, maksuttomuus, oli pienituloisimman väestön osalta tärkeää. Suomen

yleisten kirjastojen maksuttomuuden perinne alkoi vuoden 1928 kansankirjastolaista. Myös kirjaston kokoelma muuttui ja tietokirjallisuus väheni kirjastoista tasaiseen tahtiin. Viimeistään 1930-luvulla kirjastoista tuli ”romaanilainaamoita”. (Eskola 2009, 301–306.)

5 KAHDENLAISIA KIRJASTOJA VUOSISADAN VAIHTEESSA

5.1 Sivistysseurat 1800-luvulla

Sivistyksen käsitettä pohti Hans Larsson teoksessaan Sivistys ja ominpäinopiskelu (1918) siten, että ihminen on sivistynyt sikäli kun hänen eri kykynsä ovat jalostetut.

> Jos siis tahdomme järjestelmällisesti esittää mitä sivistys on, tulee meidän noudattaa sielutiedettä: ottaa tarkasteltavaksemme hengentoiminnot toinen toisensa jälkeen ja selvittää itsellemme, mitä niiden kehittäminen merkitsee. Siten saamme yleiskatsauksen niihin tehtäviin, jotka kaikinpuoliseen sivistykseen pyrkijä saa ratkaistaviksensa. Aistimme voivat kehittyä, niin että havaitsemme enemmän kuin ennen, mielikuvituksemme voi tulla väkevämmäksi ja järjestetymmäksi, ajatuksemme täsmällisemmiksi, tunteemme ja halumme laajemmiksi, yhtenäisemmiksi, korkeampiin päämääriin pyrkiviksi. Jos pää on kunnollinen ja sydän samaten, voi asia sittenkin muuttua varsin hyväksi, mutta on vanha erehdys, ettei muka sen lisäksi tarvita mitään. Tietojen puutteessa voi helposti menetellä väärin, joskin parhaassa tarkoituksessa. (Larsson 1918, 7–8; 22.)

”Erityisen vaarallisina kenraalikuvernööri ja sensorit pitivät suomenkielisiä julkaisuja, koska ne havahduttivat alempia kansankerroksia.” Suomenkielisille julkaisuille annettiin vuonna 1850 määräys, että ne saivat sisällöllisesti käsitellä vain uskonnollista hartautta tai taloudellista hyötyä. ”Osa suomenkielisistä lehdistä lopetti toimintansa, koska lukijat eivät olleet tyytyväisiä Raamatusta ja muusta hengellisestä kirjallisuudesta poimittuihin artikkeleihin, joihin toimittajat pakostakin joutuivat turvautumaan.” (Junnila 1987a, 105–107.) Ministeristerivaltiosihteerin kirjelmä 19.3.1850:

> – – [keisari] jonka tietoon oli tullut, että Suomessa aiottiin julkaista uusia teoksia suomen kielellä ja joka oli ottanut huomioon, että ne henkilöt, jotka taitavat ainoastaan suomen kieltä, kuuluvat yksinomaan työväkeen taikka maataviljelevään kansanluokkaan, on suvainnut kiinnittää huomiota siihen, että sivistymätön, alempaan kansaan kuuluva lukija saattaa väärinkäsittää kirjoja, jotka ovat sivistyneelle kansalaiselle vaarattomia, sekä että tarpeeton lukeminen yleensä vieroittaa työtätekevää ja maataviljelevää kansanluokkaa hyödyllisemmistä toimista – – (Rehumäki 2008, 150.)

1800-luvun loppupuolella Suomeen oli perustettu kolme suurta käsityöläisten sivistysseuraa: Turkuun Åbo Bildningscirkeln, Helsinkiin Handtverkaresångföreningen/Sällskap för Bildning och Nöje ja Ouluun Bildningscirkeln i Uleåborg. Kaikissa näissä vahvasti käsityöläisissä kaupungeissa tavoitteeksi virisi herätellä paikkakunnan työväenluokkainen nuoriso hyödyllisiin ja sivistäviin

ajanvietteisiin. Perustamisen jälkeen sivistysseurat ottivat mallia toisistaan ja pitivät yhteyttä toisiinsa. Turun sivistysseura sai toimiluvan keisarilta vuonna 1861. Seuran puheenjohtajaksi ryhtyi kulttuurivaikuttajana tunnettu N. H. Pinello. Turun sivistysseuran toimintaan kuului ylläpitää (noin parin tuhannen niteen) kirjastoa, päivittäin auki olevaa sanomalehtien lukusalia, näytelmäkerhoa ja laulukuoroa. Lisäksi järjestettiin säännöllisesti esitelmä- ja tanssi-iltamia. Turun sivistysseura lopetti toimintansa vuonna 1870 Auragillet-nimisenä. Helsingissä sivistysseura lähti liikkeelle käsityöläisten laulu- ja näyttämöharrastuksesta. Handtverkaresångföreningen perustettiin vuonna 1857, joka toimi ensin kuorona ja vuodesta 1864 alkaen sivistysseurana. Myös tällä sivistysseuralla oli kirjasto lukusaleineen. Seura lopetti toimintansa vuonna 1870 nimellä Sällskap för Bildning och Nöje. Oulun sivistysseura perustettiin vuonna 1866. Oulussa erityisesti kirjastotoiminta oli vireää. Seuran ylläpitämän kirjaston toiminta oli kaupungin vilkkainta. Mahdollisuus lainata omasta kirjastosta toi sivistysseuran jäsenyyteen selvää lisäarvoa. Seura toimi vuoteen 1873 saakka. (Rehumäki 2008, 50–52.)

Sivistysseurojen perustamisen syynä oli se, että käsityöläiskisällit halusivat sivistyksen avulla säilyttää tuntuman alempaan porvaristoon, johon heillä ei ammattikuntien lakkauttamisen myötä ollut entisen laista ylenemisen mahdollisuutta. Sivistyneistö taas halusi sivistyksen avulla valmentaa käsityöläisistä parempia työntekijöitä. Erityisen huolissaan oltiin kapakoiden ja anniskelupaikkojen houkutuksista. (Rehumäki 2008, 352–360.) Yhdistysten sääntöihin lisättiin, että yhdistyksessä ei pidä sallia poliittisia keskusteluja tai mielipiteen ilmaisuja. Näin meneteltiin 1850-luvulta alkaen ja ohjeistusta jatkettiin 1880-luvulle saakka. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura joutui tarkkailun alaiseksi, kun se oli kehottanut keräämään kuvauksia Suomen kansan elinoloista. Seuran toimintaa rajoitettiin, sillä minkäänlaisia tietoja kansan tilasta ei saanut päästä julkisuuteen. Myös seuran jäsenkuntaa rajoitettiin. Rajoitusoikeutta hallitsivat keisari ja kenraalikuvernööri. Uudet säännöt edellyttivät, että ”seuran jäsenenä voi olla kuka tahansa hyvämaineinen mieshenkilö, mikäli hän ei ole nuorempi kuin kaksikymmentäyksi vuotta eikä kuulu jossakin oppilaitoksessa opiskelevaan nuorisoon eli käsityöläissäätyyn tai työläis- eli maanviljelijäluokkaan”. (Rehumäki 2008, 151–153.) 1800-luvun yhdistyselämää varjosti kaikenlainen tarkkailu, valvonta ja sanktiot. Edellä mainitun lisäksi johtokunnat halusivat säilyttää määräysvallan porvaristolla ja tähän päästiin pitämällä johtokunnan kokous sellaiseen aikaan, keskellä viikkoa päiväsaikaan, ettei työväellä ollut mahdollisuutta siihen osallistua. Sama käytäntö koski yhdistysten vuosikokouksia. Yksi tehokkaimmista vallan mekanismeista oli jäsenyyden kontrollointi. Jäsenyys ulotettiin yleensä kaikkiin hyvämaineisiin kansalaisiin. Johtokunta käytännössä määritteli hyvämaineisuuden rajat.

Esimerkiksi Turussa jäseniksi ei hyväksytty tehdastyöläisnaisia. Alaikäisiä ei useinkaan hyväksytty jäseniksi, eikä jäsenmaksuhelpotuksia myönnetty työläisille. Näillä keinoilla monessa sivistysseurassa kävi lopulta niin, että työväestöstä lähtenyt kipinä omaehtoiseen toimintaan sammutettiin ”auttavaisen” sivistyneistön toimesta. (Rehumäki 2008, 352–360.) Viranomaisten tavoitteena oli yhdistyselämässä eristää toisistaan sivistyneistö ja rahvas. Sääntöjen perusteella Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan ei ollut enää asiaa ylioppilailla, käsityöläisillä, kisälleillä, talonpojilla, eikä koko työtätekevällä rahvaalla. Sääntöjen ankaruudesta seurasi yhdistystoiminnan, mutta myös julkaisutoiminnan, latistuminen mitäänsanomattomaksi. Niinpä ankaria sääntöjä alettiin purkaa jo 1850-luvun edetessä. Aika ei ollut vielä 1850-luvun puolivälissä kypsä avaamaan sivistyksen portteja kaikelle kansalle. (Rehumäki 2008, 152–158.) Rehumäki (2008) viittaa N. H. Pinellon kirjoitukseen Åbo Tidningarissa (1856):

> Sivistyspiirin osalliset ovat kaikenlaatuista kunnollista väkeä alkaen ylhäisistä aivan alimpaan käsityöoppipoikaan asti. Samaa suurta vaihtelua on naisten joukossa. Niin ei kuitenkaan aivan ole laita kuin Almqvistin Jagdslotts-luennoissa, että myös ”paremmat piiat” saisivat olla mukana, mutta esimerkiksi kunnollisilta ompelijattarilta ei ole sisäänpääsy kielletty. (Rehumäki 2008, 159.)

Silti Pinellon ehdotus miehiä ja naisia eri kansanluokista yhteen kokoavasta seuraelämästä oli ajan sääty-yhteiskunnan ja laillistetun eriarvoisuuden oloissa suorastaan vallankumouksellinen. Seuran kirjasto ja lukusali sekä kokoustoiminta olivat kaikille jäsenille avoimia. (Rehumäki 2008, 160.) Pinello kirjoitti sivistysseuroista:

> Ja mitä sivistysseuroissa sitten tehdään? Siellä luetaan sanomalehtiä, voidaan käyttää monipuolista kirjastoa, josta jokainen voi lainata mitä hän itse parhaaksi näkee. Esitelmiä pidetään milloin yhdestä aiheesta, milloin toisesta. Musiikkia esitetään, kauppiasluokalla on oma lauluseuransa ja kisälleillä omansa, eikä niiden esityksiä ylenkatsota ylhäistenkään keskuudessa… Sanalla sanoen, sivistysseurat ovat sivistysseuroja. Lopuksi illan päätteeksi huvitellaan tanssimalla, johon kisälleilläkin on lupa osallistua. (Rehumäki 2008, 160.)

Luokkaveljeyden ideologian oppi saatiin ruotsalaisista sivistysseuroista. Alhaisten toivottiin ottavan oppia ylhäisten paremmista tavoista. Tapainturmelusta ja sen seuralaista köyhyyttä pidettiin ensiarvoisesti yhteiskunnan alempien luokkien ongelmana. (Rehumäki 2008, 170–176.) Sivistysseurojen perimmäisenä tavoitteena oli ulottaa tasa-arvo tanssilattialle saakka, joka oli ajan oloissa poikkeuksellisen luokkia yhtenäistävä ele. Rahvaan tapoja pidettiin yleisesti raakoina, joten säätyläispiireihin sivistyneeseen tapakulttuuriin kuuluneen tanssin uskottiin jalostavan rahvasta.

Perinteisesti huvielämä oli nimittäin noudattanut tarkoin säätyrajoja. (Rehumäki 2008, 352–360.) Kisällit olivat kisällikuoronsa toimesta pioneeriasemassa Turun sivistysseuran perustamisen aikaan, koska heistä tuli sitä ”työtätekevää säätyä”, jolle ryhdyttäisiin ”levittämään halua tieteisiin ja hyödyllisiin askaroimisiin”. Ennen toimiluvan saamista Turun sivistysseura joutui vielä tarkentamaan sääntöjään. Viranomaisille ei riittänyt alkuperäinen sääntöjen muotoilu (Åbo Underrättelser 20.7.1861): ”Kaikki esitelmät pitää ilmoittaa etukäteen puheenjohtajalle tai hänen sijallaan toimivalle henkilölle, ja puheenjohtajalle tai hänen sijallaan toimivalla henkilöllä on oikeus keskeyttää esitelmä, joka on jollain tavalla sopimaton tai vastoin sivistysseuran tarkoitusta” (Rehumäki 2008, 174). Larsson (1918) kirjoitti sivistyksen tärkeydestä:

> Se, mitä jaappanilaiset sittemmin ovat saaneet aikaan, näyttää muuten todistavan, että missä siisteys ja järjestys vallitsee, siellä nähtävästi on olemassa koko joukko muitakin ominaisuuksia, joita kansan sopii pitää rikkautenansa. Toisinaan näkee työväenlehtien ja ammattiyhdistysten tarttuvan kysymykseen tapain sievistämisestä; sitä on pidettävä mitä tärkeimpänä ajanmerkkinä. (Larsson 1918, 12.)
>
> Ja kun kuulemme maanviljelijä- ja työläiskotien jäsenistä koottujen kuorojen kauniisti esittävän kauneimpia laulujamme, kuinka voisimmekaan ajatella, etteivät ne mielialat, joita he lauluissaan tulkitsevat, myöskin vallitsisi mieliä? – – Mutta on varmaa, että tapahtuu suuri laiminlyönti, ellei kansansivistyksen edistämiseksi käytetä taiteen ja runouden välineitä. (Larsson 1918, 19.)

Valtaapitävät olivat nimenomaan huolissaan kelvottomien aatteiden leviämisestä rahvaan keskuuteen, eivät niinkään sopimattomista tavoista. Sivistysseuralla oli oikeus ottaa jäsenkortti pois holtittomasti käyttäytyvältä jäseneltä, joka kuului rahvaaseen. Rahvaan alttius väkijuomien holtittomaan käyttöön tunnettiin hyvin ja siitä saatiin osoitus varsinkin vuosittaisilla römppäviikon markkinoilla. Rahvaan päästämisellä iltahuveihin toivottiin heidän omaksuvan porvariston tapakulttuuria tanssiaisineen ja henkevine seurusteluetiketteineen. (Rehumäki 2008, 170–176.)
Turun Sivistysseuran ensimmäisessä kokouksessa varapuheenjohtaja Malmström kuvaili seuran tarkoitusperiä maalailemalla kuvaa suuresta talonväestä, jossa kukaan ei ole toistaan tärkeämpi tai vähäisempi. Kaikki rehellinen työ on arvokasta, joten kaikkia työtätekeviä on pidettävä yhtä lailla arvossa, kunhan kukin pysyy säädyssään ja osassaan. ”Rahvaasta harva kuitenkaan ymmärsi mitään puheesta kokouksessa. Se nimittäin pidettiin ruotsinkielellä.

Nimimerkki A. W. R. eli Antero Warelius arvosteli sivistysseuran ruotsinkielisyyttä (Sanomia Turusta 29.11.1861 ”Veljekset Vilho ja Heikki”):

> HEIKKI: Mitäs siellä sivistysseurassa näjit ja kuulit?
> VILHO: Kaunista ja hauskaa näjin, vaan en ymmärtänyt enempää kuin ryssän kirkossa. – Siellä oli niitä, jotka rakastavat kansa sivistystä ja meidänkin käsityöläisten menestystä ja edistymistä tiedossa ja taidossa, mutta minun ja monen muun suomalaisen korvilla kuultavaa ei siellä kaikunut. (Rehumäki 2008, 181.)

Kyseisen lehden latoja oli alaviitteeksi merkinnyt, että sivistysseurassa kävi paljon suomalaisia, mutta ”suomen kieltä ei siellä paljon kuulunut puhuttavan, sillä monet suomalaiset tahtoivat siellä olla suomalaisia”. Sivistysseuroista olivat kiinnostuneita ne käsityöläiset, joilla oli mahdollisuus sosiaaliseen nousuun. Ruotsinkieli oli yksi merkittävä tekijä erottaa rahvas säätyläisistä ja säätyläiskielen käyttö oli keino osoittaa sosiaalista nousua. Sivistysseurojen liberaaleilla ei ollut mitään suomenkielen käyttöä vastaan, kunhan ruotsinkieli edelleen säilytti asemansa. Sanomalehtiä ja kirjoja hankittiin myös suomenkielisinä julkaisuina. Esimerkiksi Turun sivistysseurassa sanomalehtien lukemista pidettiin jopa sivistävämpänä kuin kirjojen lukemista. Kirjaston hankintoihin kerättiin varoja muun muassa seuranäytelmiä esittämällä. (Rehumäki 2008, 181–192.) Suurin syy Turun sivistysseuran lakkauttamiselle 1869 oli vanhakantaisen sivistyneistön ylenkatse. Asia tulee hyvin edustetuksi eräässä Åbo Underrettelsen- sanomalehden kirjoituksessa 17.4.1869:

> Ainoastaan yksipuolinen, rajoittunut ja vanhoista ennakkoluuloista kiinni pitävä haluaa yhä kieltää sen väitteen, että sivistys olisi vahingollista työläisen yhteiskunnalliselle asemalle ja johdattaisi hänet pois varsinaisista toimistaan. Samalla hän kuitenkin jättää huomiotta että köyhinkin on henkisillä kyvyillä varustettu olento. – – Lähettäjä uskoo omasta puolestaan, että pääasiallista syytä sivistysseuran rappiotilaan on etsittävä siitä pikkusieluisuudesta ja turhamaisuudesta, joka valitettavasti vielä on vallalla useissa piireissä yhteiskunnassamme, ja usein voitolle pääsevästä itsenäisen vakaumuksen ja toimintakyvyn puutteesta, joka hallitsee henkisesti kierosilmäisen rajoittuneita mielipiteitä, kun niitä vielä teräsetään tietyllä vakaumuksella ja myrkyllisillä juoruilla. (Rehumäki 2008, 227–228.)

Mäkinen (2009) viittaa Henrikssoniin (1950), Teperiin (1959), Kostiaiseen (1979) ja Warikseen (1939), että Viipurilaiseen osakuntaan perustettiin vuonna 1848 kirjastojen edistämiseksi lainakirjastoseura, Finska lånebibliotheksföreningen, jonka puuhamiehiä olivat Carl Qvists ja Johannes Alfthan. He olivat kaksi liberaalisti, jopa radikaalisti asennoitunutta ylioppilasta. Yhdistyksen tarkoituksena oli ”rahvaan sivistyksen edistäminen hankkimalla sille luettavaksi

kunnollisia suomenkielisiä kirjoja". Toimintapiirinä oli Viipurin lääni. Toiminnan tavoitteet olivat aikakauteen ja Suomen oloihin nähden poikkeuksellisen radikaaleja. Tämä ilmenee yhdestä kirjoituksesta osakunnan lehdessä:

> Myös päätettiin, että koska suomalainen talonpoika tähän mennessä on voinut saada lukeakseen vain uskonnollista kirjallisuutta ja koska sentapaista kirjallisuutta varsinkin viimeaikoina, kun niin moniin nuoriin pappeihin on tarttunut pietistinen haaveilu, on ylen runsaasti jaettu rahvaalle ja kun suomalainen kansanluonne jo muutenkin on itseensä sulkeutunut, niin kirjastoihin hankittaisiin toisenlaatuista kirjallisuutta, varsinkin sellaista, jossa käsiteltäisiin luonnontieteitä, maan tilastoa ja historiaa. (Mäkinen 2009, 114.)

Osakuntien kirjastojen edistämistoiminta, ainakin järjestäytyneenä, loppui viimeistään 1852, kun osakunnat lakkautettiin. (Mäkinen 2009, 114–116.) Turun ja Helsingin sivistysseurojen lisäksi perustettiin vuonna 1866 Oulun Sivistysseura. Se toimi vuoteen 1873 saakka. Työväen sivistysseurojen kausi ponnisti esiin tehdastyöväen yhdistysten, raittiusseurojen, vapaapalokuntien, kansantajuisten luentojen, lukutupien ja kansankirjastojen myötävaikutuksella. (Rehumäki 2008, 8–9). Tampereella sivistyksellisiä harrastuksia ylläpidettiin Tampereen lukuyhtiössä (1861), Pumpulitehtaan työntekijäin seurassa (1866) sekä muiden kaupungissa järjestettyjen kansantajuisten luentojen avulla vuodesta 1869 alkaen (Rehumäki 2008, 31).

5.1.1 Oulun Sivistysseura

Jutikkalan (1957, 434–441) mukaan Turun ensimmäinen varsinainen työväenseura oli vuosina 1873–1878 toiminut Wapriikki-Työväen-Seura. Oulussa vastaavana voidaan pitää siis vuonna 1866 perustettua Oulun Sivistysseuraa. 1886 perustettiin Ouluun Työväenseura, joka oli maan kolmas työväenseura. Tätä edeltävästi oli kuitenkin Ouluun perustettu jo 1879 Oulun Työväen Iltaseura. (Rehumäki 2008, 32, 299–307; Oulun Tetra 2013, viitattu 15.10.2015.) Sivistysriennot olivat harvinaisia Oulun kaupungissa lukuun ottamatta satunnaisesti vierailleita teatteriseurueita ja musiikkiryhmiä. Näytökset esitettiin yleensä kaupungin seurahuoneella ja vieläpä ruotsinkielellä, jonka vuoksi niissä ei rahvasta juuri nähty. Lähes ainoa sivistyksellinen harrastusmahdollisuus työväestölle oli kirjasto. Sivistysseurasuunnitelmat lähtivät Oulussa liikkeelle kisällien keskuudesta. Moni heistä oli käynyt matkoilla Turussa, Helsingissä ja Tukholmassa ja tavannut siellä ammattitovereitaan. Kisällit olivatkin eräänlaista rahvaan eliittiä. Sivistysseuran perustamiseksi kisällit tarvitsivat vetoapua virkamiehiltä, porvaristolta ja käsityöläismestareilta. 1860-luvulla ei vielä ollut mahdollisuutta alempien kansankerrosten omaehtoiselle järjestäytymiselle. Mestareiden

porvarisarvon kautta yhdistykselle saatiin takuumiehiksi monia eturivin oululaisia. Heihin lukeutuivat Oulun alkeisoppilaitoksen matematiikan ja luonnonhistorian opettaja (vuosina 1860–1875) ja Oulun reaalikoulun rehtori (vuoteen 1884 saakka) maisteri K. W. Dahlström (k. 1908), kauppaneuvos, konsuli F. J. Franzen (k. 1887), raatimies Johan Jakob Boström, kirjansitoja Johan Bergdahl (k. 1873) sekä leipurimestari Nils Åström (k. 1869). Hänen veljenpoikansa Karl Robert ja Hemming perustivat sittemmin Veljekset Åströmin tehtaat. Oikeus sivistysseuran jäsenyyteen oli tasa-arvoisesti kaikilla hyvämaineisilla miehillä ja naisilla. (Rehumäki 2008, 288–295.)

> Hyvämaineisuuden käsite oli peräisin patriarkaaliselta ajalta, jolloin papistolla ja virkamiehistöllä oli oikeus ja velvollisuuskin arvioida alempaan kansaan kuuluvien siveellistä elämää. Tasavertaisuusihanteesta huolimatta nousevassa yhdistyselämässä pidettiin yllä tätä vanhaa perinnettä, jossa nimenomaan rahvas jaettiin hyvä- ja huonomaineisiin. (Rehumäki 2008, 295.)

Yhdistyksen hallitus arvioi jäsenen kelpoisuuden ja jäsen tarvitsi itselleen suosittelijan. Hyvämaineisuuspykälän avulla voitiin syrjiä jopa kokonaisia väestöryhmiä, kuten esimerkiksi Turussa tehtiin kieltämällä jäsenyys naispuolisilta tehtaantyöläisiltä. Jäsenmaksupolitiikalla saatettiin muutenkin vaikuttaa seuran jäsenistöön määrittelemällä hinta työväestön näkökulmasta kohtuuttomaksi. Esimerkiksi Oulun Sivistysseuran säännöissä ei ollut mainintaa vähävaraisten jäsenmaksun alennuksesta. Oulussa johtokuntaan valittiin kahdestatoista jäsenestä viisi työväenluokasta. Kisälliklubista lähtenyt sivistystoiminta laajeni Oulussa lopulta laajaksi sivistysseuratoiminnaksi. Iltahuvit olivat keskeinen toimintamuoto. Samoin jäsenillä oli varsin laajan kirjaston käyttöoikeus, jossa oli päivittäin auki oleva lukusali, jonne tilattiin useita sanomalehtiä. (Rehumäki 2008, 295–301.)

Oulun Sivistysseuran kirjastonhoitajalle maksettiin 80 markan vuosipalkkaa. Sivistysseura sai haltuunsa vanhan Privatbibliothekin kokoelmat 1867. Privatbibliothek oli nimensämukaisesti ruotsinkielinen yksityiskirjakokoelma. Ruotsinkielisyys oli tietysti puutteellista seuran tarkoituksen kannalta ja suomenkielisen kirjallisuuden hankkimista ryhdyttiin pikimmiten puuhaamaan. Ensimmäisenä kansankirjastona Oulussa voitaneen pitää rovasti Fogelholmin entisen alaisen, Johannes Bäckvallin kokoama, pääosin suomenkielistä kirjallisuutta sisältävä kokoelma työkansaa varten. Oulun Sivistysseura hankki mittavan kirjaston ja kohosi kaupungin ykköslainakirjastoksi. Kirjojen lisäksi jäsenten luettavana päivittäin lukuhuoneessa oli huomattava määrä sanomalehtiä. Esimerkiksi vuonna 1869 tilattiin seuralle Uusi Suometar, Sanomia Turusta, Suomen Lähetys

Sanomia, Kristillisiä Sanomia, Oulun Wiikko-Sanomia, Pietarin Sanomat, Kirjallinen Kuukausilehti, Novellikirjasto, Helsingfors Dagblad, Åbo Underrättelser ja ruotsalainen Ny Illustrerad Tidning. Seuran tilojen järjestyksestä vastaamaan palkattiin vahtimestari Munter rouvineen. Työnkuva oli laaja aina huvi-iltamien järjestyksenvalvonnasta kirjaston siivoukseen ja lehtien käytön valvontaan. Sivistysseura antoi oman panoksensa myös nälkävuosien köyhäinapuun. Apu ei kuitenkaan ollut kovin avokätistä verraten seuran järjestämiin kesäjuhliin. Juhannusaattona 1868 järjestettiin seuran toiset kesäjuhlat kauppaneuvos Franzenin huvilalla Varjakassa. Osanottajia seuran jäsenet ja ulkopuoliset yhteenlaskettuna oli noin kolmisensataa. Matka huvilalle tehtiin näyttävästi höyrylaivalla, joka kuljetti väen Varjakkaan Toppilansalmelta. (Rehumäki 2008, 317–334.) Oulun Sivistysseuran toimintakausi kesti noin seitsemän vuotta. Seuran toiminnan hiipumisen syiksi arvellaan sen perustajakunnan, käsityöläiskisällien, vetäytymistä toiminnasta porvarissäädyn otettua haltuun yhä enemmän valtaa seuran johdossa. Kielikysymys oli merkittävä tekijä seuran muuttuessa vähitellen ylhäisten sivistyskerhoksi vastoin alkuperäistä tarkoitustaan toimia rahvaan sivistämiseksi. Suomenkielisyys syrjäytettiin ja se käytännössä esti rahvaan osallistumisen seuran toimintaan, epätasa-arvoisen jäsenmaksupolitiikan ohella. Toiminnan jäädessä lähes yksinomaan säätyläisten haltuun, seura ei enää säilynyt elinvoimaisena. Oulun Sivistysseura lopetti toimintansa 22.12.1873. (Rehumäki 312, 344–345.)

5.2 Työväenyhdistysten kirjastot 1870–1920

Työväenyhdistysten toimintaa leimasi vielä 1890-luvulla kristillis- ja isänmaallissävyinen raittiusvalistus. Radikalisoituminen tapahtui vasta kun yhdistyksissä ryhdyttiin vannomaan kansainvälisen luokkataistelun nimeen. Siitä huolimatta isänmaalliset elementit olivat läsnä 1903 perustetussa Sosialidemokraattisessa puolueessa. Tunnusomaisiksi työväenliikkeen yhdistyksille nousivat oma sanomalehdistö- ja sivistystoiminta sekä urheilu ja harrastajateatteri. (Meinander 2010, 159–163.) Kirjastotieteen historiaa tutkittaessa on erotettu porvarillisen ja sosialistisen kirjastotieteen traditiot. Kosonen (1985) viittaa Savolaiseen (1978), jonka mukaan porvarillinen kirjastotiede painottaa kirjastoja organisaatioina, niiden käytännön tehtävien sujuvuutta ja etenkin USA:ssa kirjastotutkimus on liittynyt kiinteästi teknisluonteiseen informaatiotieteeseen, jolloin sen yhteiskunnallinen luonne on joutunut kyseenalaiseksi. Sosialistinen kirjastotiede korostaa kirjaston ideologisia, kasvattavia tehtäviä ja kirjaston käytön tutkimista luopuen passiivisen kirjavaraston ajatuksesta. Työväenkirjaston määritelmänä voidaan Kososen (1985) mukaan pitää kirjastoa, joka on työväenyhdistyksen tai muun työväenliikkeen elimen omistama kirjasto ja joka toiminnallaan

edistää työväenliikkeen tavoitteita. Kirjaston tulee olla muu kuin yksityinen kirjasto ja sen tulee olla työväen ”oma” kirjasto, ei työväkeä varten perustettu. Tällöin voidaan rajata pois wrightiläisen työväenliikkeen kirjastot ja tehtaanjohdon työläisilleen perustamat kirjastot. Työväen kirjastojen synty liittyy kiinteästi työväenliikkeen yleiseen läpimurtoon. Vuoden 1918 sisällissota keskeytti toiminnan, jonka jälkeen se muutti luonnettaan muuttuneiden olosuhteiden vuoksi. (Kosonen 1985, 8–11). Sosialistisen työväenliikkeen sivistystoiminta pyrki tietoisesti lähtemään eri pohjalta kuin porvarilliset kirjastot, vaikka muodoiltaan toiminta oli suuresti samankaltaista kuin muukin kirjastotoiminta paikallistasolla. Työväenyhdistysten yksittäisiä kirjastoja oli perustettu jo 1870-luvulta lähtien, mutta vasta työväenliikkeen läpimurto sai maassa työväenkirjastojen määrän kasvamaan räjähdysmäisesti. Vuoden 1906 uusi demokraattinen vaalijärjestelmä innosti perustamaan työväenyhdistyksiä ja niille kirjastoja. (Mäkinen 2009, 202–207.) Koska työväenliikkeen aatemaailman mukaista kirjallisuutta ei esityksistä huolimatta yleensä hankittu pitäjänkirjastoihin, nähtiin ainoana mahdollisuutena perustaa työväelle oma kirjasto sen tiedonhalua tyydyttämään. Kirjastojen tärkeydestä huolimatta ei työväenpuolueen johto ollut innokas tukemaan kirjastojen toimintaa. Parhaiten kirjaston taloudesta huolehti Finlands svenska arbetarförbund, jossa ymmärrettiin jatkuvan rahoituksen tärkeys. Työväenkirjasto sijaitsi yleensä työväentalolla, mutta mikäli taloa ei ollut, saatettiin kirjasto sijoittaa jonkun yhdistyksen jäsenen kotiin tai vuokratiloihin. Työväenyhdistyksen vuosikokouksessa yleensä valittiin kirjastotoimikunta ja kirjastonhoitaja, kun perustamispäätös oli tehty. Esimerkiksi Sörnäisten työväenkirjastonhoitajalta ja toimikunnan jäseniltä edellytettiin kirjallisuuden harrastamista ja palkaksi luvattiin vapaa iltamiin pääsy. Toimikunta päätti kirjaston asioista, kuten hankittavasta kirjallisuudesta, aukioloajoista ja maksuista. Lainausoikeus vaihteli kirjastojen välillä. Osa kirjastoista lainasi kirjoja myös yhdistykseen kuulumattomille. (Kosonen 1985, 26–42.) Lainausoikeus aiheutti usein ristiriitoja ja väärinkäsityksiä. Esimerkiksi Ruokojärven työväenyhdistys lainasi ”luotettaville” ulkopuolisille henkilöille. Kirjastot olivat avoinna yleensä sunnuntaisin. Avohyllyt, joista asiakas voi itsenäisesti katsella kirjoja, olivat käytössä vain Sörnäisten työväenkirjastossa. Lainattavien kirjojen määrää jouduttiin pienissä kirjastoissa usein rajoittamaan. Laina-aika saattoi vaihdella kirjan sivumäärän ja vaikeuden mukaan. Lainausmaksun perimisen ja lainausoikeuden suhteen kirjastonhoitaja sai usein käyttää omaa harkintaansa. Säännöllistä rahoitusta alkuhankintojen jälkeen kirjastoille ei yleensä myönnetty, vaan toiminnan rahoitus saatiin arpajais- ja iltamatuloista. (Kosonen 1985, 30–42.) Muuta rahoitusta saatettiin saada kunnalta viina-, koira- tai muiden verorahojen muodossa, valtiopäivien myöntämänä, Kansanvalistusseuralta, osuuskaupoilta tai yksityishenkilöiltä. (Kosonen 1985, 42; Mäkinen 2009,

213.) Kososen (1985, 12) mukaan työväenkirjastoista yli 500 niteen kirjastoja oli vain kaksi prosenttia. Kirjastojen koko erot olivat alueellisia. Esimerkiksi Oulun läänin maalaiskuntien kirjastot olivat huomattavasti koko maan keskiarvoa suurempia. (Kosonen 1985, 51).

5.2.1 Työväenkirjastot työväen tarpeisiin

Teollistumisen myötä oli syntynyt uusi yhteiskunnallinen työläisryhmä, teollisuustyöväestö. Tämä väestö oli perustanut vuonna 1899 oman puolueen etujansa ajamaan ja Forssan puoluekokouksessa 1903 hyväksyttiin sosialistinen ohjelma, jonka tavoitteena oli sosialistisen yhteiskunnan luominen. Matkalla sosialistiseen yhteiskuntaan työväenliikkeen jäseniä haluttiin suojella luokkatietoisuutta himmentävältä porvarilliselta kulttuurilta. Aluksi sosialistinen sivistystyö keskittyi nimenomaan yhteiskunnallisten aiheiden käsittelyyn, mutta myöhemmin se sai myös yleissivistäviä elementtejä; kulttuurihistorian, kehitysopin ja kaunokirjallisuuden merkitys kasvoi. Suomessa kapitalismi kotiutui samaan aikaan sekä maaseudulle että kaupunkeihin, mutta sivistys oli paljon eritasoista maaseudun ja kaupunkien työväestön kesken. Työväestön ahtaat asunnot, vain välttämättömään riittävät palkat ja vähäinen vapaa-aika haittasivat kulttuuriharrastusten omaksumista. (Kosonen 1985, 21–23).

Helsingin ruotsinkielisen työväenyhdistyksen kirjastonhoitaja, myöhemmin Työväen arkiston perustajana toiminut, akateemisen koulutuksen saanut, suomenruotsalainen K.H. Wiik oli merkittävä kirjastomies työväenliikkeessä ja seurasi erityisesti ruotsalaista työväenliikettä. Kosonen (1985) kirjoittaa Wiikistä teoksessaan Työväen kirjastot Suomessa seuraavasti:

> Wiikin sydäntä lähellä oli laajojen työväenjoukkojen sivistysharrastusten herättäminen. Päämääränä oli työväenluokan sivistyksellisten edellytysten kohottaminen, jotta se kykenisi luomaan aivan uuden, omaehtoisen sosialistisen kulttuurin. Vasta itsestään tietoinen, korkean työväenkulttuurin sisäistänyt työväenluokka olisi kypsä toteuttamaan vallankumouksen. Wiik tajusi vallankumousprosessin ja vallankumouksen edellytysten kypsymisen ennen muuta työväen kulttuurikysymyksiksi. Hän koki työväenliikkeen kokonaisvaltaisena uutta luovana kulttuurina, jonka tavoitteena oli työväenluokan tietoisuuden kohottaminen kypsäksi vallankumoukseen. (Kosonen 1985, 54–55.)

Wiik painotti kirjaston tehtävää käyttäjiensä palvelijana ja korosti aina ennen muuta kirjojen laatua, ei määrää. Kaikkien kirjojen ei tarvinnut olla aatteeltaan sosialistisia, vaan edelleen teoksen laatu oli ratkaiseva tekijä. Kirjaston käyttäjän tuli saada virikkeitä vaihtelevasti; myös muuta kuin selkeästi sosialistista kirjallisuutta. Wiikin mukaan kaunokirjallisuutta tuli olla runsaasti. Sitä ei kuitenkaan

saanut suosia tietopuolisen kirjallisuuden kustannuksella. Ylipäänsä kokoelman tuli olla monipuolinen; kirjallisuuden piti olla eri aloilta, käytännöllistä kirjallisuutta unohtamatta. Niukkuudestaan huolimatta, tuli Wiikin mielestä työväenkirjastojen hankkia kaikki mahdollinen lapsille ja nuorille soveltuva kirjallisuus. ”Wiikin paneutuminen kirjastotyöhön oli ehkä syvällisempää kuin yhdenkään toisen työväenliikkeen johtohenkilön.” Kirjastotyön aatteellisena taustana hänellä oli Yhdysvalloista omaksutut yleisen kirjaston lähtökohdat. (Kosonen 1985, 55–57).

TAULUKKO 1 Suosituimmat kirjat työväenkirjastoissa 1900-luvun alussa (Kosonen 1985, 58–60.)

Sosialidemokraattisen puolueen asiakirjat
Bebel: Nainen ja sosialismi
Blatchford: Iloinen Englanti eli yhteiskunta sellaisena kuin se on ja sellaisena kuin sen tulisi olla
Bellamy: Vuonna 2000
Kautsky: Erfurtin ohjelma
Kautsky: Sosialidemokratia ja maatalouskysymys
Engels: Perheen, yksityisomaisuuden ja valtion alkuperä
Farraf: Piplia, sen arvo ja uskottavuus
Bellamy: Yhdenvertaisuus
Ingersoll: Valitut teokset
Kautsky: Marxin taloudelliset opit
Kautsky: Parlamettarismi, kansanlainsäädäntö ja sosialidemokratia
Kautsky: Sosialismin historia
Kautsky: Yhteiskunnallinen vallankumous
Työväen kalenteri
Uuden ajan kynnyksellä- albumi
Krapotkin: Taistelu leivästä
Plehanov: Anarkismi ja sosialismi
London: Ennen Aatamia
Ursin: Tulevaisuutta kohti
Gorki: Kolme ystävystä
Jerusalem: Pyhä Sontiainen
Kautsky: Siveysoppi ja materialistinen historiankäsitys
Vetter: Kehitysoppi ja ihminen
Bang: Nykyaika. Aikamme yhteiskunta ja sivistyselämä
Deutsch: Neljästi karannut
Ferri: Sosialismi ja uuden ajan tiede
Langman: Työmiehen tyttäret
Jääskeläinen: Iloisia juttuja
Liebknecht: Militarismi ja antimilitarismi
Sosialidemokratian vuosisata
Sosialistinen aikakauslehti
Vandervelde: Kehitys sosialismia kohden
Bebel: Elämästäni
Bernstein: Lakko
Jansson: Kulissien takana
Kianto: Pikku syntejä
Rikker: Jeesuksen taloudellinen politiikka
Valtiopäiväjärjestys ja vaalilaki

Teokset ovat listassa siinä järjestyksessä, kuinka lainattuja ne ovat työväenkirjastoissa olleet. Kautskyn teoksia oli kirjastoissa runsaasti aatteellisen linjan muotoutumiseksi, joista tärkein oli ehkä Erfurtin ohjelma. Sosialistinen aikakauslehti oli marxilaisuuden ensimmäisiä tunnetuksi tekijöitä Suomessa. Bebelin Nainen ja sosialismi yhdisti naiskysymyksen sosialismin edistyksellisyyteen. Maatalouskysymys oli työväenliikkeessä keskeinen. (Kosonen 1985, 62–76.) Kirjastoissa säilytettiin torpparikokousten pöytäkirjaniteitä sekä aihetta käsittelevää kirjallisuutta, kuten Gyllingin Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteitä. Vähemmän hankittuja, torpparilaitosta käsitteleviä kirjasia olivat Hämäläisen Tilaton väestö ja työväenliike, Tilaton väestömme ja Wuolijoen Tilattomat ketä äänestätte. Saksalaisen Robert Ingersollin vapaamielisillä teoksilla oli merkittävä vaikutus työväenliikkeen jäsenten suhtautumisessa uskontoon. Ingersollin Valittujen teosten lisäksi kirjastoista yleensä löytyivät Jumalat ja perkeleet, Taivas ja helvetti, Mitä meidän pitäisi tehdä tullaksemme pelastetuiksi sekä Perkele. Muita uskontoa käsitteleviä teoksia olivat Isaeffin Sosialismi ja kristinusko, Kautskyn Kristinuskon alkuperä, Grystin Kristinuskon todellinen luonne, Lafarquen Jumalaan uskomisen syyt, Nietzhen Antikristus sekä kotimaisista kirjoittajista Jokisen Uskonto yksityisasiaksi sekä kristillistä kommunismia edustaneen Matti Kurikan Jumalaton kirkko. Siveellisyyskysymystä pohdittiin ensin prostituutiojärjestelmän kaksinaismoralismin kautta avioliiton vapauttamiseen kirkon holhouksesta sekä naisen alistetun aseman muuttamiseen. Tätä aihetta käsiteltiin muun muassa teoksissa kuten, Jerusalemin Pyhä Sontiainen, Forelin Sukupuolikysymys ja Luentoja sosialistisesta siveysopista. Kehitysopin katsottiin tukevan sosialistisia ajatuksia yhteiskunnan muuttumisesta. Suosituimpia teoksia tältä saralta olivat Vetterin Kehitysoppi ja ihminen, Dodetin Mooses vaiko Darwin, Kautskyn Lisääntyminen ja kehitys luonnossa ja yhteiskunnassa, Lundin Elämän valaistus ja Lechen Ihmisen alkuperä ja kehitys. (Kosonen 1985, 62–76.) Muu tietokirjallisuus kattoi käytännöllisen kirjallisuuden alat, kuten esimerkiksi eläintenhoidon, lääketieteen ja lastenkasvatuksen. Raittiuskirjallisuutta oli vähän työväenkirjastoissa. Syynä lienee ollut se, että raittiusyhdistyksillä oli omia kirjastoja, joten raittiuskirjallisuutta oli muutenkin helposti saatavilla. Kaunokirjallisuudessa kirjastot olivat kunnostautuneita. Niistä löytyi esimerkiksi utopistista kirjallisuutta, kuten Vuonna 2000, Yhdenvertaisuus ja Iloinen Englanti. Suosittuja olivat myös realistiset, yhteiskunnallisiin ongelmiin kantaaottavat teokset. Varsinkin venäläiset kirjailijat olivat hyvin yleinen kirjailijaryhmä kirjastoissa. Leo Tolstoi suosituimmilla teoksillaan Aikamme orjuus, Sota ja rauha sekä Ylösnousemus, oli hyvin edustettuna. Samoin Maksim Gorki, Dostojevski ja Gogol. (Kosonen 1985, 62–76.)

Työväenkirjastojen kielisuhteet kirjallisuudessa muuttuivat esimerkiksi Helsingin työväenyhdistyksen kirjastossa radikaalisti. Vuonna 1884 kirjastossa oli 810 ruotsinkielistä ja 320 suomenkielistä nidosta. Vuonna 1908 ruotsinkielisiä oli 1 223 ja suomenkielisiä 1 500. Vuoden 1884 suomenkielisten kirjojen lainauksia tehtiin 230 ja ruotsinkielisten 345. Vuonna 1908 vastaavat luvut olivat 4 390 ja 96. Vuonna 1916 kirjastossa oli 3 274 nidosta ja lainauksia tehtiin 6 738. Helsingin työväenyhdistyksen opetuskomitea järjesti myös vuodesta 1888 alkaen alkeisopetusta kirjoituksessa ja laskennossa sekä myöhemmin myös oikeinkirjoituksessa ja kirjanpidossa. Tähän, sekä muuhun yhdistyksen järjestämään luentotoimintaan saatiin lisävaroja lahjoitusten lisäksi anniskeluvoittovaroista. (Railo 1959, 118–120.) Yleisesti voidaan päätellä, että työväenkirjastojen kokoelmat olivat sisällöllisesti kansankirjastojen kokoelmia laadukkaampia. Työväenkirjastoista oli saatavissa sellaista kirjallisuutta, jota ei kansankirjastoista saanut. Kosonen (1985) on tutkinut otoksen työväenkirjastojen lainaustietoja ja niistä voidaan yhteenvetona tehdä päätelmä suosituimmasta kirjallisuudenlajista; realistinen, yhteiskunnallinen kaunokirjallisuus. Kansalaissodan vaikutuksesta työväenkirjastojen määrä putosi vuoden 1916 1 017 kirjastosta vuoden 1919 395:n kirjastoon. Sen lisäksi, että työväenkirjastot olivat kokeneet suuria tuhoja sodan aikana, oli niiden palauttaminen entiselleen vallitsevien yhteiskunnallisten olojen vuoksi mahdotonta. Työväenkirjastot tulivat valtionavun piiriin vuoden 1928 jälkeen, mutta vähittäin kunnallinen kirjastolaitos syrjäytti työväenkirjastot. Kansalaissodan jälkeen työväenkirjallisuuteen otettiin voimakas kanta. Esimerkiksi Kirjastolehdessä todettiin julkaistun nuorisolle ”kirjasia, joissa vääristellään valtiollisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä ja mitä törkeimmin tehdään pilkkaa siveellisistä ja uskonnollisista totuuksista. Tätä turmiollista kirjallisuutta ovat levittäneet työväenkirjastot”. (Kosonen 1985, 62–101.)

Työväestön elämäntapaan ei yleisesti kuulunut lukeminen. Lukutaidon omaksumisesta ei vielä ollut kulunut pitkää aikaa, taloudelliset ja sosiaaliset olot eivät suosineet lukuharrastusta, näistä esimerkkinä asunto-olot. Mikäli työväestö kirjastoa käytti, se käytti nimenomaan työväenkirjastoa jos sellainen paikkakunnalta löytyi. Työväestöön kuuluvien ihmisten saaminen kirjastonkäyttäjiksi on ollut myöhemmin ongelma yleisissä kirjastoissa. Työväenkirjastot poikkesivat esimerkiksi liberaalien tehtaanomistajien työläisilleen perustamista kirjastoista siten, että niitä hallitsivat työläiset itse. Työväenyhdistys päätti kirjaston perustamisesta ja hallinnoinnista. Työväenkirjastoja luonnehtivat seuraavat tekijät: hallinto- ja toimintaperiaatteiden omalaatuisuus, kirjakokoelman omalaatuisuus ja oma käyttäjäryhmä. Työväenkirjastojen välittämä kirjallisuus tasoitti tietoisuuseroja maaseudun ja kaupunkien työläisten välillä ja toisaalta myös työväenliikkeen

etujoukon ja tavallisen työväestön kesken. Kirjallisuuden välittämän aatteellisen valistustyön lisäksi oli kaunokirjallisuuden lainaaminen työväenkirjastoissa huomattavaa. (Kosonen 1985, 102–105.)

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Työväestön ja kirjaston suhteeseen viittaavaa tutkimusta on tehty vähän. Tämä ilmeni lähdeaineiston niukkuutena. Tästä syystä tutkimustulokset ovat suuntaa antavia ja jatkotutkimusta aiheesta tarvitaan.

Ensimmäinen tutkimuskysymykseni oli, miten kirjastot ovat vaikuttaneet työväestön mahdollisuuksiin hankkia tietoa ja sivistystä? Tutkimuksen edetessä selvisi, että varsinainen työväestön – ja myöhemmin työväenluokan – mahdollisuus omaehtoiseen sivistyksen hankkimiseen alkoi todella vasta työväenkirjastojen varsinaisen perustamisen myötä 1910-luvulla. (Kosonen 1985, 49.) Aikaisemmin perustetuissa kansankirjastoissa kokoelman yksipuolisuus haittasi oleellisesti vapaata sivistyksen hankkimista. Vapaa-ajan lisääntyminen vaikutti lukemisen yleistymiseen, samoin asenteiden muuttuminen myötämielisemmäksi lukemista kohtaan niin porvariston, kuin työväestön mielissä. Tietokirjallisuuden ohessa yleistynyt kaunokirjallisuuden harrastaminen kehitti työväestön omaa ajattelua. Kaunokirjallisuuden tarjoamisessa työväenkirjastoilla oli merkittävä rooli. Työväenkirjastojen merkitystä pohdittaessa, voidaan todeta niiden merkityksen jatkuvasti kasvaneen tultaessa kohti 1800- ja 1900-lukujen vaihdetta. Kirjakokoelman lisäksi oletettavaa on, että työväenyhdistysten toiminnalla oli psykologista vaikutusta työväestöön siinäkin suhteessa, että ensimmäistä kertaa rahvas, eli työväestö oli toiminnassa aktiivisessa ja johtavassa roolissa. Työväenkirjastoja ylläpiti työväestö itse. Lisäksi työväenkirjastot toivat oman näkökulmansa sensuurikeskusteluun; millaista kirjallisuutta kirjastossa saa olla ja pitääkö sitä sensuroida? Ne kapinoivat vastaan ajatusta, että porvaristo asettaa säännöt työväestön lukemisille. Tälle säätyläisten ja porvariston holhoamishalulle oli toki perustellut syyt ajan olosuhteet huomioon ottaen. Erilaisten seurojen järjestämän toiminnan ohella kirjastot olivat tärkeitä sivistyslaitoksia. Tämä osaltaan monipuolisti pitäjän lainakirjojen kokoelmaa, esimerkiksi raittiusseuroilla oli hallussaan raittiuskirjallisuutta.

Toinen tutkimuskysymykseni oli, onko kirjastoilla ollut vaikutusta työväestön yhteiskunnallisen vaikuttamisen mahdollisuuksiin? Kirjallisen sivistyksen kautta työväestö on kyennyt hahmottamaan asemaansa ja rakentamaan identiteettiään, myöhemmin luokkaidentiteettiään. Järjestäytymisen ja tiedon avulla työväestö on kyennyt ymmärtämään olosuhteitaan ja toimimaan elinolojen parantamisen eteen. Työväestön pohdittavaksi kiteytyi ajatus, että köyhyys ja osattomuus eivät ehkä olekaan Jumalan langettama osa, vaan systeemin tuottama asema. (Apunen 1988b, 103–

104.) Tästä ajatuksesta kumpusi ensimmäinen toimi parannusten toteuttamiseksi, Sosialistisen työväenpuolueen perustaminen 1899 ja Sosialidemokraattisen puolueen perustaminen 1903 (Mäkinen 2009, 208; Meinander 2010, 159). Luku- ja kirjoitustaidon sekä kirjallisuuden ja lehtien saatavuuden avulla työväestöllä oli mahdollisuus tietojen hankintaan, aivan kuten säätyläistö oli otaksunut.

Kolmas tutkimuskysymykseni oli, miten historiallista tietoa voidaan hyödyntää tulevaisuuden kirjastopalveluiden kehittämisessä? Kun rahvaankirjastot aluksi perustettiin, ne olivat tarkoitettuja juuri kansalle eli rahvaalle. Säätyläiset käyttivät omia yksityisiä kirjastojaan. Nykyisin rahvaankirjastoajatus näkyy yleisissä kirjastoissa ja niitä käyttävät kaikki kansankerrokset ”alhaisista ylhäisiin”. Jos yleistä kirjastoverkkoa heikennetään, heikennyksistä kärsii todennäköisesti juuri pienituloisin kansanosa. Kirjaston saavutettavuus on käytön kannalta ensiarvoisen tärkeää etenkin vanhuksille, vammaisille, pitkäaikaissairaille ja lapsille, joiden vanhemmat eivät käytä kirjastopalveluita, mutta lapsella itsellään olisi halu käyttää kirjaston palveluita. Kirjastolla on myös sosiaalinen ulottuvuus; se on maksuton paikka, jossa voi kohdata ihmisiä. Katsoisin, että voimakkaat heikennykset kirjastopalveluissa saattavat olla ristiriidassa sen lähtöajatuksen kanssa, jonka vuoksi kansankirjastot alun perin perustettiin; tavoittamaan kansaa.

7 POHDINTA

Opinnäytetyöni tavoitteena oli tutkia, miten kirjastot ovat vaikuttaneet työväestön mahdollisuuksiin hankkia tietoa, onko kirjastoilla ollut vaikutusta työväestön yhteiskunnallisen vaikuttamisen mahdollisuuksiin ja miten saatua historiallista tietoa voidaan hyödyntää tulevaisuuden kirjastopalveluiden kehittämisessä? Opinnäytetyöni on kvalitatiivinen eli laadullinen historia-tutkimus. Se etsii selitystä tutkimusongelmaan kausaalisten eli syy- seuraussuhteiden muodossa. (Hirsjärvi ym. 2009, 162; Jyväskylän yliopisto 2013, viitattu 12.6.2013.) Aineistona käytin pääsääntöisesti yleistä historiaa, yleisten kirjastojen historiaa sekä työväenkirjastojen historiaa käsittelevää kirjallisuutta. Kirjallisuuden tutkiminen onnistui hyvin, mutta joidenkin käsitteiden kohdalle jäi epäselvyyksiä, kuten esimerkiksi eroavaisuuksien perusteet käsitteiden 'rahvaankirjasto' ja 'kansankirjasto' käyttämiselle. Näiden käsitteiden välille en löytänyt selkeää eroa niiden käytettävyyteen. Lähteistä tuli kuitenkin empiirisesti käsitys, että rahvaankirjasto on kansankirjastoa vanhempi käsite. Valitulla tutkimusmenetelmällä pystyin hankkimaan riittävän materiaalin opinnäytetyön tekemiseksi. Alkuperäislähteiden käyttäminen olisi ollut ihanteellista, mutta käytännöllisesti mahdotonta toteuttaa saatavuuden ja aikataulullisten seikkojen vuoksi. Aihetta on tutkittu vähän ja eksaktien tietojen hankkiminen onnistui käyttämistäni teoksista, joista keräsin tutkimuskysymyksiä käsittelevät tiedot.

Tutkimukseni lopputulema lähtövuodesta 1840 alkaen nykypäivään on, että kirjastoja tarvitaan edelleen, jotta kaikilla olisi tasa-arvoinen mahdollisuus päästä hankkimaan kirjallisia tietoja. Kirjastoilla, ja etenkin työväenkirjastoilla oli aikoinaan tasa-arvoa edistävä ja sivistyksellisiä luokkaeroja (ja myöhemmin myös sosioekonomisia luokkaeroja) vähentävä merkitys. Saadut johtopäätökset osoittivat, että nimenomaan työväenkirjastot olivat väylä työväestön vapaampaan tiedonhankintaan ja kaunokirjallisuuden harrastamiseen. Näkisin, että edellä mainittujen luokkaerojen vähentäminen yhteiskunnasta olisi edelleen tärkeää. Nykyään uutisoidaan aika ajoin paluusta luokkayhteiskuntaan ja kasvavista luokkaeroista yhteiskunnassa, joista osa ihmisistä on huolissaan. Snellman oli samasta asiasta huolissaan jo kirjoituksessaan Saiman liitteessä, Kallavedessä 19.9.1846 artikkelissaan "Ulkomaista kirjallisuutta":

> Mutta näin on kuilu tämän väestönosan [sivistyneen keskiluokan] ja suurten joukkojen välillä aina vain kasvanut. Omasta puolestamme olemme sitä mieltä, että näiden kahden suuri sivistyksellinen ero on todellinen syy yleiseen tyytymättömyyteen ja siihen uhkaavaan asenteeseen, jonka joukot ovat monin paikoin omaksuneet. (Rehumäki 2008, 141.)

Snellman ajoi takaa nimenomaan kansan keskuudesta nousevaa sivistystyötä, olkoonkin sen muoto sitten vaikka työläislähtöinen kirjallisuus. Snellmanin edistyksellisenä ajatuksena oli 1840-luvulla, että tavallinen kansa voisi olla sivistyksen ja sivistystyön subjekti, ei ainoastaan objekti. (Rehumäki 2008, 141–142.)

Lehtikirjoituksesta on nähtävissä profetia kansamme tulevasta tragediasta, kansalaissodasta, jota tässäkin mainittu voimakas tyytymättömyys edelsi. Snellman ei ollut ajatuksineen yksin, vaan kyseisistä asioista olivat muutkin huolissaan, esimerkiksi Topelius.

Suomenkielisen sivistyksen nousuun liittyi olennaisesti kielikysymys, joka oli 1800-luvun lopulla merkittävä puheenaihe. Kyse ei ollut pelkästään suomenkielen kohottamisesta virkakieleksi ruotsinkielen rinnalle, vaan kokonaisesta suomalaisesta identiteetistä kielineen. Suomen kielen arvon tunnustaminen oli edellytys suomenkielisen kirjallisuuden mahdollisuudelle kohota omaa kirjallisuutta tuottavien kansakuntien joukkoon. Suomenkielisen kirjallisuuden ja lehtien julkaiseminen oli edellytys työväestön sivistämiselle ja sivistymiselle, sillä suomenkieli oli se kieli, jota he puhuivat. Kansan luku- ja kirjoitustaitoa parantamaan säädettiin1866 kansakouluasetus ja vuonna 1921 astui voimaan yleinen oppivelvollisuus (Meinander 2010, 156–157). Tämä oli kansaa tasa-arvoistava muutos, joka paransi yleistä kansansivistystäkin. Mielestäni 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa eläneiden työläisten aktiivisuus yhdistyselämässä oli ilahduttavaa, ottaen huomioon sen aikaisen vähäisen vapaa-ajan määrän. Esimerkiksi leipurin työpäivä saattoi olla jopa 18 tuntia pitkä 1800-luvun lopulla (Apunen 1988b, 104). Yhdistyselämään liittyneet aatteet olivat mukana myös työväestön investointeja helpottamaan tarkoitetuissa osuuskunnissa. Tunnettuja osuuskuntia ovat esimerkiksi 1902 perustettu Osuuspankkien Keskuspankki, 1903 perustettu Meijerien keskusosuusliike Valio sekä maatalouden konekauppaa ja peltoviljelytuotteiden välittämistä varten 1905 perustettu Keskusosuusliike Hankkija (Reitala 1988c, 31). Osuuskunta aate on nykyäänkin suosittu elinkeinon harjoittamisen muoto.

Yhteenvetona tutkimuksestani sanoisin, että kirjastojen kehityskulku on ollut sen käyttäjien kannalta jatkuvasti tasa-arvoisempaan suuntaan menevä ja kirjasto on ollut omalta osaltaan kehittämässä kansanosien yhdenvertaisuutta. Kirjastojen merkitystä ei aina osata riittävästi arvostaa, koska niiden olemassaoloa taidetaan pitää hieman liian itsestäänselvyytenä. Tässä tutkimuksessa ilmeni, että kirjastojen tie nykyisenkaltaisiksi on ollut pitkän kehityksen tulos ja pitkälti riippuvainen asialle vihkiytyneiden ihmisten työstä eri aikakausina. Mahdollinen jatkotutkimuksen aihe voisi mielestäni olla työväen ja kirjastojen suhde 1920-luvulta alkaen. Myös tutkimus, joka perustuu perinteen ja muistitiedon hyödyntämiseen, voisi olla hedelmällinen kohde tutkittaessa esimerkiksi jonkin tietyn alueen työväestöä tai vaikkapa jotain tiettyä työväenseuraa. Perinteen ja muistitiedon käyttö soveltuu hyvin arkisen elämänpiirin, tapojen ja eri ryhmien, kuten työväestön tai seurojen tutkimukseen. Lisäksi se sopii hyvin myös alueelliseen historian tutkimukseen. (Katajala 1990, 41–42.)

LÄHTEET

Anttila, V. & Räsänen, M. 1987c. Kansankulttuurin murros. Teoksessa P. Avikainen, I. Hetemäki, E. Laaksonen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 7; Itsenäisyyden alku Toisen maailmansodan aika. Espoo: Weilin+Göös, 8–79.

Apunen, O. 1988b. Rajamaasta tasavallaksi. Teoksessa P. Avikainen, I. Hetemäki & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 6; Sortokaudet Itsenäistyminen. Espoo: Weilin+Göös, 46–407.

Arvidsson, A. 1821. Kansallisuudesta ja kansallishengestä. Åbo Morgonblad, 1821. N:o 7, 11, 12. Teoksessa T. Hultin (toim.) Suomalaisuuden herätys. Helsingissä: Otava, 53–58.

Arvidsson, A. 1821. Suomen kieli kansalliskielenä. Åbo Morgonblad, 1821. N:o 12, 14, 19, 22, 35, 37. Teoksessa T. Hultin (toim.) Suomalaisuuden herätys. Helsingissä: Otava, 62; 72.

Eskola, E. 2009. Yleisten kirjastojen toiminta maailmansotien välisenä aikana. Teoksessa I. Mäkinen (toim.) Suomen yleisten kirjastojen historia. Helsinki: BTJ, 290–310.

Halila, A. 1987a. Sääty-yhteiskunta alkaa hajota. Teoksessa P. Avikainen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 5; Kansallisen heräämisen aika. Espoo: Weilin+Göös, 202–223.

Halila. A. 1987a. Muuttuva talouselämä. Teoksessa P. Avikainen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 5; Kansallisen heräämisen aika. Espoo: Weilin+Göös, 224–243.

Halila, A. 1987a. Yhteiskunnallisia uudistuksia ja uusia aatteita. Teoksessa P. Avikainen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 5; Kansallisen heräämisen aika. Espoo: Weilin+Göös, 266–285.

Halila, A. 1987a. Koulutus, kirkko ja tiede. Teoksessa P. Avikainen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 5; Kansallisen heräämisen aika. Espoo: Weilin+Göös, 286–304.

Halila, A. 1987a. Ongelmat kasautuvat. Teoksessa P. Avikainen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 5; Kansallisen heräämisen aika. Espoo: Weilin+Göös, 304–323.

Hietala, M. 2001. Mitä tutkia ja miten? Teoksessa S. Autio, S. Katajala-Peltomaa & V. Vuolanto (toim.) Historioitsijan arki ja tutkimuksen prosessi. Tampere: Vastapaino, 21–22.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2009. Tutki ja kirjoita. 15. uudistettu painos. Helsinki: Tammi, 113–260.

Junnila, O. 1987a. Autonomian rakennustyö ja kansallinen herääminen. Teoksessa P. Avikainen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 5; Kansallisen heräämisen aika. Espoo: Weilin+Göös, 8–165.

Jutikkala, E. 1957. Turun kaupungin historia 1856–1917. Turun kaupunki: Turku, 434–441.

Jyväskylän yliopisto. Viitattu 12.6.2013, https://koppa.jyu.fi/avoimet/hum/menetelmapolkuja/menetelmapolku/tutkimusstrategiat/teoreettinen-tutkimus

Katajala, K. 1990. Historiikinkirjoittajan opas. Helsinki: Suomen historiallinen seura & Suomalaisen kirjallisuuden seura, 19.

Kosonen, T. 1985. Työväenkirjastot Suomessa. Helsinki: Kirjastopalvelu.

Laitinen, K. 1987a. Kansallisen korkeakulttuurin synty. Teoksessa P. Avikainen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 5; Kansallisen heräämisen aika. Espoo: Weilin+Göös, 380–415.

Larsson H. 1918. Sivistys ja ominpäinopiskelu. Suom. J. Hollo. Porvoo: WSOY, 7–22.

Meinander, H. 2010. Suomen historia: linjat, rakenteet ja käännekohdat. Suom. P. Autio. Helsinki: WSOY.

Mietteitä suomalaista oikeinkirjoitusta koskevan riidan johdosta. Mnemosyne, 1820. N:o 20. 1892. Teoksessa T. Hultin (toim.) Suomalaisuuden herätys. Helsingissä: Otava, 23.

Mäkinen, I. 2009. 1800-luvun alkupuoli: Kohti kansankirjastoja. Teoksessa I. Mäkinen (toim.) Suomen yleisten kirjastojen historia. Helsinki: BTJ, 73–135.

Mäkinen, I. 2009. Pitäjänkirjastojen läpimurto. Teoksessa I. Mäkinen (toim.) Suomen yleisten kirjastojen historia. Helsinki: BTJ, 136–150.

Mäkinen, I. 2009. Kirjasto fennomaanien kansansivistysohjelmassa. Teoksessa I. Mäkinen (toim.) Suomen yleisten kirjastojen historia. Helsinki: BTJ, 151–213.

Mäkinen, I. 2009. Kirjastot ja venäläistämisvuodet. Teoksessa I. Mäkinen (toim.) Suomen yleisten kirjastojen historia. Helsinki: BTJ, 214–222.

Otava eli Suomalaisia huvituksia C. A. Gottlundilta. 1831. 1892. Teoksessa T. Hultin (toim.) Suomalaisuuden herätys. Helsingissä: Otava, 99.

Oulun Tetra 2013. Historiaa. Viitattu teokseen Kenttä, R. 1986. OMA APU, PARAS APU, Oulun Sosialidemokraattinen Työväenyhdistys ry. 100 vuotta 1886–1986. Oulu: PT– paino Oy. Viitattu 15.10. 2015, http://www.ouluntetra.net/index.php?historiaa.

Railo, P. 1959. Helsingin työväenyhdistys 1884–1958. Helsinki: Työväen kirjapaino, 118–120.

Rehumäki, P. 2008. Tasa-arvoa tanssilattialla: Käsityöväen sivistysseurat 1840-luvulta 1870-luvun alkuun. Oulu: OULU UNIVERSITY PRESS.

Reitala, A. 1988. Romantiikasta modernismiin. Teoksessa P. Avikainen, I. Hetemäki & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 6; Sortokaudet Itsenäistyminen. Espoo: Weilin+Göös, 8–45.

Rommi, P. 1987a. Politiikan taitekohta. Teoksessa P. Avikainen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 5; Kansallisen heräämisen aika. Espoo: Weilin+Göös, 168–183.

Rommi, P. 1987a. Valtiopäivät vakiintuvat. Teoksessa P. Avikainen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 5; Kansallisen heräämisen aika. Espoo: Weilin+Göös, 184–201.

Rommi, P. 1987a. Suomalaisuuden nousu. Teoksessa P. Avikainen & E. Pärssinen (toim.) Suomen historia, osa 5; Kansallisen heräämisen aika. Espoo: Weilin+Göös, 244–265.

Stall, S. 1908. Mitä nuoren miehen tulee tietää. Suom. T. Partio. Helsinki: Weilin+Göös, 144.

Suomen tilastollinen vuosikirja. 1903. Helsingissä: Keisarillisen senaatin kirjapainossa, 392.

Tengström, J. 1817. Muutamista Suomen kirjallisuuden ja sivistyksen esteistä. Aura, painettu Turussa 1817. Teoksessa T. Hultin (toim.) Suomalaisuuden herätys. Helsingissä: Otava, 4–7.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2003. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi, 93–107.

Vatanen, P. 2009. Modernin suomalaisen kirjastoliikkeen synty. Teoksessa I. Mäkinen (toim.) Suomen yleisten kirjastojen historia. Helsinki: BTJ, 223–289.